

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**SEKÜLERLEŞMEDE YENİ BOYUTLAR:
DİNDARLARIN SEKÜLERLEŞMESİ SÜRECİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Feyza Nur ALPARSLAN ÖZKAN

Enstitü Anabilim Dalı: Sosyoloji

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Handan AKYİĞİT

NİSAN – 2019

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

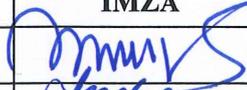
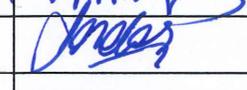
SEKÜLERLEŞMEDE YENİ BOYUTLAR: DİNDARLARIN
SEKÜLERLEŞMESİ SÜRECİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Feyza Nur ALPARSLAN ÖZKAN

Enstitü Anabilim Dalı: Sosyoloji

“Bu tez/..../201.. tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİÜYESİ	KANAATI	İMZA
Prof.Dr. Muhtofa Kamal SAN	Basarılı	
Dr. Öğrt. Üyesi Handan Akyığıt	Basarılı	
Dr. Öğr. Üyesi Meryem sendar	Basarılı	Meryem.



SAKARYA
ÜNİVERSİTESİ

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU

Sayfa : 1/1

Öğrencinin

Adı Soyadı	:	Feyza Nur ALPARSLAN ÖZKAN
Öğrenci Numarası	:	1360 Y 13002
Enstitü Anabilim Dalı	:	SOSYOLOJİ
Enstitü Bilim Dalı	:	
Programı	:	<input checked="" type="checkbox"/> YÜKSEK LİSANS <input type="checkbox"/> DOKTORA
Tezin Başlığı	:	SEKÜLERLEŞMEDE YENİ BOYUTLAR: DİNDARLARIN SEKÜLERLEŞMESİ SÜRECİ
Benzerlik Oranı	:	% 4

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.

25/12/2018
Öğrenci İmza

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.

Bilgilerinize arz ederim.

...../20...
Öğrenci İmza

Uygundur

Danışman
Unvanı / Adı-Soyadı: Dr. Öğr. Üyesi Handan AKYİĞİT

Tarih: 25.12.2018

İmza:

KABUL EDİLMİŞTİR

REDDEDİLMİŞTİR

EYK Tarih ve No:

Enstitü Birim Sorumlusu Onayı

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın hazırlanmasında yardımlarını hiçbir zaman eksik etmeyen, günün her saati sorduğum her soruya sabırla yanıt veren, bu süreçte bana ışık tutan sevgili danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Handan Akyiğit'e, bu tezin konusunun belirlenmesinde katkı sağlayan hocam Prof. Dr. Mustafa Kemal Şan'a, Dr. Öğr. Üyesi Meryem Serdar'a, bölümdeki hocalarıma ve üzerimde emeği olan tüm öğretmenlerime teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım.

Maddi manevi desteğini hiçbir zaman esirgemeyen çalışma gücümün kaynağı bir tanecik annem Ayşe Alparıslan'a, asla vazgeçmemem gerektiğini her fırsatta dile getiren biricik babam Mustafa Alparıslan'a ve Yüksel & Şükrü Özkan'a, varlığını desteğini hep üzerimde hissettiren kuzucuklarım Celil & Büş'üme ve Mert'e, geniş aileme, biricik ablam Yeşim Saraç'a, can arkadaşım Öznur Barutçu'ya ve bu süreçte benimle birlikte olan isimlerini burada tek tek sayamayacağım arkadaşlarıma, çalışmamın oluşması için bana vaktini ayıran herkese ve Bilecik ilinde tanıştığım güzel insanlara teşekkür ederim.

Hayatımın her evresinde yanımda duracağına söz veren, tükendiğimde, tıkanığında, takıldığımda, yorulduğumda bana dayanak olan ve bu zorlu süreçte sayısız fedakarlık sunan destekçim, yoldaşım biricik eşim Abdullah Özkan'a sabrı ve emekleri için sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Feyza Nur ALPARSLAN ÖZKAN

09.04.2019

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	iv
TABLolar	v
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE	7
1.1. Muhafazakarlık ve Dindarlık	7
1.1.1. Muhafazakarlık	7
1.1.2. Dindarlık	9
1.2. Sekülerleşme	12
1.2.1. Sekülerleşmenin Sosyolojik Temelleri	14
1.2.2. Sekülerleşme ve Laiklik İlişkisi	17
1.2.3. Sekülerleşmeye Dair Genel Yaklaşımlar	20
1.2.4. Paradigma Modelleri Bağlamında Sekülerleşme	21
1.2.4.1. Eski Paradigma	21
1.2.4.2. Yeni Paradigma	23
1.2.4.3. Eklektik Paradigma.....	26
1.3. Sekülerleşme ve Din	27
BÖLÜM 2: TÜRKİYEDE MODENLEŞME SÜRECİ VE SEKÜLERLEŞME – LAİKLİK İLİŞKİSİ	32
2.1. Türkiye’de Modernleşme Süreci	32
2.2. Türkiye’de Laiklik ve Sekülerleşme İlişkisi	45
2.2.1. Türkiye’de Sekülerleşme Sürecinin Özel Yansımaları	49
2.2.1.1. Örtük Sekülerleşme	49
2.2.1.2. Self Sekülerleşme	50

BÖLÜM 3: BULGULAR VE YORUMLAR	51
3.1. Bulguların Değerlendirilmesi ve Yorumlanması	51
3.2. Katılımcıların Demografik Bilgileri.....	52
3.2.1. Katılımcıların Yaş Durumu.....	52
3.2.2. Katılımcıların Çalışma Durumu/Süresi.....	53
3.2.3. Katılımcıların Eğitim Durumu	53
3.2.4. Katılımcıların Medeni Hal Durumu	54
3.2.5. Katılımcıların Meslekleri	54
3.3. Katılımcıların Dindar Kimlik Algısı	55
3.3.1. Eğitim.....	55
3.3.2. Aile.....	56
3.3.3. Yakın Çevre	57
3.3.4. Uzak Çevre.....	59
3.4. Çok Boyutlu Dindarlık Muhafazakarlık Algısı.....	60
3.4.1. Dindarlık ve Muhafazakarlık Tanımlamaları.....	60
3.4.2. Dindarlık Kriterleri	64
3.4.3. “Dindar Kişi” Tarifi	67
3.4.4. Dini Hukuk Kuralları Algısı	70
3.4.5. Dindarlık Algısında Yaşanan Değişimler	74
3.5. Gündelik Hayatta Örtük Sekülerleşme ve Self Sekülerleşmenin Yeri ve Göstergeleri	78
3.5.1. İbadet.....	78
3.5.2. Giyim	84
3.5.3. Alışkanlıklar.....	88
3.5.4. Davranışlar	92
3.4.5. Kamusal Alan.....	94

3.6. Özel Hayatta Örtük Sekülerleşme ve Self Sekülerleşmenin Yeri ve Göstergeleri ..	97
3.6.1 Mekan	97
3.6.2. Evlilik Süreci	99
3.6.3. Tüketim Alışkanlıkları	101
3.6.4. Çocuk Yetiştirme	103
SONUÇ.....	107
KAYNAKÇA	113
EK.....	121
ÖZGEÇMİŞ.....	124

KISALTMALAR

Akt	:Aktaran
ANAP	:Anavatan Partisi
AP	:Adalet Partisi
CHP	:Cumhuriyet Halk Partisi
Çev	:Çeviren
DİB	:Diyanet İşleri Başkanlığı
DP	:Demokrat Parti
Dü	:Düzenleyen
MGK	:Milli Güvenlik Kurulu
MHP	:Milliyetçi Hareket Partisi
MNP	:Milli Nizam Partisi
MP	:Millet Partisi
MSP	:Milli Selamet Partisi
TDK	:Türk Dil Kurumu
Vb	:Ve Benzeri
Vs.	:Vesaire
YÖK	:Yüksek Öğretim Kurulu

TABLÖLAR

Tablo 1 : Dindarlığın Boyutları.....	12
Tablo 2 : Laik ve Sekülerizm Farkları	20
Tablo 3 : Paradigma Modelleri.....	21
Tablo 4 : Osmanlı Son Dönemleri Fikir Akımları	34
Tablo 5 : Türkiye'de Modernleşme Sürecinin Gelişimi ve Kurumsallaşması.....	38
Tablo 6 : Katılımcıların Yaş Durumları	53
Tablo 7 : Katılımcıların Çalışma Durumu/Süresi	53
Tablo 8 : Katılımcıların Eğitim Durumları	54
Tablo 9 : Katılımcıların Medeni Halleri.....	54
Tablo 10 : Katılımcıların Meslekleri.....	54
Tablo 11 : Dindarlık Tanımlamaları.....	61
Tablo 12 : Muhafazakarlık Tanımlamaları.....	63
Tablo 13 : Dindarlığın Boyutları.....	64
Tablo 14 : Dindarlık Kriterleri	67
Tablo 15 : Dini Hukuk Kuralları (Şeriat) Yorumlamalarına Göre Dindarlık Yönelimleri	74
Tablo 16 : İbadetlere Dair Anlamlar	84
Tablo 17 : Giyim Olgusuna Dair Anlamlar.....	88
Tablo 18 : Alışkanlık Dindarlık İlişkisi.....	92
Tablo 19 : Davranış Dindarlık İlişkisi.....	94
Tablo 20 : Kamusal Alan - Dini Perspektif İlişkisi.....	96
Tablo 21 : Yaşanılan Mekan - Dini Perspektif İlişkisi.....	98
Tablo 22 : Evlilik Süreci - Din İlişkisi	101
Tablo 23 : Tüketim Alışkanlıkları - Din İlişkisi.....	102
Tablo 24 : Çocuk Yetiştirme - Din İlişkisi.....	106

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans	<input checked="" type="checkbox"/>	Doktora	<input type="checkbox"/>
Tezin Başlığı: Sekülerleşmede Yeni Boyutlar: Dindarların Sekülerleşmesi Süreci			
Tezin Yazarı: Feyza Nur ALPARSLAN ÖZKAN		Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Handan AKYIĞIT	
Kabul Tarihi: 09.04.2019		Sayfa Sayısı: vii (ön kısım) + 121 tez + 3 ek	
Anabilim Dalı: Sosyoloji			
<p>Din kutsal olana inanmak, tapınmak ve bunları sistemleştirmek; görünen-görünmeyen bir güç veya “şey”leri anlamlandırmak, açıklamak ve anlaşıp açıklanan niteliklere göre kurallar, törenler, ritüeller vb. belirlemeyi sağlayan sistemdir. Din tüm insan toplumlarında görülmüştür. Bundan dolayı dini literatür sosyolojik açıdan değerlendirildiğinde zengin veriler sunmaktadır. Değişen bir dünyada toplumlar ve bireyler değişimi kendilerine göre yaşamaktadır. Din kurumu da bu değişimden etkilenmektedir.</p> <p>Sekülerleşme kavramı sosyolojik bağlamda ele alındığında önemli bulgular sunmaktadır. Bu çalışmada bireylerin kendilerini dindar olarak tanımlarken neleri ölçüt aldıkları; toplumsal değişimin etkisi ile dini algılayış, ritüel ve pratiklerde yaşanan dönüşümün kişiler üzerindeki etkileri araştırılarak sekülerleşmenin Türkiye’deki boyutları tespit edilmek istenmiştir. Bu kapsamda kendisini dindar ya da muhafazakar olarak tanımlayan 20 gönüllü katılımcı ile görüşmeler yapılarak var olan durum tespit edilmeye çalışılmıştır.</p> <p>Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde araştırmanın konusu ile ilgili olan muhafazakarlık, dindarlık, laiklik, sekülerleşme kavramları ele alınarak literatür değerlendirilmesi yapılmıştır. İkinci bölümde Türkiye’de modernleşme süreci ve sekülerleşme - laiklik ilişkisi ele alınmıştır. Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde, Bilecik ilinde gerçekleştirilen saha çalışması neticesinde elde edilen bulguların değerlendirilmesine yer verilmiştir. Elde edilen bulgular “Katılımcıların Dindar Kimlik Algısı”, “Çok Boyutlu Dindarlık Muhafazakarlık Algısı”, “Gündelik Hayatta Örtük Sekülerleşme ve Self Sekülerleşmenin Yeri ve Göstergeleri” ve “Özel Hayatta Örtük Sekülerleşme ve Self Sekülerleşmenin Yeri ve Göstergeleri” olmak üzere dört ana başlık altında incelenmiştir. Araştırma; geleneksellik/modernlik, dindarlık/laiklik ve gündelik hayat pratikleri içerisinde yaşanan gerilimleri “sekülerleşmede yeni boyutlar” olarak ifade ederek “örtük” ve “self” sekülerleşme kavramları ile sunmaktadır. Yapılan bu araştırma ile Türkiye’de dindarların/muhafazakarların sekülerleşme eğilimi içerisinde olduğu tespit edilmiştir. Ancak bu sekülerleşme eğilimi, din ve dini anlam ifade eden sembollerden vazgeçmeden ekonomi, teknoloji, gündelik ihtiyaçlar ve zorunluluklar doğrultusunda makbul olana doğru yeniden tanımlamanın yollarını arayarak, özellikle “self sekülerleşme” bağlamında, geliştiğini göstermektedir.</p>			
Anahtar Kelimeler: Dindarlık, Muhafazakarlık, Sekülerleşme, Örtük Sekülerleşme, Self Sekülerleşme			

Sakarya University
Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree	<input checked="" type="checkbox"/>	Ph. D.	<input type="checkbox"/>
Title of Thesis: New Dimensions In Secularization: Process Of Secularization Of Religious People			
Author of Thesis: Feyza Nur ALPARSLAN ÖZKAN		Supervisor: Assist. Prof. Dr. Handan AKYIĞIT	
Accepted Date: 09.04.2019		Number of Pages: vii (pre text) +121 body + 3 appen	
Department: Sociology			
<p>Religion is a system that enables believing and worshipping the holy, and methodizing them, making sense of "things" visible or invisible, explain them and determining rules, rituals etc. in accordance with the characteristics that are understood and explained. Religion has been seen in all human societies. Therefore, the religious literature offers extensive data sociologically. In a changing world, societies and individuals have changes according to themselves. The religious institution is also affected by this change.</p> <p>The concept of secularization presents important findings in a sociological context. In this research, it is aimed to detect the criteria that enable individuals to define themselves as religious, to research religious perception with the impact of social change, the impact of the transformation in the rituals and practices on the persons and to detect aspects of secularization in Turkey. In this context, 20 volunteer participants who defined themselves as religious or conservative were interviewed and the current situation was tried to be determined.</p> <p>The research consists of three main sections. In the first part the concepts of conservatism, religiosity, secularism and secularization were examined and literature review was conducted. In the second section, in Turkey modernization process and secularization - laicism relationship is given. In the third and last part of the research, the results of the field research conducted in Bilecik province were evaluated. The findings are examined under four main headings as : "Religious Identity Perception of Participants", "Multi-Dimensional Religiosity Perception of Conservatism", "Place and Indicators of Implicit Secularization and Self-Secularization in Daily Life", "Place and Indicators of Implicit Secularization and Self-Secularization in Private Life" The research; expresses the tensions experienced in traditionalism / modernity, religiousness / secularism and everyday life practices as "new dimensions in secularisations" and presents them as "implicit" and "self" secularism concepts. With this conducted research, it has been detected that religious/conservative people in Turkey are in a tendency to become secularized. However, this tendency of secularization shows that it develops in the context of "self-secularization" by searching for ways to redefine it towards a desired secularization in the direction of economy, technology, daily necessities and obligations without giving up the symbols of religion and symbols that have religious meanings.</p>			
Keywords: Religion, Conservatism, Secularization, Implicit Secularization, Self Secularization			

GİRİŞ

Sosyal bilimler içerisinde belki de en büyük sorun net bir tanıma, keskin çizgilere ulaşamamaktır. Sosyal bilimlere konu olan olguların hemen hemen hepsi incelenirken, araştırılırken veya tartışılırken fen bilimlerinde olduğu gibi kesin ve tam bir sonuç, olgu ortaya konamamakta, geniş bir pencereden bakıldığında sunulan her önermenin hem doğru hem yanlış olabileceği ortaya çıkmaktadır. Değişen bir dünya içerisinde bireyler değişim süreci ile birlikte sahip oldukları dünya görüşünde, fikirlerinde, hayat tarzlarında, dünyayı algılayış biçimlerinde nasıl bir tavır göstermektedir? Bu araştırma ile insanların kendilerini tanımlama ve tanıtmaları ile ilgili bazı sorulara cevap aranmaktadır.

Sosyal bilimlerde son yıllarda İslam hakkındaki araştırmalar önemli hale gelmeye başlamıştır. İslam'ın bu denli önemli ve popüler oluşunun arka planında Müslüman nüfusun çoğunluk olduğu ülkelerde Batıvari taleplerin artması bulunmaktadır. Toplumsal yapı içerisinde kadın, göçmen, genç gibi gruplar İslam'ı baz alarak kendi kimliklerine uygun çıkarım yapmakta bu da batı ve seküler modern perspektifinden problemlere yol açmaktadır. Modernleşme, tarihsel süreçte eskiyen yapıların yerlerini daha iyi olduğu düşünülen yapılara bırakması, bir değişim süreci şeklinde ifade edilebilir. Modernizm öncesinde kişilerin yaşamlarındaki boşluklar din ile doldurulmaktaydı. Modernizm dinin toplumsal hayattan çekilmesine neden olmuştur. Modernleşme süreci ile sekülerleşme süreci birbirine bağlı süreçler olarak değerlendirilmektedir (Berger, 2014: 102; Göle, 2012: 28; Hatiboğlu, 2012: 230; Metin, 2011: 27). Sekülerleşme, modernleşmenin etkisiyle tüm dünyada yayılan kutsiyetten kopma durumudur. Sekülerleşme bu dünyayı merkeze alıp ölümden sonraki dünyayı yok sayan, “semavi” olandan bağlarını koparan, insanı düzenin merkezi yapan “din” ile ilgili her şeyi insanın dışına “iten” olarak açıklanabilir. Modernleşme olgusu ise batı dışında kalan toplumların batı toplumlarına ulaşabilmek amacıyla gösterdiği çaba –bir manada da batılılaşma- anlamında kullanılmaktadır. Siyaset alanında ise modernleşme, laiklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Laiklik ile ilgili olarak Akdoğan (2002: 81) “dinin kamusal hayattan vicdanlara çekilmesi ve devlet yönetiminde pozitivist bir dünya görüşünün uygulanması” ifadesini kullanmaktadır. Laiklik, sekülerlikten farklıdır. Sekülerlik, dinin toplumsal alanı ilgilendiren eğitim, kültür, ekonomi gibi alanlardaki etkisinin azalması iken laiklik (din ve devlet işlerinin ayrılması), siyaset ile ilgilidir. (Akdoğan, 2002: 55; Akyüz ve Çapcıoğlu, 2012: 404; Kılıç, 2014: 160; Tekin, 313).

Ülkemizde de tartışılmalı olan bu kavramların geçmişini Osmanlı dönemine kadar götürmek mümkündür. Sınırları oldukça genişleyen Osmanlı, batı ile daha yakın bir temasa geçmiştir. 18. yüzyıla dek Osmanlı devleti, dünya sahnesinde belirleyici bir güce sahiptir. Kendi içerisinde çözümler yaşamaya başlayan Osmanlı, Batı'nın askeri ve teknik alandaki üstünlüğünü fark etmiş ve bu alanda yenilikler yapmaya başlamıştır. Bu yenilik hareketleri modernleşme girişimleri olarak başlamış Batıdan getirilen eğitimci askerler, kurulan askeri okullar, tıp ve mühendislik fakülteleri şeklinde eğitim alanına yayılmıştır. Eğitimin batılılaşmaya başlaması entelektüelin ve siyasetin de batılılaşmasına neden olmuştur. Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı gibi yenilikler Batılılaşmanın etkisi ile yapılmıştır. Geç Osmanlı döneminden günümüze dek devam eden bu modernleşme süreci bazı "kırılma noktaları" geçirmiştir. Bu süreç sürekliliği ve kırılmaları bir arada bulandıran çok boyutlu bir süreç olarak ifade edilebilir. Bu kırılma noktalarını Keyman, 1923 Cumhuriyetin ilanı, 1950 çok partili demokrasiye geçiş süreci, 1850'den itibaren süregelen ve 1990'larda daha çok etki eden küreselleşme süreci ve 1999 yılının sonları itibarıyla başlayan Türkiye - Avrupa Birliği ilişkileri şeklinde sıralamaktadır (Akgül, 1999: 127-128; Keyman, 2013: 2-3; Sevil, 1999: 100). Keyman'ın ifade ettiği bu kırılma noktalarını da kapsayan Türk Modernleşmesi Süreci, çalışmamızda ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Dünya tarihinde yaşanmış olan bazı dönüm noktaları hem tarihsel anlamda hem toplumsal anlamda tartışılmış, sosyal bilimlere konu olmuştur. Aydınlanma çağı, sanayi devrimi, Fransız İhtilali bu dönüm noktalarından olmakla birlikte yalnızca sosyal bilimlere değil fen bilimlerine de etkilemiş, değişimi tetiklemiştir. Bu değişim ile aile, din, kültür gibi toplumsal kurumlar yeniden ele alınmıştır. Bu çalışma dindarlık muhafazakarlık, sekülerleşme ve laiklik kavramları çerçevesinde şekillenmiştir. Dindarlık, dini anlamda ortaya konan davranışlar olarak ifade edilmektedir. Muhafazakarlık, aşırılıklardan uzaklaşmış modernlik ve gelenek ile barışma olarak özetlenebilir ve korumak, tutuculuk gibi anlamlarının yanı sıra siyasi anlam da içermektedir. Muhafazakarlık kavramı Cumhuriyet döneminde siyasi anlamda kullanılmıştır. Muhafazakarlık, modernlik karşısında dinci, dindar, batıyı sevmeyen batıya karşı çıkan, yeniliklere karşı duran tutum olarak nitelendirilmiştir (Mollaer, 2009: 165-180). Ülkemizde muhafazakarlık düşüncesi özellikle Cumhuriyetin kuruluşunun ilk yıllarında gerçekleşen yeniliklerin yeniden elden geçirilmesini istemekteydi. Cumhuriyet ile gelen yenilikler karşısında İslamcı olduklarını söyleyen kişiler kendilerini

muhafazakarlık ile bağdaştırmıştır. Bu manada muhafazakarlık yenileşmeye karşıt olmak değil, dışarıdan gelen aşırılığa karşı “fren” mekanizması olmuştur. Fakat muhafazakar fikir zaman ilerledikçe 1950’li yıllara gelindiğinde katı çizgisini kırarak daha yumuşak bir tavır almaya başlamış, modernleşme ile dinin sosyal hayatta değişen pozisyonuna karşı tepki vermekten ziyade değişen topluma ayak uydurarak dine hayatın içinde bir yer kazandırmaya başlamıştır (Mert, 2003: 316; Yılmaz, 2003: 321; Bora, 2007: 82). Din olgusu, bunlarla birlikte, sekülerleşme yorumlarına tabi tutulmuştur. Sekülerleşme, dinin etki alanının azalmaya başlaması olarak ifade edilebilir (Ertit, 2019: 47). Modernleşme ile yakın ilişki içerisinde olan din, etki alanını yitirmekte midir? Modernleşen dünyada insan, dünyanın renklerinden kendini soyutlamamış, dindar olduğunu dile getiren erkekler (top sakal, uzun saç gibi) ve kadınlar (metalciler gibi) değişik tarzlar ile görülmeye başlanmıştır. Dini ritüeller içerisinde belirtilen sevap, günah, helal gibi kavramlara yeni pencereler açılmış, daha yumuşak bir perspektiften değerlendirmelerde bulunulmaya başlanmıştır. Bu yumuşak perspektif yaşamın müzik, resim gibi alanlarına yayıldığı gibi eğlence anlayışlarının değişmesi “tesettürlü kadınlara özel plajlar”, güncel dindar yeni tatil köyleri, güzellik salonları, zengin mahalleler, estetik operasyonlar, değişen tüketim alışkanlıkları “tüm gün kapalı kalan saçlar için özel üretilen şampuanlar, dindar kesimin lüks mekanları”, tesettür moda algısı gibi alanlara da etki etmiştir (Altıntaş, 2005: 186). Çarkoğlu ve Toprak yapmış olduğu araştırmaların sonuçlarına göre Türk halkının zaman ilerledikçe dindarlaşmakta olduğunu ifade etse de (2006: 94) bu değişimler sekülerleşmenin işareti olarak okunabilir. Bu çalışmada sekülerleşme kavramına yeni bir boyut kazandırılarak “örtük sekülerleşme” ve “self sekülerleşme” şeklinde yorumlamalar yapılmıştır.

TDK’ ya göre din aşkın bir varlığa, doğaüstülüğe, kutsal olarak addedilen “şey”lere inanmak, tapmak ve bunları sistemleştirmek; görünen görünmeyen bir güç, varlık veya nesneyi anlamlandırmak açıklamak ve anlayıp açıkladıkları niteliklere göre kurallar, törenler, imgeler vb. belirlemeyi sağlayan sistemdir (<http://www.tdk.gov.tr>, 2017). Kişiler bu sisteme ne kadar dahil olacaklarını, bu sistemin buyruklarının ne kadarını uygulayacaklarını kendilerince belirler, bu duruma göre kendilerini “dindar”, “inançlı” olarak tanımlar. Türkiye Cumhuriyeti İstatistik Kurumu tarafından 2014 yılında yapılan Türkiye’de Dini Hayat Araştırması adlı çalışmada; araştırmaya katılan kişilerin %99,2’si İslam dinine mensup, %0,4’ü diğer dinlere mensup veya dinsiz iken %0,5 hangi dine mensupsunuz sorusunu cevapsız bırakmıştır (DİB, 2014: 4). Bu araştırma sonucuna ait

verilere istinaden araştırma İslam dini çerçevesinde şekillenmiştir. Çalışma, üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, çalışmanın kavramsal çerçevesini sunabilmek amacıyla muhafazakarlık, dindarlık, sekülerleşme ve laiklik kavramlarının tanımlarına yer verilmiştir. Bu bölümde sekülerleşme sosyoloji merceği ile değerlendirilerek sekülerleşme yaklaşımı ve sekülerleşme paradigma modelleri ele alınmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde, Türkiye’de modernleşme süreci Osmanlı Döneminden başlayan bir süreçle kronolojik olarak ele alınmıştır. Yine aynı bölümde Türkiye’de laiklik ve sekülerleşme ilişkisi, Türkiye’de sekülerleşme sürecinin özel yansımaları olarak örtük sekülerleşme ve self sekülerleşme kavramlarına yer verilmiştir. Çalışmanın son bölümünde, çalışmada kullanılan analiz yöntemi hakkında bilgiler verilerek elde edilen bulgular ortaya konmaya çalışılmıştır. İlk olarak katılımcıların demografik bilgileri; yaşları, çalışma durumları, eğitim durumları, medeni hal durumları ve meslekleri tablolastırılarak daha kolay bir okuma yapılması sağlanmıştır. Yapılan görüşmelerde dikkat çekici bulunan yanıtlara yer verilerek diğer başlıklar oluşturulmuştur. Katılımcıların dindar kimlik algılarına ilişkin belirleyici unsurlar eğitim, aile, yakın çevre ve uzak çevre olarak ifade edilmiştir. Çok boyutlu dindarlık ve muhafazakarlık algısı olarak dindarlık ve muhafazakarlık tanımları, dindarlık kriterleri, dindar kişi tanımı, dini hukuk kuralları algısı ve dindarlık algısında yaşanan değişimler ele alınmıştır. Gündelik hayatta örtük sekülerleşme ve self sekülerleşmenin yeri ve göstergeleri olarak ibadet, giyim, alışkanlıklar, davranışlar ve kamusal alan ele alınmıştır. Özel hayatta örtük sekülerleşme ve self sekülerleşmenin yeri ve göstergeleri olarak ise mekan, evlilik süreci, tüketim alışkanlıkları ve çocuk yetiştirme ele alınmıştır. Başlıklar içerisinde katılımcıların ifadelerinden yola çıkılarak oluşturulan kavramsal ifade ve göstergeler tablolastırılarak sunulmuş, katılımcıların ifadeleri çalışmanın literatüründe bahsi geçen kavramlar ile yorumlanmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın Konusu

Türkiye birkaç yüzyıla uzanan sekülerleşme süreçlerini yaşamaktadır. Özellikle Cumhuriyet batılılaşmasının sekülerleşme/laiklik üzerinden şekillenmesi ve modern toplum olmanın olmazsa olmaz bir koşulu olarak bu süreci ele alması sonucunda Türkiye ciddi oranda seküler bir toplum haline gelmiştir. Bu sekülerleşme ile bazı sorunlar ortaya çıkmıştır. Dışlayıcı bir laiklik¹ anlayışı ile onlarca yıl mücadele eden muhafazakar ve

¹Laikliği dinin toplum hayatından tümünden dışlanması gerektiğini savunan, dinin özel alanla sınırlanması için devletin “dışlayıcı” bir tutum sergilemesi gerektiğini savunan anlayış (Gişi, 2015: 6) .

dindar çevreler yaşadıkları trajik deneyimler sonrasında görece bir rahatlamanın içine girmişlerdir. Ülkede uygulamaya konulan, dışlayıcı laiklik anlayışı ile kıyaslandığında pasif laiklik² uygulamaları eşliğinde dindar kitlelerde de bir sekülerleşme süreci izlenmeye başlamıştır. Bu tez çalışmasında dindar ve muhafazakar çevrelerin bu koşullar altında nasıl bir sekülerleşme deneyimi yaşadıkları ele alınarak geçerli bilgilere ulaşılmak istenmiştir.

Araştırmanın Amacı

Yapılan bu çalışma ile dindar/ muhafazakar çevrenin değişimin / sekülerleşmenin / laikliğin neresinde oldukları, insanların kendilerini dindar veya muhafazakar veyahut tam tersi şeklinde tanımlarken neleri kıstas edindikleri, yaşanan değişim süreçleri ile dindarlığın, dünya algısının zihinlerde hangi biçimlere dönüştüğü gibi önemli sorulara cevap aranmıştır.

Belirlenen amaçlar doğrultusunda 3 temel problem çalışmanın araştırma soruları olarak oluşturulmuştur:

- i- Türkiye toplumunda sekülerleşme Batı toplumlarında olduğu gibi mi gerçekleşmektedir?
- ii- Türkiye’de dindar ve muhafazakar kesimlerde sekülerleşme eğiliminin göstergeleri nelerdir?
- iii- Türkiye’de dindar ve muhafazakar kesimlerde sekülerleşme eğiliminin göstergeleri özel ve kamusal alanda farklılık göstermekte midir?
- iv- Sekülerleşme eğilimi bireylerin din ve muhafazakarlık tanımlamasına göre farklılık göstermekte midir?

Araştırmanın Önemi

Bu çalışmada, belirlenen amaçlar doğrultusunda dindar kişilerin günümüz dünyasını nasıl algıladığı ve sahip olduğu değerleri yaşamlarına nasıl yansıtıklarını tespit ederken “kendi kendini dünyevileştirmek” anlamında “self sekülerleşme” ve Amman’ın (2010) ifade ettiği “örtük sekülerleşme” kavramları kullanılmıştır. Bu çalışma, belirtilen kavramları kullanarak yeni bir perspektif ile “dindarların sekülerleşmesi sürecini” incelemeyi hedeflediği için önem taşımaktadır.

²Dini faaliyet, uygulama ve simgelere daha ılıman ve özgürlükçü olan ve kamusal alanda dini unsurlara müsaade eden anlayış (Gişi, 2015: 6) .

Araştırmanın Yöntemi

Bilimsel araştırmalarda kullanılacak olan yöntem, yapılacak araştırmanın konusu ve amacına göre en uygun yöntemin belirlenmesi, verilerin elde edilmesi ve yorumlanması açısından araştırmanın temel yapı taşlarından birini oluşturmaktadır. Bu çalışmada dindarlık olgusunun bireysel deneyimleri araştırılmak istendiğinden, nitel araştırma yöntemi ayrıca literatür taraması yöntemi kullanılmıştır. Bu çalışma ile dindarların nasıl bir sekülerleşme deneyimi yaşadıklarını ele alarak kişilerin/dindarların yaşadığı algısal ve yaşamsal değışimlerin gündelik hayat içerisinde nasıl yer aldığı, genel olarak ve özelde (self knowledge) dini ve dindarlığı nasıl tanımladıkları, dini ritüellere hayatlarında ne kadar yer ayırdıkları gibi bulgular elde edilmeye çalışılmıştır.

Nitel araştırma sosyal bilimlerde insanı, insan davranışını “esnek ve bütüncül” olarak ele almayı olanaklı hale getiren bir yöntemdir (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 41). Yıldırım ve Şimşek’e göre “nitel araştırma; gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlanabilir” (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 45).

Araştırmanın Yaklaşımı

Çalışmamızda fenomenolojik yaklaşım/yorumsamacı yaklaşım benimsenmiştir. Fenomenoloji, bireysel bilinç konusunu ele alan Husserl’in felsefik bir araştırma yöntemidir. Husserl’in öğrencisi Schutz tarafından sosyolojik fenomenoloji kavramı (1932) ortaya atılmıştır (akt: Marshall, 2009: 241). Sosyal bilimlere konu olan kavramlar (insanlar ve onların sosyal gerçeklikleri) fen bilimlere konu olan kavramlara göre farklılık göstermektedir (Kuş, 2007: 71). Sosyal bilimler doğası gereği fen bilimlerinde olduğu gibi “tek bir gerçek” veya “tek bir doğru” değil, çeşitli sonuçlar elde etmektedir. Sosyal bilimciler, fen bilimlerinin kullandığı yöntemlerin yanında kendi alanlarına konu olan kavramlar için yöntemler geliştirmeye başlamıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 34).

Doğanay şöyle aktarır: “...bilim insanının görevi bizden bağımsız dış dünya hakkında veri toplamak ve onları analiz etmek değil, insanların kendi deneyimlerine atfettikleri anlamları yorumlamak ve çözümlenektir” (Şimşek, 2016: 19). Çalışmamızda, katılımcıların ifade ettiği kişisel deneyim ve kavramlara atfettikleri anlamlar üzerinden yorumlamalar yapılmıştır.

BÖLÜM 1: KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Muhafazakarlık ve Dindarlık

Çalışmanın bu başlığında muhafazakarlık ve dindarlık kavramları tanımlanarak ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

1.1.1. Muhafazakarlık

Muhafazakar kelime olarak Fransızca olan *conservateur* terimine karşılık gelmektedir. Ancak tam manası ile karşılık gelen anlamına bakıldığında “koruyucu” kelimesi ile karşılaşılmaktadır. Yaşayan her varlığın içinden gelen bir dürtü vardır, buna koruma içgüdüğü denir. Canlılar varlıklarını korumak ister. Canlılar değişimi bir tehdit olarak nitelendirir, ölmek ile değişimi eşdeğer şekilde algılayabilmektedir. Canlıların bu koruma içgüdüğü doğal olarak insanda da vardır, insanın oluşturduğu toplum da bu içgüdü ile tehlikeye karşı varlığını sürdürebilmenin bir yolu olarak tarih ve geleneği kullanır. O zaman her toplumun yok olmaya karşı geliştirdiği bir içgüdü gibi tarih ve gelenekten bahsedilebilir. Muhafazakarlık yeniye karşı geleneksel olanı korumakta ve değişime karşı direnmeden varlığını sürdürmektedir. Muhafazakarlık olgusu modernleşme sürecinde çözülmeye uğrayan sosyo kültürel yapı ve siyasi yapının işaret ettiği anlam ve değerlere ilişkin ortaya konan tepkidir. Bu haliyle muhafazakarlık yeni olana karşı koyma olarak anlaşılmalıdır. Muhafazakarlık eskiyi, geleneksel olanı, yerleşik olanı, koruma gücüne sahiptir ancak gelenekçilik durumundan farklılaşarak kendi kendisini rasyonelleştirerek ortaya koymaktadır. Bu manada muhafazakarlığa rasyonelleşmiş gelenekçilik denebilir ancak gelenekçilik ile muhafazakarlık kelimelerini birbiri yerine kullanmak doğru değildir. Çünkü bu kelimeler aynı şeyi karşılamamaktadır. Gelenek değişmeyen bir öz, her çağda varlığını koruyan örf iken muhafazakarlık değişime karşı duramayan, değişmek durumunda kalmış olan geleneğin- aslında ölü örfleri olan bağıllık durumuna karşılık gelmektedir. Muhafazakarlık fikri değişiminin kendisine değil değişim ile gelen kökten farklılaşmaya karşı koymak, değişim karşısında mevcut gelenekleri, değerleri tepkilerden korumaktır (Yılmaz, 2003: 323; Bora, 2007: 54). Muhafazakarlık, korumak olduğu gibi muhafaza etmek anlamına da gelmektedir ayrıca siyasi anlamda da kullanılmaktadır. Medeni toplumlarda din ve muhafazakarlık hatta dindarlık ve muhafazakarlık aynı anlamda kullanılmaktadır. Halbuki din dinamiktir. Muhafazakar, Türk Dil Kurumu'na göre tutuculuk anlamına gelmektedir (<http://www.tdk.gov.tr>, 2017). “Muhafazakarlık daha basit tanımla eskiyi, geleneksel olanı korumak, değişime karşı olmak; siyasi

anlamında sağ ideolojiyi anlatmak, devrimlere, yeniliklere karşı olmak olarak anlatılabilir” (Safi, 2007: 35).

Muhafazakarlık, tutuculuk olarak algılanmaktadır. Bu algı ile muhafazakarlık insanların dindarlığını, geleneğe bağlılığını ifade eden bir tutum gibi algılanmaktadır. Bu şekilde indirgenmiş bir algı, kavramı daraltmaktadır. Muhafazakarlık aslında siyasi bir ideolojiyi de içermekte, daraltılmayacak kadar geniş anlam karşılayabilmektedir. Muhafazakarlık modern fikri savunan kişiler tarafından “aşağılayıcı” anlamda kullanılmakta, ilerlemeden ziyade geçmişin ve mevcut durumun korunması şeklinde düşünüldüğünden geri kalmışlığın sorumlusu olarak görülmektedir. Muhafazakarların toplum anlayışlarının temelinde gelenek, görenek, din, adet, anane gibi kurumlar vardır. Muhafazakarlar geleneğe oldukça güvenir bunu temelinde insanın bireysel bazda aklıyla her şeyi anlayamaz düşüncesi vardır (Özipek, 2004: 82).

Muhafazakar düşünce içerisinde din olgusu din bağına önem verme olarak karşımıza çıkmaktadır (Bora, 2007: 58). Muhafazakarların temel fikri yegane bir varlık olarak üstün bir gücün yani Tanrı'nın buyrukları en mükemmel ve en doğru olandır, en güzel otoriteyi ancak ve ancak o sağlar, insandan daha üstün olan Tanrı'nın varlığı en gerçek en güzel en mükemmel otoriteyi sağladığından din – inanç unsuru sonuç itibarıyla ilahi bir akla dayalıdır ve din toplumlar üzerinde böyle bir etkiye de sahiptir (Safi, 2007: 93).

Muhafazakarlar hem bireysel anlamda dine önem verirler hem de topluluk – cemaat anlamında dinin yaşatılması yaşanması anlamında dine önem verirler. Muhafazakarlar dinin önemini hem bireysel anlamda hem toplumsal anlamda vurgularken dinin bir kurum olduğunu ve bu kurumun işlevleri olduğunu, dinin varlığı dünyayla anlam kazandırırken toplumsal hayatta kontrol sağladığını, din olgusunun sağladığı kontrolün toplumsal birliği sağladığını ve adeta bir yapıştırıcı gibi toplumu bir arada tuttuğunu, dinin toplumun varlığını sürdüren bir unsur olduğunu söylerler. Örneğin, Muhafazakar düşünceye göre din, gerçek eğitim kaynağıdır. Eğitim olgusunun sac ayaklarından biri de ailedir. Aile, toplumun en temel yapı taşıdır ve Aydınlanma ile Sanayi ve Fransız devrimleri bu yapı taşının parçalanmasına yol açmıştır. Yaşanan bu süreçler ile bir “direnme” çabası olarak Muhafazakar tutumlar ile karşılaşmaktadır. Muhafazakar duruş, aynı zamanda, kökten değişime, gelenekten kopmaya, muhafazakar olmayanlara benzemeye karşı bir direnme çabasıdır. Muhafazakarlar için toplumsal olanın vurgulanması öncelikli olduğu gibi bireysellikten ziyade toplumsallığa önem verir ve muhafazakarlık ideolojisinde

varsayımlar bireysel değil toplumun geneli üzerinden şekillendirilir (Tekin, 2004: 87-94).

Muhafazakarlık olgusunun ortaya çıkışı ile ilgili olarak Oakeshottise (1973), muhafazakarlığın inanılacak bir argüman değil insani bir mizaç olduğunu ve toplum içerisindeki bireylerin kültürel karakterleri olduğunu söylemektedir. Bu bağlamda şu sonuçlar çıkarılabilmektedir: Aydınlanma, Fransız Devrimi, Sanayi Devrimi kişilerin kimliklerini yıkan, toplumsal yapıyı bozan zararlı olgulardır, tam da bu esnada muhafazakarlık sahneye çıkmakta ve toplumsal olanı ortaya koyarak bireyi koruma altına almaktadır (akt: Tekin, 2004: 87, 94).

Muhafazakarlık kavramının literatürde yer almasının temelinde üç olgu önemli rol oynadığı belirtilmektedir. Bu üç olgu Aydınlanma, Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimidir. Aydınlanmanın temelinde rasyonalizm vardır. Fransız Devrimi dünyada pek çok yenileşme hareketine öncülük yapmıştır. Sanayi Devrimi ise öncesini ve sonrasını oldukça etkileyen, üretim tüketim gibi konularda tamamen yeni bir durum yaratan değişmeyi ilke edinen olgu olmuştur. Muhafazakarlık tüm bunlara karşı durma amacıyla ortaya çıkmıştır (Safi, 2007: 31; Tekin, 2004: 86).

Sonuç itibariyle muhafazakarlık kavramının açıklamasına yönelik bu tür farklı açıklamaları iki temel yaklaşım altında toparlandığını görebilmekteyiz. Bunlardan birincisi muhafazakarlığı Fransız Devrimi'nden sonra ortaya çıkan modernliğe karşı duruş olarak yani ideoloji olarak ele alırken; ikincisi hali hazırda mevcut olan dünya düzenini koruma şeklinde ele almaktadır. İdeoloji yaklaşımında krallık, kilise gibi yapılara karşıtlık, sanayi toplumunun sahip olduğu bazı özelliklere karşıtlık, rasyonalizmi kötüleme vardır. İkinci yaklaşım ise muhafazakarlık olgusunu ideolojiden ziyade mevcut olan kurumları ve ilişkiler ağını korumak isteyen bir dünyayı algılama, korumacı davranış biçimi ve eğilimi olarak ele alır (Safi, 2007: 31).

1.1.2. Dindarlık

Dindarlık, çok boyutlu ve karmaşık bir kavramdır dolayısıyla tam bir tanım yapmak zorlaşmaktadır. Dindarlık farklı şekillerde tanımlanabilmektedir. Belli bir inanç ve davranışların bütünleşmesi olarak tanımlandığı gibi dindarlığı ideolojik, ritüel, uygulama, bilgi, duygusal, yaşantısal vs. bağlamda tanımlayanlar da mevcuttur (Hökelekli, 2001: 69; Cirhinlioğlu, 2014: 59). Dindarlık olgusunu Hökelekli (2010: 31) "Belli bir dinin inanç ve öğretilerinin belli bir zaman ve şartlarda belli bir kişi, grup ya da toplum

tarafından yaşanması” şeklinde tanımlar. Dindarlık, kişinin dini anlamda ortaya koyduğu tutum ve kendisini ait olduğu inanç sistemine uygun davranış biçimleri, ibadet yasak ve emirleri uygulayışı, yaşayışı ve sergilemesi şeklinde tanımlanabilir.

Aynı dine mensup kişiler dindarlıklarını aynı şekilde yaşamamaktadır. Bundan dolayı W. Allport farklı dindarlık eğilimleri veya tiplerini ifade etmek amacıyla “iç güdümlü” dindarlık ve “dış güdümlü” dindarlık kavramlarını kullanmıştır. İç güdümlü dindarlık kavramı, kişilerin dindar yaşantılarında kurallara uymada ve uygulamaları yerine getirmede sadık olduğu ve bu kimselerin dini inançlarını içselleştirdiklerini ifade etmektedir. Dış güdümlü dindarlık kavramı ise kişilerin dini fayda sağlayan, ihtiyaçları karşılayan ve yalnızca “başı sıkıştığında” din ve Tanrı’ya yönelen, dini sosyal statü elde etmek üzere kullanan kimseleri niteleyen kavramdır (akt. Gürses, 2015: 107-109). Weber, Mensching, Fichter, Le Bras ise farklı dindarlık tiplerinden söz etmektedir. Dindarlık tiplerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Weber (1964); çiftçilik dindarlığı, bürokrasi dindarlığı, burjuva dindarlığı, şehir dindarlığı, kır dindarlığı,
- Mensching (1994); sosyal sınıflara göre yapılan köylü dindarlığı, burjuva dindarlığı, asalet dindarlığı, göçebe dindarlığı,
- Fichter (1964); gerçek dindarlık, şekilci dindarlık, kenardan dindarlık ve kapalı dindarlık
- Le Bras’a (1956) ait dörtlü tasnif - dini hayata yabancı olan dinden ayrılmış dinden kopmuş, herhangi bir dine ait olmayanlar - dini kabul edenler yani aslında bazen dini kabul edenler ve dine ilgisiz olanlar – dini yaşayanlar yani dini yaşayışları bir düzen içinde olanlar dine saygı duyan ve dine uyanlar – sofular yani muttaki kişiler şeklinde tiplendirilmiştir. Le Bras (1956), dindarlık tiplerinin yanı sıra dini davranışlar şeklinde yine dört ayrı tipten bahsetmektedir. Bu tipler ilk olarak hiçbir dini davranışta bulunmayanlar, ikinci olarak yılın belli dönemlerinde örneğin Noel gibi, cenaze gibi, doğum gibi önemli atfedilen günlerde gösterilen davranışlar, üçüncü olarak haftalık, aylık, yıllık davranışlar örneğin Pazar Ayinleri, günah çıkarma gibi ve son olarak istisna olan ve tekrarlanan davranışlar şeklinde sıralanabilir (akt. Okumuş, 2005: 39).

Dindarlığı resmi- gayri resmi dindarlık; mezhepsel, cemaatçi dindarlık, tutucu liberal dindarlık gibi farklı niteliklerle sınıflandırmak da mümkündür. Dindarlık olgusu

bahsedilen dine ait mezheplere ve dinlere göre de tipleştirilerek sınıflandırılabilir. İslami dindarlık, Hıristiyan dindarlığı, Hindu dindarlık hatta bunu mezhepten öte din içerisindeki cemaatlere kadar ayırabilmek de mümkündür. Çok dindarlık, dindarlık, biraz dindarlık, dindar olmama gibi derecesine göre dindarlık sınıflandırılmasının yanı sıra; aktif dindarlık, pasif dindarlık, radikal dindarlık, ılımlı dindarlık, katı dindarlık, yumuşak dindarlık, tutucu dindarlık, serbest dindarlık gibi dindarlık türleri belirtilebilir. Dini kurallara sıkıca bağlı olan ateşli dindarlar- ki bunlar da sofı, softa ve grupçu dindarlar şeklinde ayrılır, dini kurallara saygılı olup pratiklerini uygulamada düzensiz davranışlar sergileyen dindarlar, dini kurallara mesafeli saygıda bulunanlar – mevsimine göre dindarlar – yani dini pratiklere kolektiviteye göre uyanlar, dini kurallara saygılı, dine ilgisi olmayan, dini bilgileri olmayan, dine karşı ilgisiz olanlar şeklinde şiddet miktarına göre farklı tip dindarlık ayrımı yapılabilir. Dini yaşayış tipleri ise şöyle sınıflandırılabilir: Kökleşmiş, kalıplaşmış, halk kültürü içerisinde eskiden beri varlığı olan geleneksel halk dindarlığı, dini elit zümre içerisinde bulunan ve belli dini bilgiye ve kültüre sahip seçkin dindarlar, din tanrı ile kul arasında yaşanan özel bir bağ olduğunu söyleyip din ile dünyevi işlerini ayıran ve dini daha çok ahiret hayatı için ön plana alan dindarlar, geleneksel dindarlık ile laik dindarlık arasında kalan geçiş dindarları. Bunlara ek olarak içe dönük dışa dönük dindarlık; akli yönü ağırlıkta olan dindarlık, fikri yönü ağırlıkta olan dindarlık, duygu yönü ağırlıkta olan dindarlık; mistik yani dini duyguların en yükseğe ulaştığı dindarlık, akli yani fikri ön plana alan akla önem veren dindarlık, duygu ve fikri dengeli olarak ele alan dindarlık sınıflandırması da vardır (Okumuş,2005: 42).

Dindarlık; kişiye, kişinin sağlık durumuna (ruh ve beden), yaşına, ait olduğu dini inanca, cinsiyetine, ekonomik durumuna, kişilerin içinde bulunduğu çevreye ve kültürel öğelere vb. birçok faktöre bağlı olarak değişkenlik gösterebilmektedir. Dindarlığın inanç, ibadet, duygu, ahlak, bilgi, tutum, değer ve davranışlar üzerinde etkileri vardır (Hökelekli, 2010: 31). Dinin yaşayışının beş boyutu vardır ve bu boyutlar ile dini yaşayış gözlemlenebilir. Bu boyutlar dini inanç boyutu, dini pratikler boyutu, dini tecrübe (duygu) boyutu, dini bilgi boyutu ve dinin etkileme boyutu olarak sıralanabilir (Akyüz ve Çapcıoğlu, 2013: 49). Buraya kadar ele alınan temel dindarlık tanımlamalarına karşılık Tablo 1’de ifade edildiği üzere Hökelekli’nin geliştirmiş olduğu tipolojilerin çok boyutlu vurgusu dikkat çekici olduğunu ifade edebiliriz.

Tablo 1
Dindarlığın Boyutları

İdeolojik (inanç)	Tabiatüstü, kutsal bir varlık ya da tanrı inancı tüm ilahi dinlerde yer alır.
Törenselleşmiş (ibadet ve uygulama)	Yapılması gereken ödev ve görevler (dua, namaz, oruç hac vb.)
Tecrübe (duygusal)	Sezgi, duygu, algı, duyum
Zihinsel (bilgi)	Dini inanç, ibadet, değer, kavram, gelenek vb. hakkında sahip olunan bilgi, dini öğrenmeye karşı istek
Etki	Dindarlık yaşantısının alışkanlıklar, tutum, davranış vs. hayatın bütün alanlarında meydana getirdiği etki

Kaynak: Hökelekli, 2010: 33-34

Din, insanların nesillerce aktardığı objektif bir gerçekliktir. Dindarlığın bu boyutları ile her inanç sisteminin kendi inananı için oluşturduğu kutsallık ve dini görevlerinin farklı olması, dindarlık algısının birden çok oluşu, birden fazla dindarlık biçimlerinin oluşması, her inanç sistemine mensup olan bireyin dinlerini algılayışı ve kendilerine özgü yaşayışının olması durumlarını göz önünde bulundurarak değerlendirme yapmak gerekmektedir. Dindarlıkta dinin sübjektif yaşanması, dini inanç ve ritüellerin günlük hayata yansıtılması, kişinin kendisini ait hissettiği inanç sistemine ilişkin görevleri bireysel bazda önemsemesi, hayatını bu doğrultuda yönlendirmesi – şekillendirmesi durumları vardır (Ayten, 2010: 131). Sonuç itibariyle dindarlık olgusunun epistemolojik anlamı her dinin kendi mensuplarına yükledikleri sorumluluk, takva ve tutum anlayışına bağlı olarak değişkenlik gösterebilmektedir. Dindarlık olgusunun sosyolojik içeriğinin ise bireyin dini inancına ve dini değerlerini gündelik yaşam pratiklerine yansıtma durumuna göre tanımlanabileceğini veya anlam kazanabileceğini ifade edebiliriz.

1.2. Sekülerleşme

Sekülerleşme olgusu modern toplumlarda dini inanç ve ritüellerin önemini yitirdiği bir süreçtir. Dinin gerileyişi ile modern toplumlarda seküler dönemin yaşandığı düşüncesi ortaya atılmıştır. Sekülerleşme düşüncesi dinin gerilemesiyle akılcı ve modern olanın akla daha fazla yattığı ve dine duyulan ihtiyacın azaldığı söylenmiştir. Bu fikre karşı eleştiriler de yapılmıştır (Marshall, 2009: 646).

Seküler kelimesi Latince de çağ, nesil, devir gibi anlamlara gelen *saeculum* kelimesinden türemiştir. Saeculum kelimesi de dünyaya ait olan anlamına gelen saecularis kelimesinin türemesine vesile olmuş, Fransızca ve İngilizce gibi dillere yerleşmiş ve zamanla “tanrıyla uyuşmayan bir hayat tarzı” gibi bir anlam yüklenerek kullanılmıştır. Sekülerleşmeyi bir kavram olarak literatüre Weber kazandırmış, kapitalizmin doğuşu ile sekülerleşmeyi ilişkilendirmiş, rasyonelleşme süreci diyebileceğimiz dünyaya ait sorunların çözümünde artık din adamlarına değil bilim adamlarına başvurulacak olan sürece bağlamıştır. Seküler “soeculum” kelimesinden türediğinden zaman ve mekan anlamlarını barındırır. Sekülerizm için Protestan kültürünün baskın olduğu ülkelerde geçerli olduğunu söyleyebilirsek de kapitalizmin kendine oluşturduğu temellerin ardından Protestanlık kültüründen koparak insanların inanç sistemlerine karşı edindiği tepkisizliği arttırmıştır. Sekülerleşme kavramı varlığını bir anlamda sosyolojiye borçludur (Akyüz ve Çapcıoğlu, 2012: 408-409; Altıntaş, 2005: 41-44).

“Dünyanın büyüünden arınması, kurumsal farklılaşma ve ayrılaşma, özerkleşme, rasyonelleşme, bireyselleşme, özelleşme, göreceleşme, bu dünyaya ait olma, inanmama, kilise dindarlığının çöküşü, kilisesizleşme, brikolaj ve aydınlanma miti” gibi kavramlar sekülerleşme ile ilgili olarak kullanılmaktadır. Ayrıca Shiner (1967) “dinin gerilemesi, bu dünyaya uyma, toplumun dinle ilgisini kesmesi, dini inanç ve kurumların yer değiştirmesi, dünyanın kutsallıktan arındırılması, kutsal bir toplumdan seküler bir topluma geçiş” şeklinde kavramlar kullanmaktadır (akt: Kirman, 2010: 125). Ertit ise (2019: 47) sekülerleşme ve desekülerleşmeyi şu şekilde tanımlamaktadır:

“Sekülerleşme, belli bir toplumda belli bir zaman dilimi içerisinde doğaüstü alanın, yani dinin, dinimsi yapıların, halk inançlarının ve diğer tüm doğaüstü öğretilerin bireysel ve toplumsal düzeydeki prestijlerinin ve gündelik yaşamı şekillendirme güçlerinin azalması demektir. Desekülerleşme ise, sekülerleşme sürecinin tersinin yaşandığı, yani doğaüstü alanın süreç içerisinde gündelik yaşamı şekillendirme gücünün arttığı dönemler için kullanılmaktadır.”

Sekülerleşme olgusuna ilişkin bazı tanımlar şu şekilde sıralanabilir:

- i- “Bilincin gelişmesiyle doğaüstü varlıklara inancın ortadan kalkması
- ii- Toplumun değişmesiyle toplumsal kurumlara nüfuz etmiş olan dinin nüfuzunun azalması
- iii- Modernleşmeyle birlikte insanların kilise ve din ile ilişkilerinin azalması
- iv- İnsanlar arasındaki ilişkilerdeki dinin hakim konumunun zayıflaması
- v- Dinin toplumsal hayatın çeşitli alanlarından uzaklaşması
- vi- Dini otoritenin yerinin kamusal alandan insan hayatının özel alanına sıkışması
- vii- Dinin siyasal güç alanlarından elini çekmesi” (Akyüz ve Çapcıoğlu, 2012: 409-410).

Sekülerleşme olgusunu tanımlamak ile ilgili en büyük sorun genel bir tanım/kabulün olmayışıdır. Wilson (1966) sekülerleşmeyi “dini düşüncelerin, uygulamaların ve kurumların toplumsal önemlerini kaybetmesi süreci” (akt: Thompson, 2004: 31) şeklinde tanımlarken Mert’e göre “sekülerleşmenin en basit tanımı dinin toplumda otoritesini yitirmesi sürecidir” (Mert, 1994: 18). Sekülerleşme dinin gerek bireysel gerek toplumsal bazda etkisini yitirerek yerini dünyevi olana bırakarak dini temelli davranışların ortadan kalkması, dinin toplumsal gücünü ve önemini yitirmesi ve kişilerin özel yaşamlarında daha az yer alması olarak özetlenebilir (Akyüz ve Çapcıoğlu, 2012: 417; Furseth ve Repstad, 2011: 178).

1.2.1 Sekülerleşmenin Sosyolojik Temelleri

Geleneksel toplum “din” çerçevesinde şekillenmektedir. Endüstri toplumuna doğru yaşanan değişim süreci içerisinde din, etkisini yitirmeye başlamıştır. Daha erken dönemde endüstri çağını yaşayan Batı toplumlarında bu değişim sosyal dinamikler ile gerçekleşirken geliştirmekte olan/gelişmek isteyen toplumlarda elitler tarafından belirlenen planlı değişim reçeteleri ile gerçekleşmektedir. Modernleşme, daha “ileri” olduğu düşünülen toplumların/ülkelerin değer ve tüketim modellerinin benimsenmesi sürecidir. Bu süreçte geliştirmekte olan/gelişmek isteyen toplumlar gelişmiş olduğu kabul edilen toplumları taklit etmeye çalışmaktadır. Modernlik olgusu Batı Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerinin niteleyicisi olarak kullanıldığı için batılılaşma olgusu ile özdeş olarak kullanılmaktadır (Amman ve Arslantürk, 2009: 389). Din ve gelişme arasında bir ilişki aradığımızda karşımıza iki argüman çıkar. Bunlardan biri “Apolojetik (dini savunan)” ki bu argümana göre din gelişmenin lehinedir düşüncesi ön plandadır diğer argüman ise “Polemik (dini tartışma konusu yapan)” ki bu argümana göre gelişme oldukça din azalacak ve zayıflayacaktır düşüncesi ön plandadır. Gelişme- değişme karşısında yavaş bir tavır sergileyen din olduğu gibi tam tersi bir tavır takınan din de vardır. Geleneksel yapı özelliği gösteren toplumlarda sosyal kurumlar din etrafında toplanırken modern toplumlar ekonomiyi merkeze almaktadır. Modern toplum bilim ışığında değerlendirmelerde bulunmasına rağmen insanın yönelimleri ile din asli fonksiyonlarını sürdürmektedir (Arslantürk, 2014: 35; Er, 2008: 355).

Mert’e göre “sekülerleşmeden kastettiğimiz, geleneksel toplumdan sanayi toplumuna geçişe paralel olarak en kaba tanımı ile dünyevi diye tanımlayabileceğimiz modern dünya görüşünün dinsel öğretinin yerini alması sürecidir” (Mert, 1994: 17). Latince *Modernus*

kelimesi kökünden gelen Modern kavramı ”günümüze, çağa ait olan, onu çağrıştıran” bağlamında “eski ve geleneksel olana karşı yenilik” ve “eski dönemin zıttı olan yeni dönem” anlamlarına gelmektedir (Akdoğan, 2002: 41; Furseth ve Repstad, 2011: 145).“Modern duruma damgasını vuran fenomenlerden biri sekülerleşmedir” (Çiftçi, 2002: 54). Sekülerleşme teknoloji ve modern bilime dayanır. Bu süreç bir “baş kaldırış” olarak adlandırılabilir. Bu süreç, dini hayatın içerisinde tamamen sökülüp atamamış hatta uzaklaştıramamış ancak alışlageldik ritüellerin değişimine etki etmiştir. Sekülerleşmeyi aslında aydınlanma dönemine dek geri götürebiliriz. Çünkü din olgusu aydınlanma ile eski parıltısını kaybetmeye başlamıştır. Sekülerleşme, “modernizmin üzerine dayandığı parametrelerden birisidir. Modernite sekülerlik olmadan olamaz” (Tekin, 2015: 304) ve sekülerleşme fikri “ne kadar modernleşme o kadar sekülerleşme” şeklinde çoğu batılı sosyal bilimcilerce savunulur. Bir kısım sosyal bilimciler ise “kutsal hiç gitmemiştir” şeklinde düşünmektedir (Köse, 2002: 7; Meriç, 2005: 67).

Modernlik, din ve dünyayı birbirinden ayırarak kutsal olana ait alanın içini boşaltmış ve yerine akıl, bilim ve teknik gibi şeyleri doldurmak istemiştir (Akdoğan, 2002: 55).Modernleşmeye ilişkin Yavuz (1999: 17) “Gerçekten de modernleşme (modernlik değil) dünyayı neredeyse sadece akılla (ve zihinle) kavranan bir nesneye dönüştürür. Yalnız dünyayı mı? Elbette insanı da!” yorumunu yapmaktadır. Rasyonel düşüncede akıl ile izah edilemeyen ve mantık ile uyuşmayan açıklama ve davranışlar yoktur (Şener,2009: 89). Modern toplumlarda din, uzman bir kurum rolü üstlenmiştir. Örneğin; çiftçiler ekinlerini ekmeden önce ziraat uzmanlarına, hastalar dini kimliği ile tanınmış kişilere değil sağlık kuruluşlarına, anlaşmazlık yaşayanlar yine dini kimliği ile tanınmış kişilere değil mahkemelere müracaat etmektedir. Sekülerleşme süreci ile din, yerini uzman ve bilimsel yorumlara bırakmıştır (Bozkurt,2010: 254). Yaşanan bilimsel gelişmeler ile dünya, evren ve doğa olayları dinsel/inançsal temalar ile değil, bilimsel gerçeklikler ile ifade edilmeye başlanmıştır. Örneğin, bilimsel gelişmelerin yaşam içerisinde etki etmediği çağlarda güneş tutulduğunda dünyanın gündüz yaşar iken gökyüzünün karanlığa bürünmesi kutsal bir mesaj olarak anlaşılır iken yapılan araştırmalar ile bu durumun astronomik bir olay olduğu açıklanmıştır (Ertit, 2019:135). Burada yine dinin bilimsel alandan çekilerek yerini ilgili alanın uzmanlarına bıraktığını görmekteyiz.

Sekülerleşme sürecinde Fransız devrimi çok önemlidir. Fransız devriminin oluşturduğu düşünce ortamı din ve devleti ayırıştırarak toplumsal alanda farklı kesimlerde yayılmasını sağlamıştır. Batıda karşılaştığımız sanayileşme, kentleşme gibi süreçler içerisinde din

zayıflayarak etkisini azaltmış bu durum da sekülerleşme olarak adlandırılmıştır. 17. yüzyılda yaşanan Kartezyen devrim madde ve mana arasında ikilik ortaya çıkarmış ve bu ikiliğin çıkardığı sorunlarca seküler ilim geliştirilmiştir. Modern ilmin geçmişinde Aydınlanma ve Sanayi devriminin etkisi vardır ve modern ilim batı toplumunun temelini oluşturur. Aydınlanma, Batı'nın dinin etkisinden kurtulması, bu dönemde teknoloji – düşünce gibi alanlarda ilerleme yaşanırken psikoloji gibi manevi alanlarda bunalımın yaşandığı dönemlerdir. Bu bunalımın sebebi manevi alana ait olan bilgi, deneyim vs. her şeyi akla dayandırmaya çalışmaktır. Rasyonalizmin ön plana çıkmaya başlaması bunalımı tetiklemektedir. Rasyonalizm akıl dışı olanı kabul etmez, insanların manevi yönlerini görmezden gelir (Akyüz ve Çapcıoğlu, 2012: 411; Şener, 2009: 87-89).

Geçmiş toplumlarda olduğu gibi modern dünyada da toplumlar durağan değildir. Siyasi, düşünce, kültürel, dini vs. alanlarda değişim yaşanmaktadır (Marshall, 2009: 136). Değişim olgusunu insan ve toplumların yeni bir perspektif, yeni bir “yaşam tarzı” benimseyerek halihazırdaki davranış ve tutumlarını terk edip başka bir görünüm almaları olarak düşünürsek (Akdoğan, 2002: 50) yakın zamanda yaşanan sosyal değişim, geleneksel din algısının gerilemesi, dinin “zayıflaması”, kişilerin değişkenlik gösteren din algıları, dinin bireyselleşmesi, ibadet boyutunun arka plana alınması ve yeni din/mezhep oluşumlarının ortaya çıkması şeklinde tezahür etmektedir (Amman ve Arslantürk, 2009: 397) . Bu tezahürler sekülerleşme ile ilişkilidir.

Wilson, rasyonelleşme ve özellikle “kutsallıktan arındırma” ya doğru ilerleyen anlayışın bilimsel açıklamaların, inançların –özellikle Hıristiyanlık- çeşitli yönlerine saldırdığını belirtir. Bu saldırıyı Darwin'in insanın kökenini araştırdığı evrim teorisi ile başlatabilir, örneklendirebiliriz. Teknoloji de benzer şekilde rasyonalizmden kendi payına düşeni almakta, rasyonelliğin zannedildiğinden daha ciddi olduğunu söyleyebilmekteyiz. Yani Thompson'un da dediği gibi “bilim adamlarının statü itibariyle yükseleceği, din adamlarının ise itibar kaybedeceği söylenebilir” diyebiliriz (Thompson, 2004: 41). Sekülerleşmenin kaynağı konusunda farklı düşünceler mevcuttur:

- i- Hıristiyanlığın sahip olduğu sekülerleştirici doğa ve öğelerin olduğu düşünce,
- ii- Yunan ve Roma (Platon ve Aristo) düşünce sistemindeki sekülerleştirici olguların olduğu düşüncesi,
- iii- Batı toplumunun “aydınlanma” ve sonrasındaki sekülerleştirici düşünce,
- iv- Avrupa ve Atlantik Ötesi'nin dindarlık formları (Özay, 2007: 198).

Swatos (2002) sekülerleşmeyi üç aşama olarak ele alır: 1. Makro (toplumsal) 2. Mezo (alt

sistem) 3. Mikro (Bireysel). Dobbelaere (2002) de Swatos gibi bir fikir sunar. O'na göre 1. Makro yani laik veya toplumsal sekülerleşme 2. Mezo yani kurumsal sekülerleşme, 3. Mikro yani bireysel sekülerleşme şeklinde üç aşama vardır. Biraz daha açacak olursak toplumsal sekülerleşme, insanların birbiri ile olan ilişkilerinde dinin etkisinin azalması olarak düşünülebilir. Bu aslında ekonomik değişimlerin toplumsal hayata yansımalarının bir sonucudur. Makro sekülerleşme mikro ve mezo sekülerleşmeye yol açmaktadır. Kurumsal sekülerleşme ise toplum içerisindeki kurumların din kurumunun etkisinden sıyrılarak rasyonelleşmesi olarak tanımlanabilir. Bireysel sekülerleşme ise insanların dini kurumlara değil de kendi oluşturdukları dini cemaatlere bağlılığının artması olarak tanımlanabilir (akt: Akyüz ve Çapcıoğlu, 2012: 415-416).

1.2.2. Sekülerleşme ve Laiklik İlişkisi

Sekülerleşme kavramına ilişkin tanımlar, çalışmanın Sekülerleşme başlığı altında incelendiğinden sekülerleşme hakkında yeniden tanımlama yapılmayacaktır. Burada, sık sık birbiri yerine kullanılan bu iki kavram (laiklik ve sekülerleşme) kıyaslanarak aralarındaki farklara değinilecektir.

Laik kelimesi, Latince *laïque* kelimesinden türetilmiştir. Ruhani/dini olmayan fikir/sistem/müessese anlamına gelirken dilimize çevrildiğinde dini alana ait olmayan anlamında kullanılmaktadır (Küçükcan, 2010: 106; Başgil, 2007: 151). Siyasi anlamı da olan laiklik kavramı genel olarak din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması ve devletin dini ilkelere bağlı olmaması şeklinde anlaşılmaktadır. 1870'lerde kullanılmaya başlanan Laiklik terimi Ferdinand Buisson tarafından teorileştirilerek tanımlanmaya çalışılmıştır. O, önce ordu sekülerleşir sonra yönetim ve siviller bunlarda aynı zamanda da adalet kiliseden uzaklaşır der. Fransız devrimiyle Fransızlar laik, eşit ve seküler toplum haline gelmeye başlar. O, Fransız toplumunu Avrupa'nın en laik toplumu olduğunu öne sürerken diğer Avrupa toplumlarını Fransa kadar olmasa da laik olarak nitelendirir. Buisson, sınırları genişletmez Avrupa ile yetinir, O'na göre modern toplum olabilmek için kiliseden uzaklaşmak gerekmektedir Laikliğin ilk teorisyeni olan Buisson' a göre Fransa Avrupa'nın en laik ülkesidir. O'na göre laiklik olgusu, kamu hayatının farklı işlevlerinin kilisenin sıkı vesayetinden ayrıldığı ve özgürleştiği bir tarihsel süreç içerisinde filizlenir (Giddens, 2008: 601; Bauberot, 2008: 6-18). Bauberot'a göre 2005 yılında, 30 ülkeden 250 entelektüel tarafından imzalanan laiklikle ilgili uluslararası bir bildirmede şöyle deniyordu:

“Devlet, bir din ya da belli bir düşünce türü üzerinden meşrulaştırılmadığı zaman ve yurttaşların tamamı siyasal iktidar üzerinde eşit hak ve yetkilerle donatılmış olarak egemenliklerini kullanmak için barışçıl bir şekilde müzakere edebildiklerinde bir laikleşme süreci ortaya çıkar (...) Dolayısıyla, çoğul ahlaki ya da dini değerlerin ve çıkarların damgasını taşıyan toplumsal ilişkileri uyumlulaştırmak isteyen her toplumda laiklik unsurları zorunlu olarak belirir” Bildirge, “laikliğin herhangi bir kültüre, ulusa, kıtaya özgü olmadığını; terimin, geleneksel olarak kullanılmayan yerlerde de var olabileceğini” ekliyordu (Bauberot, 2008: 17).

Bakıldığında sekülerleşmenin bir boyut olarak ele alınan laikleşme kavramı aslında dinin eğitim alanındaki görevlerini devlet ve topluma ilişkin değişimlerin ortaya konması için vardır. Bugün anladığımız manadaki “laiklik” olgusu Batı’da ortaya çıkmıştır. Çünkü batı toplumlarında laiklik ihtiyaç haline gelmiştir. Kilisenin otoritesi din kullanılarak insanlar üzerinde hakimiyet kurmak ve sürdürmek için yardımcı bir unsurdur (Arslantürk, 2014: 37; Bauberot, 2009: 47).

Laikleşmenin bir sonucu olarak dinin kişisel bir tercih haline gelmesinden bahsedebiliriz (Bauberot, 2008:121). Laikleşme “dinin dönüşümü” ve dinin toplumsal olarak geri çekilmesi ile gerçekleşmektedir. Milot’a (2002) göre laikliğin kurucu unsurları şunlardır:

“Devletin tarafsızlığı

-siyaset

-kamu kuruluşlarının din karşısındaki bağımsızlığı,

-din özgürlüğü

-farklı inançlara sahip bireylerin eşitliği”(akt: Bauberot, 2008: 18).

Laikleşmeyi bir üçgene benzetecek olursak, üçgenin bir kenarı dinin kişi, ulus, devlet, kurum vs. üzerinde etkisi diyebiliriz. Bu kenar yeterli olmasa da gereklidir. Diğer iki kenar için inanç, vicdan, dine ve din dışı kapsamlı özgürlük ve farklı din ve inanç sistemlerinin hukuk ve sosyal pratikler karşısında eşitliğidir diyebiliriz. Bu üçgen laikliğin çerçevesini oluşturmaktadır. Özgürlük ve laiklik arasında bir korelasyon arayarak ne kadar özgürlük o kadar laiklik şeklinde bir argümandan bahsetmek doğru değildir. Laiklik insan hakları, eşitlik, özgürlük, kardeşlik bunların hepsi ile ilişkilidir (Bauberot, 2009: 236- 237).

Laikleşme hakkında iki eşikten söz edilir:

1) 1789-1806 yılları arasında gerçekleşmiş olup İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi’nin önemli bir rolü olduğunu, medeni haklar, nihai ölçüler vs. belirlenirken

dinin etkisinin olmayışı ciddi bir “başlangıç” tır. Aslına bakılırsa birinci eşiği oluşturan, laikliğin inşasında da bahsedebileceğimiz: “Her türlü inancın tanınması (1802), Fransız medeni kanunu (1804), Üniversitelerin kurulması (1806)” olayları önemlidir (Bauberot, 2009: 49).

2) Laikleşmenin ikinci eşiği 1789’ dan önce “din” olduğunda bireylerin yükümlülükleri var iken devletin görevleri vardır; 1802 ile 1905 yılları arasında bireylerin yükümlülükleri yok iken devletin görevleri vardır; 1905 yılından sonra devletin din ve vicdan özgürlüğünü güvence altına almaktan başka bir ödevi bulunmamaktadır. Laikleşmenin ikinci eşiğinin inşasında en tepe nokta 9 Aralık 1905 tarihli yasa ve 2 Ocak 1907 tarihli yasa oluşturur. Bu yasaları 1892, 1893, 1903 tarihli yasalar izler. Tıp alanında yapılan bu yasalar, 1905 yılındaki yapılan din ve devleti ayıran yasanın bir sonucu olarak dine ayrılan paranın sağlık hizmetlerine harcanması ile görülür (Bauberot, 2009: 53-54).

Laiklik ile ilgili farklı yorumlar da Buisson ve Dobbelaire den gelmektedir. Buisson (1987) “kamusal hayatın çeşitli fonksiyonlarının ayrışması ve bu fonksiyonların katı kilise vesayetinden kurtulması şeklinde ikili süreçten bahseder” (akt: Bauberot, 2009: 46). Dobbelaire(1981) ise üç boyuttan bahseder: “Kurumların yapısal ve işlevsel olarak dinden ayrışması süreci, dini alemin modernleşme, dünyevi olanda yoğunlaşma eğilimi, bireysel tutumla dinsel alanın iç içe girmesi” (akt: Bauberot, 2009: 47). Birinci boyutta laiklik olarak adlandırılırken ikinci ve üçüncü boyutlara herhangi bir adlandırma yapmamıştır.

Laiklik hakkında verilen bu bilgiler doğrultusunda sekülerleşme kavramı ile kıyas yapılacak olursa; Ertit’in ifadesine göre (2016: 139) şu şekilde söylenebilir:

“Din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasını ifade eden laiklik ile dinin toplumsal düzeyde prestij kaybettiğini, geçmişe nazaran daha az sayıda insanı etkileyebildiğini, toplum için referans noktası olmaktan git gide uzaklaştığını ifade eden sekülerleşme kavramı birbirlerinin yerine kullanılmaması gereken kavramlardır. ... Sekülerleşme bir sürecin adıdır ve toplumdan ya da devletten herhangi bir beklentisi yoktur, o sadece var olan bir dönüşümün adı olarak kullanılmaktadır. O nedenle sekülerleşme kavramının ilerici ve sekülerist olmadığı ifade edilebilir. Laiklik devlet katında var olması istenilen bir dönüşümü ifade ederken sekülerleşme ya da desekülerleşme hali hazırda var olan toplumsal dönüşümün adı olarak kullanılmaktadır.”

Laiklik ve sekülerizm arasındaki farkları kısaca genel hatlarıyla şu şekilde ifade edebiliriz:

Tablo 2
Laik ve Sekülerizm Farkları

Laiklik	Sekülerlik
Birey değil halk esas alınır	Halk değil birey esas alınır
Esas olan halkın laik olmasıdır	Devletin değil bireyin laik olması önemlidir
Kilise hukukuna karşıdır	Dine karşı değildir
Devleti niteler	Toplumunu niteler

Kaynak: Uludağ, 2008: 191

Sekülerleşme belirli bir zaman zarfında; dinin, inanç sistemlerinin ve hurafelerin toplumsal düzeydeki saygınlıklarının ve etki alanlarının nispeten azalması olarak ifade edilir. Laiklik ise din ve devlet arasındaki siyasi olgudur. Ertit'e (2016: 139) göre laiklik:

“En geniş anlamı ile laiklik; devlet işlerinin birbirinden ayrılması, devletin kontrolünde olan eğitim, sağlık, güvenlik, hukuk, ekonomi gibi alanlarda herhangi bir dini grubun söz sahibi olmaması, devletin dış ve iç politika için alınan kararlarda belli bir inanç grubunun çıkarlarını gözetmemesi, hiç kimsenin bağlı olduğu dini inançtan dolayı devlet kadrolarında uzaklaştırılması ya da bürokraside yüceltilmemesi yani kısaca devletin tüm inanç gruplarına eşit mesafede olması demektir.”

Sonuç olarak sekülerleşme ve laiklik kavramları aynı anlama gelmemektedir. “Laiklik siyasi bir kavramdır ve devletin din ile ilişkisine dairdir. Sekülerleşme ise sosyolojik bir kavramdır ve toplumun doğaüstü alanla ilişkisine dairdir” (Ertit, 2019: 79). Bu kavramların birbiri yerine kullanılması doğru değildir.

1.2.3. Sekülerleşmeye Dair Genel Yaklaşımlar

Sekülerleşme hakkında iki farklı görüşün varlığından bahsedebiliriz. Sekülerleşmenin karşıtı olan görüşler ki bunlar modern ve post modern dönemde dini olan pratik, vs. önemli olduğunu herhangi bir değer kaybının yaşanmadığını, önceki zamanlarda görülen geleneksel tarzda din yerine daha küçük gruplar halinde cemaatler, tarikatlar gibi geleneksel olmayan inançların yaşandığını söyler. Diğer grup ise dinin bireysel bir mesele haline geldiğini, dinin işlevsel kısmının toplumsal dayanışmayı güçlendirmek gibi işe yaradığını ve bundan dolayı ortaya çıktığını söyler. Wilson, bilimsel olmayan şeylerin – kurum sistem vs. – düşüş yaşadığını ve bu düşüşün geri dönüşü olmayan bir durum olduğunu söyler. Modern toplumlarda bilimsel olmayanın varlığından söz edilebileceğini ancak söz ediyor olmanın aslında dini bir çöküş olduğunun bir ispatı olduğunu, dinin pre-

modern zamanlardaki ana konumundan çıktığını söyler. Şöyle ki, kilise iktidarı diğer kurumlara devredilmiştir. Okullar, hastaneler vs. zorunlu eğitim, zorunlu sağlık taramaları, zorunlu aşı gibi yaptırımlara sahiptir. Bu güç kilise haricindeki kurumları modern öncesi toplumlardaki veya sekülerleşme kavramından bahsedilmeden önceki toplumlarda bahsedilen kilise gücü gibi güce sahiptir. Dini olanın gücünün bozulması gibi güçlü hale gelen kurumlar da güç kaybına uğrar, yani aslında onlar da sekülerleşir (Bauberot,2008: 122; Bilton ve diğerleri, 2008: 420).

1.2.4. Paradigma Modelleri Bağlamında Sekülerleşme

Sekülerleşme konusunda üç paradigma tartışılmaktadır. Bunlar Eski Paradigma (Klasik Sekülerleşme Tezi), Yeni Paradigma (Rasyonel Seçim Kuramı Tezi) ve Eklektik Paradigma olarak sıralanabilir. Paradigmalar ve savundukları tezler kısaca belirtilecek olursa:

Tablo 3
Paradigma Modelleri

Eski Paradigma (Klasik Sekülerleşme Teorisi)	Modernleşme devam ettiği sürece din gerilemeye devam edecektir
Yeni Paradigma (Rasyonel Seçim Kuramı Tezi)	Sekülerleşme olgusunu kabul etmektedir, sekülerleşme ile birlikte modern toplumda kişisel dindarlığa yönelişler vardır
Eklektik Paradigma	Sekülerleşme "farklılaşma"dır, toplumsal alanda önemli yere sahip olan kurumlar dinin etkisinden uzaklaşmaktadır

Aşağıdaki başlıklarda bu konu ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

1.2.4.1. Eski Paradigma

Stark ve Bainbridge (1987) sekülerleşmenin bir olgu olmadığını ve her toplumda görülen doğüstü varlıklara olan inancın zayıfladığını gösteren bir süreç olduğunu söylerler. Tschannen ise (1991) “herhangi bir dini inanın toplumdaki baskın kültür ve ifade aracı olmaktan uzaklaşmıştır” demektedir (akt. Ertit, 2014: 105). Sekülerleşme paradigmasının en temelinde üç kavram kullanılır: Rasyonelleşme, farklılaşma ve bu dünyaya ait olma. Modern toplumdaki kilise gücünün etkisini yitirmesi şeklinde tanımlanabilir. Bu paradigmayı savunanlar Tschannen, Wilson, Wallis ve Bruce olarak sıralanabilir. Bu fikri savunanlar modernleşmenin devam ettiği sürece din gerilemeye devam edecektir tezini savunmaktadır (Akyüz ve Çapcıoğlu, 2012: 413; Kirman, 2010: 125).

Wilson (1982) sekülerleşme sürecini bölgesel bir topluluğun topluma doğru eğilmesine bağlayarak “toplumlaşma” (societalisation) olarak açıklar. Dolayısıyla sekülerleşmeyi topluma etki ve sonuçları açısından özel bir konuma koyar (akt: Thompson, 2004: 106).

“Protestanlık, dünyanın ve toplumun seküler bir yoruma tabi tutulmasını teşvik etmiştir. Bunun sonucu olarak da bilimsel keşiflerin artmasıyla gelişen toplum için gelecek daha fazla tahmin edilebilir olmuş ve insanlar artık kaprisli güçlerin rahmetine ve onların güvence veren telkinlerine daha az ihtiyaç duymuştur. Bu süreçte din, fiziksel dünyayı bilimsel olmayan bir tarzda yorumlayan ve sosyal kontrol için baskı oluşturmak isteyen bir görünümde algılanmıştır. Böylece protestanlar artık kutsal varlıklar ve güçlerin sürekli nüfuz ettiği bir dünyada değil daha seküler bir dünyada yaşayacaktır” (Olgun, 2006: 243).

Seküler sürecin bilim ve akıl ile yakından ilgili olduğunu, dinin dünyevi konulardan el ayak çektiğini söyleyen yazarlar mevcuttur. Örneğin Weber (1974) “dünyanın büyüünün bozulduğunu (disenchantment of the world) ve doğaüstünün artık önemini koruyamayacağını” söyler. Daha önceleri büyü, cin, peri, sihir, mucize gibi kavramlarla açıklanmaya çalışılan olay ve olgular bilim ve akıl süzgecinden geçirilerek sunulmakta “rasyonel sistem” ile açıklama yapılmaktadır. Weber (1974) kişilerin kendi hayatlarını din olmadan açıklamaya çalıştıklarında amaçsızlaşacaklarını söyler(akt: Thompson,2004: 39- 40). Eski toplumlarda toprak verimini arttırmak, üründen alınacak miktarı arttırmak gibi eylemlerin gerçekleşebilmesi için dini ayinler, ibadetler düzenlenirdi. Bilimin tarih sahnesine çıkışıyla birlikte günümüzde toprak ve ürün verimi gibi işlemlerin yapılması dini ayinler ile değil kimyasal ilaçlarla, gübrelerle, verim arttırıcı diğer yöntemlerle vs. sağlanmaktadır (Thompson,2004: 40).

Wilson (1982) , sekülerleşmenin özelliklerinden bahsederken şunları aktarmaktadır:

- . Dini kurumlar hem mülki olarak hem de imkan olarak siyasi otoriteler tarafından devralınmıştır.
- . Dini faaliyetler ve işlevler laikleşmiştir.
- . Bireylerin ibadet gibi ruhani işlerine ayırdığı zaman azalmıştır.
- . Dini kurumların gücü azalmıştır.
- . Muskalar, büyüler vs. azalmıştır.
- . Mistik yorumlar içeren tanımlar yerini gerçeklere bırakmıştır (akt: Bilton ve diğerleri, 2008: 420).

Din sosyolojisinin son dönemlerinde sekülerleşme olgusu yanlış anlaşılabilir veya hiç anlaşılabilir değildir. Kiliseye devam eden kişilerin azalması ile değerlendirilmeye çalışılan

sekülerleşme bu şekilde değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme sonucunda da modern toplumda insanların dindar olmadığı kanısına varılmıştır (Luckmann,2003: 19).

Weber, modern toplumları rasyonalizmin hakim olduğu fikrini savunur. Rasyonalizm sebepleri tespit etmek, şeylerin nasıl işlediğine odaklanmak ile ilgilenir, rasyonalizmin hakim olduğu dünyada “büyü bozulmuştur”, insanın kim olduğu, varlık gibi soruların, bilinmeyenin, hayal gücünün, inancın öneminin azaldığı, öznel olanın nesnel olan karşısında yenik düştüğü, kişisel yargılar, duygular, değerler, insani olan çoğu şeyin öneminin yitirildiğini söyler (Bilton ve diğerleri, 2008: 416).

1.2.4.2. Yeni Paradigma

Yeni paradigma yani rasyonel seçim kuramı dünyamızı küçük bir köy haline getiren küreselleşme süreci ekonomik alanda başlamış olsa da diğer toplumsal kurumlara da sıçramıştır. Öyle ki dini pazarlar kurulmuş, dini gruplar eğitim, sağlık, medya, ekonomi gibi faaliyetlerde bulunarak birer firma gibi bir şeyler üretmek ve pazarlamak gibi faaliyetler yapılmıştır. Dine ekonomi gibi yaklaşmanın pazar, mal, firma müşteri gibi ifadeler kullanmanın uygun olmadığını söyleyenlerin yanı sıra yeni paradigmanın tarih ve din gibi insanları sosyo kültürel yapıya bağlayan bağlardan uzaklaştırarak tek tipleştirdiğini söyleyenler de vardır (Kirman, 2010: 146-147,166-168).

Sekülerleşme olgusunu kabul etmekte, modern toplumda kişisel dindarlığa yönelişlerin olduğunu söylemektedirler. Bu paradigmayı savunanlar Berger (2002), Stark (1987) Bainbridge (1987), J. Hadden (1989) olarak sıralanabilir. Stark ve Bainbridge (1987) sekülerleşmenin dini gerileyiş anlamına gelmediğini çünkü sekülerleşme ile birlikte dini cemaatlerin oluştuğunu ve yeni dini oluşumların ortaya çıkmasına vesile olduğunu ifade ederken; Hadden (1989) sekülerleşmenin başarısızlığını dört nedene bağlar: “İlk olarak sekülerleşmenin gerçek bir teori olmadığı modern dünyada dinin yönlendirici bir etkiye sahip olduğu sekülerleşme teorisinin mantıktan uzak ve dini kurumları yönlendirici bir tavırda olduğunu söyler. İkinci olarak sekülerleşmeyi destekleyen veri varlığının yetersizliğinden bahseder ve üçüncü olarak Amerika ve Avrupa’daki dini hareketler ile kurumsal dinler 1960 ve 1970’li yıllarda yapılan çalışmalarda elde edilen teorilerin sekülerleşme savını geçersizleştirmiş din zayıflamıştır demektedir. Son olarak da dinin özellikle son zamanlarda politik alanda da kendini gösterdiği, dünyada yaşanan politik olayların din ile ilişkisini belirtir” (Kirman, 2010: 139-140).

Bazı sosyologlar kilise etkinliklerine katılımının azalmasını sekülerizmin kanıtı olarak algılamak bazıları bunun dindeki öneminin yitilmesi değil değişimi olarak ele almıştır (Thompson, 2004: 47). Kiliseye üyeliğın azalması, kilise faaliyetlerine katılımların azalması örnek olarak gösterilse de aslında yalnız başına sekülerliğin varlığının ispatı olarak kabul edilmemektedir. Bunun gibi sadece kişilerin kiliseden uzaklaşmasının yanı sıra kilisenin toplumdan kopuşu yani toplum üzerindeki eski etkinliğini yitirmesi de dikkat çekicidir. Orta çağda biliyoruz ki kilise bilimden sanata, hukuktan eğitime hayatın her alanına müdahale etmekteydi (Thompson, 2004: 36). Bu etkiyi günümüzde kiliseyi manevi konularda daha ön planda görmekteyiz.

Sekülerleşme tezi yirminci yüzyıl sonlarına doğru yaşanan bazı gelişmelerden dolayı hakimiyetini yitirmeye başlamıştır. Papa 23.John'un dinin modern şartlara uygunluğu konusunda yaptığı açıklama ile hayatında dinin önemli bir merkezde olduğunu söyleyen insan sayısının artması gibi Tanrının dönüşü ve intikamı şeklinde adlandırılan dini canlanma yaşanmıştır. Sekülerleşme olgusuna karşı ortaya atılan desekülerleşme tezine göre ise kutsala dönüş gerçekleşmektedir (Kirman, 2010: 133-134,137).

Pre modern dönemde bilimin ve bilim olmayanın birlikte var olması; insanlar bilimsel olmayan şeylere inanarak kendilerince psikolojik fayda görürler, bu faydalar mesela ait oldukları kültür için gerekli olabilir. Dini inançlar bunun gibi nedenlerden dolayı modern toplumda çökmemiştir çünkü kendince sağladığı yararı vardır. Bilimsel olmayan ile bilimsel olan birlikte vardır (Bilton ve diğerleri, 2008: 425).

Din, yaptığı şeydir. Bilgi ve anlam arayışı ile dinin bütünleşme ve dayanışmayı sağlaması; dini inançlar insanların bir şeyleri anlamlandırması ve rahatlaması için faydalıdır. Berger bilgi ve dinin birbirinden ayrılmaz olduğunu, insanların dünyayı tanıması için şeylere anlam verilmesi gerektiğini bunun için de dindar olunması gerektiğini söylemiştir. Luckmann da bu fikri destekledi ve bu fikri geliştirdi. Luckmann (1983) ' a göre merkezi dini inanç ve laikleşme modern çöküşün ispatı olup dini gerilemedir, modern dünyada dindarlık insanın kendi benliğini araması anlamındadır. Din, içinde bulunduğu toplumu bütünleştirme amacı güden bir düşünce, hareket biçimidir. Dini inançların içeriği, dindarların, farklı dindarların veya farklı dinlerin, çok büyük bir önemi yoktur. Asıl önemli olan tüm dinlerin aynı şekilde açıklanabiliyor olmasıdır (Bilton ve diğerleri, 2008: 426, 427).

Köse'ye göre "Sekülerleşme ile birlikte bazı dini kurumların birçok toplumda güçlerini ve etkilerini kaybettiği doğrudur. Ama hem eski hem de yeni inanç ve ibadet şekilleri bazen yeni kurumsal şekillere bazen de aşırı dini ifadelerle dönüşerek fertlerin hayatındaki yerini korumuştur."(2002: 204). Hadden'e (1987) göre "sekülerleşme tezi daha çok sosyal ve kültürel ortamın doğurduğu bir şeydir. Dinin yavaş yavaş veya çok hızlı bir şekilde sahnedan çekileceği ümidi insan topluluklarının basitten komplekse doğru bir geçiş gerçekleştirdiklerini savunan evrimsel modernleşme modeliyle uyumaktadır." (Hadden, 2002: 153-154).

Gellner (1974 akt. Bilton ve diğerleri) "Hakkında hiçbir şey yapmadığımız, nasıl yaşayacağımız ve kendimizi nasıl organize edebileceğimiz konusunda bize rehberlik etmeyen, gerçeklere hapsolmuş bilginin temel biçimi olduğu bir dünyada yaşamının zorluklarını kabul eder. Bu açıdan bakıldığında, bilgileri doğru olmasa da bu bilgilerin en azından yaşama dair reçeteler sunduğu modernite öncesi insandan çok daha kötü durumdayız...Modern toplumların bilimsel bilginin uygulamasının sonucunda yaşadığı devasa teknolojik ilerleme, bu dezavantajlardan çok daha ağır basmaktadır. " der. O, bilimsel olmayanın yok olmadığını, dinlerin kendilerine taraftarlar bulduğunu ve bilimsel olanın da insanlar tarafından önemli olduğunu ifade eder. Gellner, modern insanların, bilimsel bilgi ile yaşadıkları ilerlemenin yarattığı rahat ortam ile yaşadığını, bundan dolayı da bilimsel bilgi ile sağlanan rahatlığın bozulmaması ve ilerlemenin, gelişmenin devam etmesi için bilimsel olanın bilginin ele geçirilmesi ile yaşadığımız lüks hayatın devam ettirilmesi gibi bir durumun varlığından bahseder (akt: Bilton ve diğerleri, 2008: 420-421).

Sekülerleşmeyi "Tanrı öldü" şeklinde ifade eden ve din dışılık, dinden uzaklaşma olarak nitelendirilen sosyologlar fikirlerinde sabit iken bazı sosyologlar dinin hareket kazanması ile sekülerleşme olgusunu yanlış tanımladıklarını söyleyebilmektedir. Berger, fikrini değiştiren düşünürlerden biridir (Olgun, 2006: 244).

"Sekülerleşmiş bir dünyada yaşadığımız zanni yanlıştır. Dünya bugün, bazı istisnalar hariç, olabildiğine dini bir dönem yaşamaktadır. Bu da 1950-60'larda tarihçiler ve sosyal bilimciler tarafından yazılan ve sekülerleşme teorisi olarak isimlendirilen literatürün yanlış olduğunu gösterir. Aslında bu literatürün yanlış olduğunu gösterir. Aslında bu literatüre katkıda bulunanlardan birisi de bendim. O zamanlar böyle bir teori ileri sürmek için geçerli sebepler vardı. Gerçi bu literatürün bazı yönleri hala geçerliliğini korumaktadır. Ama aynı şey teorinin özü için söz konusu değildir."(Olgun,2006: 245).

Sekülerleşmeye ilişkin olarak Hadden 'e göre 6 sonuca ulaşabiliriz:

- 1) 21.yüzyılda din “ölmeyecek” ve artık sosyal bilimler literatüründe de dinin yok olacağını tahmin eden görüşlere pek fazla rastlanmayacaktır.
- 2) Sekülerleşme teorisi radikal bir şekilde tekrar ele alınacak veya artık geçerliliği olan bir teori olarak değil, din sosyolojisine marjinal anlamda katkıda bulunan bir tez olarak görülecektir. Bu sözlerle sekülerlerin toplumda halen kazanmış olduğu yeri kaybedeceğini öngörmüyorum. Sadece, eğer sekülerleşme tezi tarihsel süreci tahlil için yararlı bir görüş olacaksa iyi bir şekilde gözden geçirilmesi gerektiğini söylüyorum.
- 3) Din son zamanlarda küresel gündemde kazandığı yerini devam ettirecek ve din bilimsel araştırmanın daha da önemli bir alanı haline gelecektir.
- 4) Sekülerleşme teorisinin önemini kaybetmesi ve din araştırmalarının artmasıyla birlikte dinin geleceği ile ilgili daha sağlıklı bir teori ortaya koyabiliriz.
- 5) Hem Amerika hem de dünyanın birçok bölgesi üzerine sağlıklı bir veri birikimi oluşturmak bugün olduğu gibi yakın gelecekte de önemli bir problem olarak önümüzde duracaktır. Çünkü bilim adamlarının sistematik veri toplama çabaları, dine ilgi duymayan bürokratlar veya elde edilecek verilerin kötü amaçlı kullanılmasından korkan dini liderler engeline takılmaktadır.
- 6) Son olarak ileriye görebilmek için yine geçmişe döneceğim. Weber'in dinin insan toplumundaki yerini belirlemek için gerçekleştirdiği araştırma onu dünyanın büyük dinlerinin içeriklerini öğrenmeye kadar götürdü. Öyle zannediyorum ki, gelecek bizi tekrar Weber'in başladığı yere götürecektir ve önümüzdeki 50 yıl içinde dinin karşılaştırmalı bir sosyal bilim anlayışıyla çalışılması önemli bir entelektüel hamle olacaktır(Hadden, 2002: 155-156).

1.2.4.3. Eklektik Paradigma

Bu paradigmaya göre yeni paradigmanın eski paradigmayı iyi analiz edemediği, eski anlayışın yeni anlayış taraftarları tarafınca dinin gerilemesi değil dinin ortadan kalkacağı; sekülerleşme olgusunun asıl ilgi odağının dinin olmadığı din yerine dinin otoritesinin olduğu, sekülerleşmenin aslında farklılaşma olduğu ve toplumsal alanda önemli yere sahip kurumların dinin etkisinden uzaklaştığı, yeni paradigmanın dinin varlığını modern toplumda abarttığı, sadece Amerika üzerinde durduğu ve Avrupa'yı göz ardı ettiği, sekülerleşmeyi bireysel bazda ele alıp kurumsal olanı göz ardı ettiği gibi fikirler savunulmuştur. D. Yamane, M. Chaves, J. Casanova, C. Oswald gibi isimler bu paradigmayı savunur (Akyüz ve Çapcıoğlu, 2012: 414-415).

1.3. Sekülerleşme ve Din

Sosyal bilimler yapısı gereği kesin bir tavırla bir tanım sunamaz. Bu, din kavramı için de geçerlidir. Tam bir çerçeve ile sınırlandırılmayan kavramlar bakış açılarına, kişisel algılara, toplumsal yapılara, kültürlere vb. göre değişiklik gösterir. Din, insanlığın var olduğu dönemlerden itibaren gerek toplumsal yaşam içerisinde gerekse kişilerin özel hayatında bir şekilde kendine yer bulmuştur. Dini tanımlayanlar ve tanımlamalarını savunanlar kadar dinin tanımlanamaz olduğunu söyleyenler de vardır. İçerisinde bulunulan dönem sosyal bilimleri ve kişilerin bakış açılarını etkilediği gibi dinin tanımlamalarını da etkilemiştir. Din denen olgunun kendisine ait tanımları, terimleri, ifadeleri doktrinleri vardır (Düzgün, 2012: 14).“Din, kutsal fikrine dayalı olan ve müminleri bir sosyo – dinsel topluluk içinde birleştiren bir inançlar, semboller ve pratikler kümesidir” (Marshall, 2009: 156).Din insan hayatına etki eden geniş kapsamlı bir olgudur. Din kendi koyduğu kuralların yanı sıra hukuk, ahlak gibi hayatın direkt etkisinde olan alanlarda da müdahale eder.

Din tanımlamalarını genel manada iki gruba ayırabilmekteyiz. İlk grup tanımlarda din kutsal ve doğaüstü manaları ve içeriği barındırırken ikinci grup tanımlar din, birey ve sosyal dinin hayatta üstlendiği rollere göre tanımlamalar görebilmekteyiz. İlk grup tanımlamalara özsel (subsansiyel) tanımlar derken ikinci grup tanımlamaları fonksiyonel (işlevsel) olarak ele almaktayız. Özsel din tanımları içerisinde ilk sistematik din sosyolojisinin kurucusu olan Weber dinin kesin bir tanımını yapmamış, din temelli davranışın incelenmesi gerektiğini belirtmiştir. Genel kabule göre ilk kez tüm dinleri kapsayan tanımı Otto (1869-1937) yapmıştır. Otto kutsalın tecrübesi olarak yaptığı tanımla kişinin kutsalı yaşayabilme yeteneğinin varlığını ifade etmiştir. Wach (1995) da bu tanıma katılmaktadır. Ona göre bu tanımlama objektiftir. Berger (1995) “Din kendisinde insan veya değil bütün varlığı kapsayan bir kutsal düzen hususundaki beşer tavrıdır. Diğer bir ifadeyle din anlamı insanı hem aşan hem de içine alan bir düzene inanmadır” demektedir (akt: Akyüz ve Çapcıoğlu, 2013: 40). Özsel tanımlar, dini dar kalıplar içerisinde tanımladığını düşünen sosyologlar tarafından doğaüstünü kullanmayan dinleri kapsamadığı düşünüldüğü şeklinde değerlendirilmiştir. Fonksiyonel (işlevsel) tanımlar içerisinde ise Durkheim’ a göre din, toplumsal bir olgudur ve insan yaşamının başlangıcından günümüze tüm toplumlarda merkezi bir konumda yer edinmiştir. Yinger (1961) ise “bir grup insanın, hayatın temel problemlerine- öleceğini bilme, ıstıraplar, hayatı ve mutluluğu tehdit eden güçler- çözümler bulmak amacıyla, vasıta olarak

kullandığı inanç ve pratikler sistemi” şeklinde tanımlamıştır (akt: Akyüz ve Çapcıoğlu, 2013: 40). Parsons (1952) dinin değer koyucu bir sistem olduğunu ve dinin bu niteliği ile ön plana çıktığını söylemektedir. İkinci grup içerisinde en genel tanımlamayı yaptığını söyleyebileceğimiz Luckmann (1967) ’ a göre ise din, “beşeri” olan her şey “dini” de olmaktadır. Şöyle ki, insan manevi yönü ile kendisini “aşkınlaştırma” ya odaklanmaktadır. Fonksiyonel tanımlar Tanrı’ya vurgu yapmadığı için Tanrı barındırmayan inanç sistemlerini de kapsayabildiğinden daha geniş bir alana yayılmaktadır (Akyüz ve Çapcıoğlu, 2013: 40-41). Tarihte yapılan bilimsel incelemeler günümüzde dahi hala kullanılan, hayatımızı kolaylaştıran buluşlar çoğunlukla kilisenin icadıdır. Örneğin Nicolaus Copernicus bir papazdır. Din ve bilim arasında bir zıtlık varmışçasına algılanır aslında mesele din bilim çatışması değil iktidar için mücadele veren burjuvanın çabalarıdır (Altan, 2010: 51-55).

Sosyologlar dinlerin öne sürdüğü ve kayıtsız şartsız kabul ettiği yargıları hemen kabul etmez, katı kurallara sahip dini olguları dahi sorgular. Sosyologların amacı insanların sorgusuzca kabul ettiği normlara olan inançlarını nasıl inandığını anlamaya çalışmaktır (Zuckerman, 2006: 59-60). Wilson(1982) “Bizler, elbette, sosyoloğun dindar kadar dini anlamayacağı gerçeğini bir ölçüde kabul edebiliriz. (...) Bununla birlikte, sosyolog, dışarıdan bakabilmenin getirdiği avantajla din konusuna sadece içeriden bakandan çok daha keskin bir yaklaşım sergileyebilir” demektedir (akt: Zuckerman, 2006: 68).Bazı düşünürler ise (Comte) gibi ilahi dinleri kabul etmese de insanlık dini gibi bir kavramdan bahseder. Çünkü din insan hayatında merkezi kurucu bir konumdadır insan için zorunlu bir durumdur. Din olgusunu sosyal olgu olarak incelenmesi batıda sanayi öncesi dönemden sanayi dönemine geçişle birlikte gerçekleşmiştir (Düzgün, 2012: 11; Özay, 2007: 41). Sosyolojinin olmazsa olmaz üç ismi Marx, Durkheim ve Weber modern zamanda dinin öneminin azalacağını, dinin bir yanılsama olduğunu söylemektedir. Marx dinin insanı kendine yabancılaştırdığını, kalpsiz bir dünyanın kalbi olduğunu ve adeta sığınılan bir liman olduğunu, geleneksel anlamda dinin yok olacağını ve dinin bir afyon olduğunu, bu dünyada yaşanan eşitsizliğin telafisi olarak öbür dünyada ödülleri vaat edildiğini söyler. Durkheim ise dini kutsi olan ve dini olmayan şekilde ayırarak açıklar. Dinlerin sadece inanç konusu olmadığını, dinlerin insanları bir araya getiren faaliyetleri, törenleri olduğunu, bu fonksiyonu ile dinin birleştirici özelliği olduğunu, örneğin cenaze gibi üzücü bir durumda dini fonksiyon devreye girerek insanları bir araya getirir, acı topluluk tarafından paylaşılır. Din, daha küçük toplumlar tarafından hayatın her alanında

etkisini göstermektedir. Durkheim modern toplumlarda dinin etkisinin azalarak yerini bilimsel olanın alacağını söylemiştir. Weber ise din üzerine daha geniş araştırmalar yapmış, din ile toplumsal değişim arasında bir ilişki kurmuştur. O'na göre din muhafazakar değildir, din toplumsal değişimlere neden olmuştur, Protestanlık kapitalizmin kaynağı olmuştur. Tanrı'ya hizmet etme fikri ile ortaya çıkan bu durum maddi anlamda iyi olmanın tanrısal anlamda da bir iyilik anlamına gelmektedir. Batıdaki dini anlayış bu şekliyle kapitalizmin kaynağıdır ancak Doğu dinleri Batı dinlerinin aksine kapitalizmine engel oluşturmaktadır çünkü doğu toplumlarının değerleri bunu gerektirmektedir. Weber belki de bundan dolayı Hıristiyanlığı kurtuluş dini olarak nitelendirerek kurtuluş dinlerinde devrimci bir yön olduğunu belirtir. Ayrıca Weber, din ve toplumlarda varlıkta akılcı olan ancak bilimsel olmayan ancak ilkelere dayalı, yarı akılcı yarı psikolojik bir akılcılığın varlığından da söz eder (Aron, 2007: 498; Giddens, 2008: 582-587).

Din olgusunu İşlam dini açısından değerlendirecek olursak, İşlam dini gerek geçmişte gerekse günümüzde geçerliliğini koruyan ve tercih edilen bir din olarak, özellikle batı toplumlarının yanlı duruşları ve önyargılarına maruz kalmaktadır (Coşkun, 2012: 138). Kuran-ı Kerim'de ise din şu şekilde gruplanmaktadır:

- Ceza/karşılık, mükafat, hüküm, hesap
- Üstün gelme, hakimiyet, zelil kılma, zorlama,
- İtaat, teslimiyet, hizmet, ibadet,
- Adet, yol, kanun, mezhep, meşrep (Meriç, 2005: 21).

İşlam dininde iman yaratıcı ve kul arasındaki ilişkiyi; bu ilişkinin insan davranışına yansısı, İşlam'ı karşılar. Esas olan şey ilişkiler ve ilişkilerdeki güvendir. Din, kutsal anlamda önemli olmasının yanısıra toplumsal anlamda da önemli roller üstlenir. İşlam dini sekülerleşme (değişim) karşısında keskin çizgilerle durmasa da ana kurallar koyar ve değişen toplumsal şartlar bu ana kurallar çerçevesinde şekillenir. Ancak sekülerleşme yaratıcı ve kul arasındaki ilişkiyi zedelemektedir. Değişim yaşanırken insan, toplum bu ortamdaki nasıld etkileniyorsa, kurumlar da bu değişimden etkilenir, din de bu kurumlardan biridir. Din toplum ve birey üzerinde etkilidir. Sekülerleşme, Berger'e göre (1967) "Dinin bütün yaşam alanlarından çekilmesi, küçülmesi ve kurumların din etkisinden kurtularak ortaya çıkması" ve Wilson' a göre (1982) "dinsel kurumlar, eylemler ve dinsel bilincin toplumsal önemini kaybetmesi sürecidir" (akt. Sndal, 2018: 173). Modernleşme ve

sekülerleşmenin etkisiyle din etkisizleşerek kendi içine çekilmiştir. Ancak günümüz toplumlarına bakıldığında sekülerleşme dinin tamamen kendi içine çekilmesi şeklinde tanımlandığında eksik olur (Meriç, 2005: 22-23, 34).Din, -İslam da dahil- bireyselleşmekte, farklı biçimler olmaya yönelmektedir. Birey tek başına iken daha az tanımlanır, daha az kurallaştırılır Din insan hayatını düzenleyen kurallar içerir. Dolayısıyla toplumsal kontrol sağlar. Din baskısından en önce uzaklaşan ordudur, savaşın kutsallığı şeklinde bir algı yitirmeye başlanmıştır (Bauberot, 2009: 48, 231; Meriç, 2005: 28). İnsan, bir anlamda tüm kontrolleri ele geçirerek dini bertaraf etmiştir. İnsan hayatın içerisinde önemini yitiren din bilimsel bilginin ön plana çıkmasıyla bilim ile çatışma haline girmiştir. Din, ölümden sonraki yaşama vurgu yaparak dünya hayatının düzenini kurmaya çalışırken modern dünyada ahlak, hukuk, fayda, ön plana çıkmaktaydı (Özay,2007: 197).

Din, içinde bulunduğu toplumu bütünleştirme amacı güden bir düşünce, hareket biçimidir ve kural belirleyici bir güçtür. Din, insanları inançları ile yaratıcının istediği davranışlara yönlendirmek, istenmeyen davranışlardan uzaklaştırmak ister. Berger (1995) dinin üç toplumsal işlevinin olduğunu söyler (akt: Altıkardeş, 2003: 25, 37-38).Bunlardan biri sembolik bütünleşme başlığıyla dinin toplum içerisindeki insanları bir arada tutan dayanışmayı sağlayan ve pekiştiren işlevidir. Toplumsal kontrol işlevi olarak insanları “kontrol” eder. Toplumsal yapılandırma işlevi olarak bakılırsa dinin toplumu hedef aldığı, toplumsal yapıda etkisinin olduğu, toplumsal kurumları ve kurumlar arasındaki ilişkileri düzenlediği durumu vardır Her ne şekilde bahsedersen bahsedelim dinin temelinde sevgi vardır. Sevgi insanı yoğurur yaratıcı ve insan arasındaki en güçlü bağlardan biri sevgidir. Sevgi insana kendisini tanıma ve anlamlandırmada da rehber alan bir duygudur (Bilton ve diğerleri, 2008: 426- 427; Çınar, 2009: 19).

Din, insan hayatında uzun yıllardır önemli bir yer edinmiştir. Din, tüm insan toplumların da bir şekilde görülmüştür. Din, etrafımızı nasıl algılayacağımızı, nasıl tepki vereceğimizi etkiler. Sosyologlar dinin kuşatıcı ve doğaüstü olduğunu, hayatın anlamı ve amacına ilişkin bir olgu olduğunu ve bu bağlamda dinin kültürün bir biçimi olduğunu ayinsel yöntemler içeren bir inanç olduğunu ve amaç duygusu oluşturduğunu söylemektedir. Sosyologlar için önemli olan şey dinin doğruluğunu incelemek ve tanrısal açıdan değerlendirmek değil insani yönden bakmaktır. Sosyologlar dini toplumsal olarak ele alır, toplumsal kurumlar içerisinde din oldukça önemlidir, günlük hayatın oldukça içerisinde. Din, sosyologlara göre toplumsal dayanışmanın ana kaynağıdır çünkü dini

inançlar birlik beraberliği vurgular. Din, sosyologlar açısından toplumsal güç ile ilişkilidir. Sosyologlar dini tanrı ile değil kutsala vurgu yaparak tanımlamıştır. Din sosyolojisi, dinin temelini akılcı kuramlarla açıklamaya çalışan fikirlerin bir eleştirisidir. Din, bir şekilde zamanla ortadan kalkacak düşüncesi mevcuttur (Giddens, 2008: 580-582; Marshall, 2009: 156). Din olgusuna bir de şu açıdan bakacak olursak, din ait olduğu veya içinde bulunduğu toplumda topluma ait örf, geleneklerden sıyrılabildiği kadar sıyrılarak evrenselleşmeye ulaşır. Dolayısıyla din, evrenselleştiği gibi modernleşir, toplumları geleceğe daha gelişmiş olarak aktarır sabit kalmaz. Dinin karakteristik yapısı elbette kişisel bazda da insanı geliştirmeye, aktifleştirmeye topluma faydalı birey olmaya yönlendirmektedir. Din kişileri hoşgörü, merhamet, sevgi, saygı, birlik, beraberlik gibi iyi ve güzele yönlendirir ancak insanlar yanlış anlayabilir, dini yanlış kullanabilir bu da bahsi geçen değerlerin tersine, kötülüğe itebilir (Ayten, 2010: 109; Düzgün, 2012: 15,18). İnsanın manevi yönüne hitap eden din olgusu topluma da yansır. İnanma – inanmama durumu kişisel iken din toplumsal etkiye sahiptir. İnsanlığın varlığından itibaren bir din inanç sisteminden bahsedilir. İslam’a göre ilk insan ile doğan din inancı vardır. İlk insan aynı zamanda yaratıcının seçtiği ve gönderdiği ilk peygamberdir. Buradan din olgusunun bireysel ve sosyal etkiye sahip olduğunu söyleyebileceğimiz gibi bunun bir ihtiyaç olduğunu da söyleyebiliriz (Uysal, 2006: 64). Din, ihtiyaç olmasının yanı sıra din toplumun ayakta kalabilmesi ve işleyişi için insanlara huzur ve gönül rahatlığı yaşatma, sosyal denetim ve refah sağlama gibi görevler üstlenerek yol gösterici bir rehber konumu edinmiştir. Doğa, toplum ve insanlar arası ilişkiler ile ilgili olarak normlar ortaya koymuş, bu normlar zaman içerisinde sistem haline gelmiştir (Amman ve Arslantürk, 2009: 309, Özkalp, 2000: 229). Ancak sekülerleşme sürecinde toplumsal kurumlar ve kültür, dinin etkisinden uzaklaşmış ve etkisini kaybetmeye başlamıştır (Köse, 1997: 63). Dinin etkisinin kaybediyor olması tamamen yok olduğu şeklinde anlaşılmalıdır. Ertit (2019: 77) şöyle bir örnekle bu durumu açıklamaktadır: “Bir kasabanın nüfusu son 10 senede binden 2 bine düşer ise kasabada hiç insan kalmadı denilmez. Ancak, kasabadaki insan sayısının gözle görülür şekilde ve gündelik yaşamda da kendisini hissettirecek şekilde azaldığı iddia edilebilir.”. Sekülerleşme süreci, dinsel olanın toplumsal etki gücü üzerindeki etkisinin azalması sürecidir (Ertit, 2019: 76). Bu araştırmada sekülerleşme süreci hakkında yorumlamalar yapılmıştır.

BÖLÜM 2: TÜRKİYEDE MODENLEŞME SÜRECİ VE SEKÜLERLEŞME – LAİKLİK İLİŞKİSİ

2.1. Türkiye’de Modernleşme Süreci

“Modernleşme, bir nehir gibi akıp giden bir süreci ifade etmektedir” (Canatan, 2008: 37). Bu süreç Batı’da başlamaktadır ve bu sürecin başlangıcı hakkında net bir fikir birliğine varılamamıştır. Rönesans, Reform ve Amerika’nın keşfedilmesini veya ekonomik siyasi ve askeri uygulamaların bürokratikleşmesi, kapitalist pazarların ortaya çıkışı ve burjuvazinin oluşması modernleşmenin başlangıcı olarak ifade edilmektedir (Barbarosoğlu, 2017: 7; Furseth ve Repstad, 2011: 146). Modernleşme her toplumda farklılık gösterir. Örneğin Fransız modernleşmesi ve İngiliz modernleşmesi farklıdır. Türkiye modernleşmesi de Batı modernleşmesinden farklıdır. Hatta aynı toplumda yaşanan modernleşme içinde bulunulan zaman dilimine göre de farklılık gösterir. Örneğin, 18.yy modernleşmesi ile 20. yy modernleşmesi aynı değildir (Canatan, 2008: 38). Bazı toplumlarda din modernleşmeyi etkiler iken bazı toplumlarda modernleşme dini etkilemektedir. Geleneksel toplumlarda din merkezi bir konumda iken modern toplumlarda din, genellikle olumsuz tutuma maruz kalmaktadır. Modern toplumlarda dinin kamusal alanda dışlanması ve dini yaşam ve tercihlerin kişisel tercihlere bırakılarak kişisel alana itilmesi dinin toplumsal işlevlerini değiştirmiştir (Akdoğan, 2002: 55-56; Canatan, 2008: 41).³

Türkiye’de modernleşmenin gelişimi ve kurumsallaşması genel itibariyle Cumhuriyet dönemi ile başlatma eğiliminin yaygın olduğu görülmektedir. Hâlbuki Osmanlı Devleti’nin Batıyı örnek alarak eğitim, sağlık, hukuk ve askeri alanında başlatmış olduğu reformlar modernleşme sürecinin ilk başlangıcıdır. Bu açıdan bakıldığında Cumhuriyet öncesi başlayan dönüşümleri sürecin bir parçası olarak görmeden Türkiye’de modernleşme sürecini anlamak pek mümkün görünmemektedir. Türk modernleşmesi Osmanlı Devleti’ne dayanmaktadır. Osmanlı’nın değişim sürecinde din, tartışmaların merkezindedir. Osmanlı devleti tarih boyunca İslam dininin gücü ve egemenliğinin yayılması için Batı ile sürekli mücadele halinde olmuş, hiçbir zaman tam anlamıyla Batı ile ilişkisini kesmemiştir. Osmanlı, yükselme döneminde kendisini Batı’dan üstün

³Kişisel alan kavramını “Bireyin özel alanı, aile ve serbest zamanlarda yapılan faaliyetleri içeren alan” ve kamusal alan kavramını “ekonomik, yasal ve siyasi kurumlar gibi egemen kurumların alanları” şeklinde ifade edilmektedir (Furseth ve Repstad, 2011:182).

saymış, bundan dolayı yükselme döneminde Batı'nın örnek alınması problem olarak düşünülmemiştir. Osmanlı Devleti duraklama ve gerileme dönemine geldiğinde gücünü yitirmeye başlamış ve bu gerilemenin sebebi olarak devlet yönetiminin bozulduğu ve Batı'nın askeri alanda üstün olduğu düşüncesi ortaya atılmıştır. Osmanlı, askeri alanda yapılan çalışmalar ile modernleşme çabaları göstermiştir. Osmanlı Devleti Batı karşısındaki “yenilik” durumunu aşabilmek için Batılı gibi olma amacı gütmeyen onlarda olan bir olguyu sahiplenmek için uğraşmıştır (Akgül, 1999: 125; Göle;2000:125; Lewis, 1993: 12; Mardin, 2000: 10; Subaşı, 2007a: 66; Sezer, 2011: 173).

Osmanlı, sürekli ilerleyen ve sınırlarını genişleten bir devlet iken toprak kaybetmeye başladığında, diğer ülkelerin kendisinden daha güçlü ve ileride olduğunu; kendisinden ileri konumda olan toplumlardan örnek alınarak askeri alanda yenilik yapılması gerektiği düşüncesine varmıştır. Osmanlı, sahip olduğu gücü yeniden kazanabilmek için askeri alanda başlayan yenileşme hareketleri içerisine girmiştir. Askeri alanda başlayan yenilik hareketleri diğer alanlarda devam etmiştir. Osmanlı'da modernleşme 18. yy ile başlayıp II. Meşrutiyet'e dek uzanır. (Akdoğan, 2002: 75; Canatan, 2008: 46; Mardin, 2000: 11). Bu dönemde Osmanlı, kendisini reforme etmek zorunda hissetmiş, bu reformu Tanzimat ile gerçekleştirmiştir. Tanzimat modernleşme ve siyasi değişim açısından oldukça önemlidir (Sarıbay, 2015: 262). Osmanlı devletinde görülen modernleşme çabalarını lale devrinden başlatabiliriz. Henüz resmiyette herhangi bir girişim olmasa da gayri resmi çabaların olduğunu söyleyebiliriz Osmanlı'daki modernleşme – iyileştirme- girişimleri yönetimde başlamış Türk modernleşmesi olarak isimlendirilen dönemin başlangıcı Tanzimat ile başlamıştır. Tanzimat döneminde siyasi sosyal değişimler başlamış ve değişimler bu dönemde meşrulaştırılmıştır. Esasında Tanzimat bir ferman adı olsa da yarattığı değişimin etkileri bir döneme adını vermiştir (Gürler, 2010: 34).

Tanzimat, Sultan Abdulmecid tarafından ilan edilen ve II. Mahmud döneminde başlayan yenilik hareketlerini tamamlayıcı bir nitelik taşıyan fermanıdır. II. Mahmud, siyasi alana baskı yapan askeriyede değişiklikler yapmış, ulemanın etkisini azaltmış ve devlet idaresine toplumsal katılımın sağlanması açısından yenilikler yapmıştır. O'nun yaptığı yenilikler başarılı bulunmuş ve O, kendisinden sonra gelenlere örnek olmuştur. Bakıldığında Tanzimat, seküler bir içeriğe sahiptir. Tanzimat Dönemi boyunca dinin özel alana çekildiği, referans sistemi olmaktan uzaklaştığı ve yansımasının azaldığı görülmektedir. Tanzimat ile okullaşma başlamış, basın ve tercüme faaliyetleri gelişmiş

ve artış göstermiş, yasayı ve yasanın üstünlüğünü benimseyen aydınları ortaya çıkarmıştır (Engin, 2013: 15; Kurşun, 2013: 6; Tekin,2015: 312).

Tanzimat fermanın ardından ıslahat fermanı ilan edilmiştir. Islahat fermanında Tanzimat fermanında yer alan düzenlemelerle birlikte gayrimüslimlerden de söz edilmekteydi. Tanzimat fermanında yerli unsurlar bulunmaktaydı ve ferman Osmanlı bürokrasisi tarafından hazırlanmıştı. Islahat fermanında ise gayrimüslim unsurların varlığı, yabancı elçilerin bu ferman üzerinde etkisinin olduğunu göstermektedir. Modernleşme çalışmaları ıslahat fermanından sonra da devam etmiş, modern ve güçlü bir devlet oluşturma çalışmaları ve uygulamaya geçilen yenilikler Türkiye Cumhuriyeti'nin temelini oluşturmaya katkı sağlamaktadır (Engin, 2013: 18-22).

Türk modernleşmesi, Osmanlı döneminde çoğunlukla askeri alanda yapılan yenilikler olarak, cumhuriyet döneminde ise modernleşmeyi yönlendiren gücü elinde bulundurmak isteyen aydınlar olarak görünüm sağlamaktadır (Demir, 2004: 225). “İslam dünyasının modernleşme yönünde değişme sürecine girişi ya yabancı seçkinler sınıfının ya da batılı kültürel ve sınıai imkanlara sahip yerli aydınlar grubunun veya her iki grubun ortaklaşa çalışmalarıyla başladığı söylenebilir.” (Akdoğan, 2002: 70). Dolayısıyla aydınlar Osmanlı modernleşmesi için önemli rollere sahiptir. Osmanlının son dönemlerinde aydınlar öncülüğünde fikir akımları ortaya çıkmıştır. Bu fikirler İslamcılık, Türkçülük, Batıcılık fikirleridir. Bunlardan Osmanlıcılık- Yeni Osmanlılar, İslamcılık (İslam'a dönmeyi savunmaktadırlar), Milliyetçilik – Genç Türkler fikirleridir. Bu fikirler esasında devleti kurtarmak amacı gütmektedir (Akgül, 1999: 117; Gürler, 2010: 40; Şentürk, 2006: 163-164).

Tablo 4

Osmanlı Son Dönemleri Fikir Akımları

Osmanlıcılık	Coğrafi konumu itibariyle Osmanlı Devleti stratejik olarak bu durumu kullanmalıdır
İslamcılık	Halifelik gibi bir güce sahip olmak Osmanlı'yı İslam dünyasında önemli bir merkez yapmaktadır
Türkçülük	Osmanlı devleti bir Türk Devleti olarak önemli bir noktadadır

Kaynak: Sezer, 2011:173

Fazlur Rahman (1980) modernite karşısında İslam ile birlikte bir modernleşme formülü ortaya sunmuştur. O'na göre her yönüyle batıyı ele almak değil Müslüman kalarak modernleşme yaşanmalıdır (akt: Ocak, 2007: 41). Rahman'ın aksine Türkiye'deki sosyolojinin öncülerinden Ziya Gökalp Osmanlı toplumunun içine bulunduğu sıkıntıdan feraha ulaşmasının yolunun bir sentezde olduğunu ifade etmektedir. Bu düşünce onun "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" eserinde anlatılmaktadır. O'na göre bir ulus devletin kuruluşu için elzem olan bir ulus ideolojisi olmalıdır. O, bunu "Türkçülüğün Esasları" şeklinde açıklamaktadır. Ziya Gökalp, Durkheim çizgisini takip etmiş ve fıkıh ile bu sosyolojik bakış açısını sentezlemeye çalışmıştır. Cumhuriyetin ilanıyla siyasi bir ideoloji olarak benimsenen batılılaşma fikrinden sonra "Türklük, İslamlık ve Çağdaşlık" içtimai usul-i fıkıh düşüncesinden vazgeçen Gökalp, sosyolojik çalışmalarını Türkçülüğün Esasları'na yönelik olarak düzenlemiştir. İzmirli İsmail hakkı Gökalp gibi düşünmez. O'na göre sentez yapmak yerine mevcut bilimlerini yenilemek daha doğrudur. M. Şerafettin ise Gökalp gibi Durkheim çizgisini takip ederken kelam ilmi ile sosyolojiyi sentezlemeye çalışmaktadır. Said Halim Paşa da Gökalp ile aynı fikirde değildir. Batı'nın bizden alacağı şeyler olduğunu bizim onlardan hiçbir şey almamıza gerek olmadığı fikrini savunur (Şentürk, 2006: 153). Sezer ise sosyolojiyi batıdan aldığımız süreçte sorunların yaşandığını, bu sürecin Osmanlı'nın çare üretemediği döneme denk geldiğini ifade eder. Osmanlı çare üretemediği için yönünü ilerlemekte olan batıya çevirmiş "Batıcılışmaya" –diğer ifade ile çağdaşlaşmaya- başlamıştır. "Batıcılışma" ile sorunların çözümüne ulaşacağını uman Osmanlı bu politikayı çeşitli kurumlarına da uygulamıştır (Sezer, 2011: 176). Kuran, aydınlar ile ilgili olarak şu ifadeleri kullanmaktadır:

"Osmanlı Devleti'nin son yüz yılında Türk toplumu batının etkisinde kalmıştır. Bu yüzden Aydınlar'ın yaşayış biçimi ve dünya görüşüne büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Türkiye'de gelişen çağdaşlaşmanın belli vasfı Batı taklitçiliğidir. Gerçekten Osmanlı devlet ve fikir adamları Batıda mevcut kuruluşların benzerlerini memlekete getirmek ile bozuklukların düzeleceğini inanmışlardır." (2007: 30)

Türkiye Cumhuriyeti modernleşmesi Osmanlı modernleşmesinden farklıdır. Türkiye Cumhuriyeti modernleşmesinde din siyasi alanda gücünü yitirmiştir. Batılı anlamda laiklik – dinsel özgürlük- her dine hoşgörü iken Türkiye Cumhuriyeti'nde Diyanet İşleri Başkanlığının kurulması Ortodoksların gözüne battığı, imam hatip okullarının Tevhid-i Tedrisat kanununa çelişkili bir tutum olduğu düşüncesi değişimin modernlik temelli veya İslam temelli olup olmadığına kesin bir yargı sunamamaktadır (Subaşı, 2007a: 90). Cumhuriyet ile birlikte Batılılaşma toplumu ilgilendiren her alanda kendisini göstermeye

başlamıştır. Cumhuriyet toplumsal olanı kontrol etmeyi amaçlamıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra yaşanan modernleşme ile Osmanlı döneminde yaşanan modernleşme karşılaştırılacak olursa, Cumhuriyet dönemi modernleşme çok daha etkilidir (Meriç, 2007: 49). Cumhuriyet döneminde yaşanan modernleşmenin güçlü ve etkin oluşunun arka planında toplumdan farklı kesimleri yanına çekerek asker, öğretmen, memur gibi modernleşmenin şekillenmesini saptamak amacı vardır. Toplumsal açıdan statü sahibi olan “elitler” yaşanan modernleşmenin benimsenmesini kolaylaştırıcı etki yaratmıştır. Bu “elitler” sayesinde modernlik toplumsal yapıya nüfuz etmiş ve yaygınlaşmıştır (Meriç, 2007: 49-50). Cumhuriyet modernleşmesinde dinden tamamen veya kısmen kopmaktan ziyade devleti ilgilendiren unsurlardan dini ayıklamak, dinin kendi kabukları içerisine girmesini sağlamak ve böylece daha modern bir din algısı oluşturulmak istenmiştir. Bu konuda Lewis şöyle bir yorum yapmaktadır:

“Kemalist din politikasının temeli laiklik idi, dinsizlik değildi; amacı İslamcılığı yıkmak değil, onu devletten ayırmak – siyasal, toplumsal ve kültürel işlerde dinin ve onun temsilcilerinin yetkisine son vermek ve bunu inanç ve ibadet konularına hasretmek – idi. Böylece İslamı, çağdaş, Batılı ve bir ulus- devletteki dinin rolüne indirger iken, Kemalistler aynı zamanda dinlerine daha modern ve daha milliyetçi bir şekil vermeye de teşebbüs ettiler” (Lewis, 2004: 408).

Cumhuriyetin kurulmasıyla Türkiye’de köklü değişiklikler yapılmıştır. Cumhuriyet döneminde bir medenileşme projesi ortaya konmuştur. Bu projede Batıyı çeşitli yönleri ile örnek alınmıştır. Modernlik projesi sadece devleti siyasi anlamda etkileyen bir unsur değil, gündelik yaşamı ve kişilerin yaşam şekillerini etkileyen unsurları da içermektedir. Kıyafet devrimi, takvim değişikliği, Latin alfabesine geçiş, hafta sonu tatili, ölçü birimlerinin değişmesi, soyadı kanunu, ezanın Türkçeleşmesi, eğitim öğretim ile ilgili kanun vs. düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler Batı örnek alınarak laik düşünce ile yapılmıştır (Kaypak, 2014: 10). Bu değişikliklerin biri de din- devlet işlerine ilişkin laik ve seküler yapıdır. Burada sadece devlet laikleşmemiş, felsefe, sosyoloji ve siyaset, hukuk çerçevesinden bakıldığında bilim, toplum ve siyaset de laikleşmiştir. Bilimin laikleşmesi felsefi manada insan bilgisinin temel kaynağının akıl olması; toplumun laikleşmesinde insanların hayat düzenlerinin sekülerleşmesi ve akıl temelli olması tanrısal buyruklara göre değil rasyonel kaynaklara başvurulması, siyasi manada ise iktidarın temel gücünün tanrıdan değil halktan alınması ve hukuki manada da pozitif hukukun esas alınması vardır. Şunu da belirtmeliyiz ki toplumsal laiklikte insanlara zoraki bir sekülerleşme, dinsizleştirme, dayatılmamış bu süreç kendiliğinden yaşanmıştır. Yine de bu süreç toplumsal ve siyasi çatışmaya engel olamamıştır. Modernleşme

cumhuriyet ile köklü değişimler yapılarak yaşanmış bir olgu değildir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden itibaren modernleşmeye ilişkin çalışmalar yapıldığını, çağdaşlaşmak adına uğraşların verildiğini ve bunu yapan kişilerin İslam'ı uzlaştırıcı bir unsur olarak kullandığını bilinmektedir. Günümüz Türkiye Cumhuriyeti'nde dini araştırmalar laiklik etrafında yoğunlaşmaktadır. "Olumsuz anlamdaki laiklik düşkünlüğü" çalışmalarının niceliğini azaltmaktadır (Tekin, 2004: 144; Subaşı, 2007b: 20).

Tanzimat'tan Meşrutiyet'e, Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e ilerleyen süreçte modern, laik ve seküler bir formda devlet inşa edilmek istenmiştir (Akgül, 2013: 191). Osmanlı gelenekleri içerisinde devlet yönetiminde şeyhülislam ve ulemanın önemli bir konumda olduğu bilinmektedir. Padişahın dini liderlik yani halifelik unvanı bulunmaktadır. 1923'te Cumhuriyet ilan edilmeden önce, 1 Kasım 1922'de saltanat kaldırılmıştır. Saltanat kaldırıldığında Sultan Vahdettin, sultan unvanını kaybetmiş, yurt dışına çıkıncaya kadar halife olarak resmi konumunda kalmaya devam etmiştir. Sultan Vahdettin yurt dışına çıktığında meclis toplanmış Abdulmecid Efendi halife olarak seçilmiştir. Halifelik Osmanlı'da (saltanat gibi) devretmekte iken, halifenin meclis tarafından seçilmesi meclisin daha üstün konumda olduğunun göstergesidir. Cumhuriyet ilan edildiğine halifelik makamı ile ilgili herhangi bir değişiklik yapılmamış, 3 Mart 1924'te kabul edilen yasa ile halifeliğin kaldırılması ile birlikte yapılan çalışmalarla laiklik ile ilgili önemli çalışmalar yapılmıştır. Eğitim ve öğretimin birliğinin sağlanması, Diyanet İşleri Başkanlığı kurulması, Şeriye mahkemelerinin kapatılması, tekke, zaviye, türbeler ve medreselerin kapatılması, fes gibi başlıkların kullanılmasının yasaklanması, şeyh, mürit, derviş gibi unvanların kullanımının yasaklanması gibi uygulamalar dini sembollere hayatları içerisinde oldukça yer veren halkın bazı kesimleri tarafından isyan etme sebebi olmuştur. Bu isyanlar yenilik karşıtı, gericilik olarak adlandırılmıştır ve sert tedbirler ile bastırılmıştır. Yenileşme süreci Medeni kanunun kabul edilmesi, dini giysilerin kullanımı ile ilgili kısıtlamalar, hafta sonu tatilinin Cuma gününden Pazar gününe alınması, saat/takvim/rakam/harf değişiklikleri şeklinde devam etmiştir. tatil gününün değişmesi Müslümanların kutsal olarak saydığı ve ibadet için topladığı Cuma gününün çalışma günü olarak sayılması; Hicri takvimden Miladi takvime geçilmesi (dini günler örneğin Ramazan ayı hicri takvim ile hesaplanarak belirlenmektedir); Harf İnkılabı ile toplumun tarihi geçmişiyle bağının kopması yenilik ve laiklik uygulamalarının uzantıları olarak karşımıza çıkmakta ve dini açıdan olumsuz olarak değerlendirilmektedir (Taşkın, 2013: 143-146).

Tanzimat'tan itibaren 1940'lara kadar yaşanan durumları bir tablo ile gösterecek olursak:

Tablo 5

Türkiye'de Modernleşme Sürecinin Gelişimi ve Kurumsallaşması

1839	Tanzimat Fermanı	Laik bir anlayış ile hukuk alanında düzenlemeler yapılmıştır. Fermanla kanunlar şeriate uygun olacak vb. maddeler bulunmaktadır.
1856	Islahat Fermanı	Din ve mezhep özgürlüğü vurgusu yapılmıştır. Mahkemelerde Müslüman/gayrimüslim kendi dinine göre yemin edecek, batı kültürüne önem verilecek, patrikhane ve diğer dini kurumların yetkileri genişletilecek vb. Maddeler bulunmaktadır. Müslümanlar tarafından gayrimüslimlere fazla haklar verildiği yorumları yapılmıştır.
1876	Kanuni Esasi (I. Meşrutiyet)	Halk ilk kez yönetime katılmış, yönetim anlayışı değişmiştir.
1908	2.Meşrutiyet	Rejim değişikliği yaşanmış ve siyasi partiler kurulmuştur. "Hürriyetin İlanı" sloganı ön plandadır.
1909	31 Mart Olayı	Yenilik ve rejim karşıtı, dini bir isyandır.
1921	Anayasa Kabulü	Devletin dini İslam'dır ibaresi mevcuttur ancak Şer'i işlerin uygulamaları TBMM'nin görevidir.
1920	TBMM Açılışı	Din elden gidiyor düşüncesi ile TBMM'ye karşı ayaklanmalar yaşanmıştır.
1922	Saltanat	Saltanat kaldırılmıştır.
1923	Cumhuriyetin İlanı	Devletin dini İslam'dır, rejimi Cumhuriyet'tir.
1924	1924 Kanunları	1924 Kanunlarında; halifeliğin kaldırılması, Şeriye ve Evkaf vekaletinin kaldırılması, Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Osmanlı hanedanının yurt dışına çıkma yasağı mevcuttur. Aynı yıl Şeriye Mahkemeleri, tekke, zaviye ve türbeler kapatılmış, medreseler kaldırılmıştır.
1924	20 Nisan 1924 Anayasası	Anayasada "Devletin dini İslam'dır." ibaresi mevcuttur, milletvekili yemininde "vallahi" ibaresi "namusum üzerine söz veririm" ifadesi ile değiştirilmiş, Meclisin görevleri arasında yer alan "Ahkâmı şeriyenin tenfizi" (dinsel hükümlerin yerine getirilmesi) hükmü anayasadan çıkarılmıştır.

Tablo 5. (Devamı)

1925	Şapka Kanunu	Şapka kanunu çıkarılmıştır.
1925	Şeyh Sait İsyanı	Dini içeriklidir. Rejim karşıtı, inkılap karşıtı, laiklik karşıtı bir isyandır. Cumhuriyet döneminde çıkan laiklik ve rejim karşıtı ilk isyandır.
1926	Medeni Kanunun Kabulü Ve Maarif Teşkilatı Kanunu	Türk medeni kanunu kabul edilmiştir. Medeni Kanun laik bir içeriğe sahiptir, "Patrikanenin elindeki dünyevi yetkiler alınmıştır, Patrikanenin elinde sadece dini yetkiler kalmıştır" ibaresi mevcuttur.
1928	Anayasada Değişiklik	"Devletin dini İslam'dır" ibaresi anayasadan çıkarılmıştır.
1928	Harf İnkılabı	Harf inkılabı yapılarak Latin alfabesi kabul edilmiştir.
1929	Ezan ve Kuranı Kerim	Ezan ve Kuranı Kerim camilerde Türkçe olarak okunmaya başlanmıştır.
1930	Menemen Olayı	Dini içeriklidir. Rejim karşıtı, inkılap karşıtı, laiklik karşıtı ikinci bir isyandır. 1933 Bursa ve 1935 İskilip olayları da benzer tepkilerdir.
1934	Soyadı Ve Kıyafet	Soyadı kanunu çıkarılmıştır. Din adamlarının sadece ibadet yerlerinde dini kıyafet giyebileceği kabul edilmiştir, sadece din adamları dini kıyafet giyebilme yetkisine sahiptir.
1935	Hafta Sonu Tatil Günü	Hafta sonu tatili cuma gününden pazar gününe alınmıştır.

Kaynak: Öztürk, 2015: 337-530

Yaşanan bu değişimlerin ardından ilerleyen süreçte dini anlamda daha yumuşak bir tavır almayı öneren görüşler olmuştur. 1946'da din konusunda bazı yenilikler yapılmıştır. 1947'de Cumhuriyet Halk Partisi Kurultayı'nda "Laikliğin liberalleştirilmesi" kararı alınmış ve hacca gitmek isteyenler için döviz ayrılmış;1949'da ilkokulda seçmeli din dersi konulmuş, din görevlisi yetiştirilmesi için Ankara Üniversitesine bağlı İlahiyat Fakültesi kurulması kararı alınmış; imam hatip kursları açılmaya başlanmış ve 1950'de "Türk büyüklerine ait olan" ve sanat değeri taşıyan türbelerin açılması kararı alınmıştır (Taşkın, 2013: 147). 27 Mayıs 1957 tarihinde yapılan seçimleri kazanan Demokrat Parti

döneminde de modernleşmeye ilişkin gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönemde “siyasal modernleşme” süreci başlamıştır. Bu dönemde İslam ve geleneksel kültür modernleşme çabaları ile harmanlanmaya çalışılmıştır. 1950 ve 1960 yılları arasında yapılan seçimlerde yüksek oy alan Demokrat Parti, Atatürkçü ve laik olduğunu vurgulamakla birlikte “millele mal olmuş ve olmamış devrimler” ayrımı ile CHP’den farkını ortaya koymuştur. DP dine hürmetkar bir duruş sergilemiş, 1950’de Türkçe ezan uygulamasını kaldırmıştır. DP, modernleşmeye karşı bir tavır sergilememiş, dindar kesimin kalkınma ve gelişmeye karşı olmadığını, modern ve muhafazakar değerlerin harmanlanması gerektiğini savunan muhafazakar modernleşme duruşuna sahip bir siyasi parti olmuştur. DP, CHP’nin dine karşı yumuşamış tavrını geliştirmiştir. İsteğe bağlı din dersini ortaokullara da getirmiş, İstanbul, Ankara, Isparta, Adana, Kayseri, Maraş ve Konya’da imam hatip okulu açma kararı almıştır. Yüksek İslam Enstitülerinin kurulması ve Ahlak Saati olarak adlandırılan, dini konuların ele alındığı radyo programları yapılması kararları alınmıştır. Ahlak Saati uygulaması Cumhuriyet tarihinde bir ilktir ve bu programa Diyanet İşleri Başkanlığından kişiler davet edilmiştir. DP, laiklik ilkesini benimsemiş ancak CHP kadar sert bir tavır takınmamıştır. Bu duruş, dindar bazı kesimlerin, DP’nin kendilerini yansıtmadıkları düşüncesi dolayısıyla Millet Partisi’nin kurulmasına vesile olmuştur. Halk, MP’ye karşı DP’ye oy verme tercihinde bulunmaya devam etmiştir. MP, daha dindar kişilerden oluşmakta ve CHP’ye karşı daha sert bir tavır almaktadır. Bundan dolayı DP döneminde laiklik karşıtı olma sebebiyle kapatılmaktadır. DP, laikliğe bağlı olmasına rağmen dini hassasiyetleri yüksek kişileri de bulundurduğundan kendi içerisinde çatışmalar yaşayan bir partidir. Parti isimlerinden bazıları anayasadan çıkarılan “Devletin dini İslam’dır” ibaresinin yeniden anayasaya kabul edilmesini istemişse de başarılı olamamıştır ve dini tarikat /cemaatlere üyedir. Bu da 1960 darbesinde “irtica tehdidi” olarak algılanmaya sebep olmuştur. Bu dönemde muhafazakarların “doğru laiklik” vurgusu yaptıkları ve kendi alternatiflerini ortaya koydukları görülmüştür (Taşkın, 2013: 147-149). Tek partili dönemde seçkin sınıf olarak asker-sivil bürokrasisi karşımıza çıkmakta iken DP döneminde toprak sahipleri ve ticari burjuvazi seçkin sınıf olarak karşımıza çıkmaktadır. Amerika’nın Marshall planı etkisi ve Menderes’in izlediği politikayla toplumsal kalkınmanın gerçekleşmesi için tarımda makineleşme artmış, ulaşımda tercih demir yolundan ziyade kara yolları tercih edilmeye başlanmıştır. Böylece köylülerin ulusal pazara ulaşması kolaylaşmış, köy kente açılma imkanına ulaşmıştır. Köylü tüccarlar hem ekonomi hem de politik alanda önemli bir konuma yükselmiştir. Tarımda makineleşmenin artması ile toprak sahibi olmayan köylünün kentlere göç etmesi, işsizlik,

kentleşme, gecekondulaşma, toplumsal tabakalaşma gibi dönüşümleri ve hayat standartlarında yaşanan gerilemeyi beraberinde getirmiştir. Bu süreçte halk iktidarı destekliyor olsa da üniversite, ordu, önemli meslek mensuplarının DP karşısında olduğu görülmüş ve Cumhuriyet tarihinin ilk askeri darbesi yaşanmıştır. Yassıada'da kurulan mahkemede Adnan Menderes ve arkadaşları asılmıştır (Güngör,2017: 97-98; Kaya, 2015: 555; Yıldırım, 2016: 44).

1961'den sonraki süreçte toplumsal ayrımlar ekonomiden ziyade din, eğitim, etnik gruplar vb. şeklinde kültürel içeriklidir. 1960'lı yıllarda sanayileşme hızlı bir şekilde devam etmiştir ancak kentleşme sanayileşmeden çok daha hızlı ilerlemiştir. Gelir dağılımı dengesizleşmiş, orta sınıf yükselişine şahitlik yapılmıştır. Kentleşme ve gecekondulaşma artarken işsizlik de artış göstermektedir. Politika, yaşanan tüm bu durumlardan etkilenmektedir. Örneğin, toprak sahibi olmayan köylüler topraklarını işledikleri kişilerin yönlendirmeleri ile oy verme davranışı göstermektedir (Kalaycıoğlu, 2007: 477-480). Bir an önce çok partili yaşama geçmek isteyen ve İslami talepleri olan çevreler, orduyu karşılığın almak istememiş, 1965 seçimlerinde Adalet Partisi'ni desteklemiştir. İktidar olan Adalet Partisi lideri Demirel, siyasette denge kurarak kentli, modern, dindar ve milliyetçi kesimleri "dengelemeliydi". Liselere getirilen seçmeli din dersi ile laik çevre tepki vermiş ve Demirel'in Cuma namazına gitmesi gerici olarak nitelendirilmişti. Ancak AP'de DP gibi bazı durumlara tepki göstermiştir. Örneğin 1968 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesine başörtüsü ile girmek isteyen öğrenci okuldan uzaklaştırılmıştır. 1970'e gelindiğinde Milli Nizam Partisi kurulmuştur. Bu parti ilk siyasal İslamcı parti özelliğini taşımaktadır. Erbakan, Anadolu sermayesinin iş çevrelerinin de desteklerini alarak Türkiye Odalar Birliği'nin başkanı seçilmiştir. Demirel'in bu durumdan çekinmesi ve Erbakan'ı görevinden uzaklaştırması, Erbakan'ı dindar çevrelerde popüler hale getirmiştir. MNP, 1971 muhtırasının ardından kapatılmış, yurtdışına gidip geri dönen Erbakan, Milli Selamet Partisi'nin başına geçmiş ve 1973 seçimlerinde CHP ile koalisyon hükümeti kurmuştur. Bu durum o'nun tepki almasına neden olmuştur. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yönetimi MSP'ye bırakılmıştır. Ayrıca MSP, imam hatip okullarının açılması için çaba sarf etmiştir. CHP ile genel af hususunda anlaşması dolayısıyla tepki almasına neden olmuştur. Bu koalisyonun ardından AP, MSP, MHP ve Cumhuriyetçi Güven Partisinden oluşan "Birinci Milliyetçi Cephe" adı ile bilinen koalisyon hükümeti kurulmuştur. Bu hükümet 1977 yılına dek görev yapmıştır (Taşkın, 2013: 154-155).

1960-1980 yılları arasında yaşanan süreç ile ilgili olarak Yıldırım 2000’li yıllara da atıfta bulunarak (2016: 46) şöyle ifade kullanmaktadır:

“Türkiye 1960-1980 arasını ithal ikame dönemle, belirgin bir sanayileşmeye karşı içe kapanıklığın verdiği müthiş daralma ve buna bağlı olarak temel tüketim mallarındaki sıkıntılar nedeniyle kuyruklarda geçince 1980 darbesi ve akabindeki neoliberal⁴ politikalarla karşılaştı. Yağ, gaz, tuz kuyruklarından bir anda bollaşan tüketim mallarıyla karşılaşan halk, aynen 2000’lerden sonra olduğu gibi bu düzene sempati beslemeye başlamıştır.”

İrtica tehdidi olduğu gerekçesiyle 12 Eylül 1980’de darbe yapıldı. Darbeciler MSP’nin düzenlediği Konya mitingini “sabır taşıyıcı” olarak nitelendirmiştir. Darbe yapıldıktan sonra İslamcı, Milliyetçi ve Sol kesimlerden insanlar tutuklanmış, Erbakan’da dahil olmak üzere bir çok MSP mensubu kişi yargılanmış ancak beraat etmiştir. Erbakan 1983’de kurulan Refah Partisi’nin başına 1987’de geçmiştir. Darbeciler, İslam ile Türk Milliyetçiliğinin bir sentezi olan görüşle bir takım değişiklikler gerçekleştirdiler. Örneğin, seçmeli olarak okutulan din dersleri zorunlu hale getirilmiştir. 1983 seçimlerine geldiğinde Anavatan Partisi (Turgut Özal) iktidara gelmiştir. Turgut Özal, MSP ile bağı olan bir isimdir. Kardeşi MSP’de bakanlık yapmış, görev yaptığı dönemde kadrolaşma yoluna gidilmiş, bu durum kendisini laik olarak ifade eden kesimler tarafından eleştirilerek “Takunyalılar” olarak adlandırılmaya neden olmuştur. Özal, MSP’den ANAP’a transfer ettiği isimler ile parti içerisinde dindar bir kesim oluşturmuş ve bu kesim “mukaddesatçılar” olarak anılmıştır. Özal, tarikat ve cemaatlerin bürokrasi ve ekonomi açısından önlerini açmış, görünürlüğü artan bir muhafazakar elit çevre oluşturmuştur. Bu dönemde dindar kesim ekonomik açıdan güçlenmiş ve şirketleşmiştir. Dindar kesimin eğitim alanında kurslar, yurtlar, dershaneler gibi oluşumlar ile etkin olmaları sağlanmıştır. Özal, doğrudan ve dolaylı olarak İslamcılığa katkı sağlamıştır. Siyasi ve ekonomik alanda sistemi sahiplenen, özne konumuna gelen ve kendi alanlarında özgür olma yolunda ilerleyen Müslümanlar, Yıldırım’ın (2016: 59) deyimiyile “kadim modernleştirici gücü ve misyonu yürütmektedir”. ANAP döneminde izlenen siyaset ile İslamcılık gelişmiş, Refah Partisi de bu durumdan olumlu sonuçlar elde etmiştir. Yapılan yerel seçimlerde önemli oranda oy alan partinin İstanbul ayağında olan Recep Tayyip Erdoğan’ın başkan seçildiğine ilk Belediye Meclis toplantısında Fatiha okumak istemesi, Taksim’de cami inşası projesi, belediye kokteyllerinde alkollü içeceklere izin vermeyişi laik çevrede

⁴Neoliberalizm, merkez- çevre modelinin esnetilmiş halidir. Yıldırım (2016: 8) neoliberalizmi şu şekilde açıklamaktadır: “Çevredekileri de sisteme dahil ederek, dışlanmışların, kenardakilerin, marjinallerin, etniklerin enerjisi yoğun talepkarlıklarından, motivasyonlarından, işlevsel bir dünya tasavvur etmiştir”.

tedirginlik ortaya çıkarmıştır. 1996’da Erbakan öncülüğünde koalisyon hükümeti kurulmuştur. Askeri/sivil bürokrasi ve bu bürokrasinin yandaşı olan medya Erbakan’ın hükümetini “sıkıştırmak” amacıyla irtica ile ilgili haberler ortaya çıkarmış, başörtüsü önemli bir sorun haline gelmiştir. Başörtüsü hususu daha önce 1968 yılında İlahiyat Fakültesine başörtüsü ile girmek isteyen öğrenci (Hatice Babacan) ile gündeme gelmiş, daha sonra 1980’lerde Ege Üniversitesi hocalarından Nebahat Koru’nun başörtüsü ile derse girmesi ve bundan dolayı okuldan atılması, yine aynı yıl Uludağ Üniversitesinde bir öğrencinin başörtüsü ile derse girmesi sebebiyle okuldan uzaklaştırılması gibi durumlar yaşanmıştır. Dönem iktidarı olan ANAP’ın çalışmaları olmasına rağmen YÖK’ün net tavrının olmayışı, Kenan Evren’in başörtüsü ile okullara girilemeyeceği açıklamasını yapmasına ve bu açıklama ile YÖK’ün başörtüsü yasağı kararını devam ettirmesi kararını almasına neden olmuştur. Başörtüsü meselesi ile ilgili olarak Ankara 3. Bölge İdare Mahkemesi başörtüsü yasağını durdurmuştur. Ancak başörtüsünün, Anayasa Mahkemesi tarafından “anayasaya aykırı” bulunması ile başörtüsü konusu karmaşıklaşmıştır. Laik-İslamcı çatışması içerisinde sembol haline gelen başörtüsü din ve devlet arasındaki ilişkide bir “sorun” olarak nitelendirilmiş, 28 Şubat 1977’de yapılan Milli Güvenlik Kurulu toplantısında Erbakan hükümetinden yapılması istenen uygulamalar görüşülmüştür (Taşkın, 2013: 157-160). Toplantı sonunda bildiri yayınlanmıştır. Yayınlanan MGK bildirisinde özellikle demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti olarak nitelendirilen Türkiye Cumhuriyeti’nin varlığını teminat altına alan anayasal uygulamalardan asla taviz verilmemesi gerektiği vurgulanmıştır.

Demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyetinde güvenlik, huzur ve toplumsal barışın öncelikli olduğu; cumhuriyetin aleyhinde olan yıkıcı ve bölücü nitelik taşıyan laik-antilaik ayrımı yapan grupların devleti güçsüzleştirmeye yeltendikleri; laikliğin bir rejim olmakla birlikte bir yaşam tarzı olduğu ayrıca demokrasi ve huzurun teminatı olduğu; çağdışı uygulamaların hukukun üstünlüğü ilkesine uygun olmadığı; laik, demokratik, insan haklarına saygılı ve sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye’nin sahip olduğu imaj ve itibarın zedelenmemesi gerektiği; Türkiye Cumhuriyeti’nin rejimine dair tartışmaların devlete zarar verdiği, aksi davranışların toplumda huzur ve güvenliği bozduğu; bu tür davranışların gerginlik ve yaptırımlara maruz kalacağı ve bu hususlarda tedbirler alınarak ilgili tedbirlerin Bakanlar Kurulu’na bildirilmesi kararları alınmıştır (Yavaşca, 2018: 181). Toplantıda 18 madde içeren ek bir liste halinde ifade edilen

kararlar⁵ bulunmaktadır. “İslam’ın yükselişini durdurmak amacıyla” yapılan bu müdahalenin ardından Erbakan Hükümeti yıkılmış, ilerleyen süreçte koalisyon hükümetleri ile yönetilen Türkiye’de MGK’da istenen uygulamalar çoğunlukla yerine getirilmiştir. Refah Partisi laikliğe aykırı olduğu gerekçesiyle kapatılmış, Milli Görüşçüler Fazilet Partisi ile yollarına devam etmiştir. Bu dönemde de milletvekili ve başörtülü olan Merve Kavakçı’nın meclise girişi ve yemin etmesi engellenmiş ve vekilliği düşürülmüştür. Başörtüsü yasağı tartışmaları devam etmiştir. Fazilet Partisi de laikliğe aykırı olduğu gerekçesi ile kapatılmıştır. Fazilet Partisi kapatıldıktan sonra parti içerisinde iki farklı görüş ortaya çıkmış, bu görüşe mensup kişiler “Yenilikçiler” ve “Aksaçlılar” olarak tanınmıştır. Yenilikçiler Recep Tayyip Erdoğan liderliğinde Adalet ve Kalkınma Partisini kurarken, Aksaçlılar, Erbakan öncülüğünde Saadet Partisini kurmuştur. Recep Tayyip Erdoğan Siirt mitinginde okuduğu şiirin halkı din, dil, sınıf, mezhep farklılıkları gözeterek ayrıştırıcı olduğu gerekçesi ile hapis cezasına çarptırılmıştır. Siyasi yasağı kalkıncaya dek partinin başında Abdullah Gül bulunmaktaydı, seçimlerde oldukça iyi oranda oy alan Ak Parti’nin kendisini “Muhafazakar Demokrat” olarak tanımlamış ve “ılımlı laiklik” modelini benimsemiştir. Ak Partinin liderlerinin eşlerinin başörtülü olması sorun teşkil etmiştir. Partiye laikliğe aykırı olduğu gerekçesiyle kapatma davası açılmış ancak parti kapatılmamıştır. İlerleyen süreçte Ak Parti, yaptığı çalışmalar ile “Postmodern darbe”⁶ olarak anılan 28 Şubat süreciyle yapılmaya başlanan düzenlemeleri elden geçirerek ortadan kaldırmıştır (Akıncı, 2013: 50; Taşkın, 2013: 160-165; Yıldırım, 2016: 59).

Ak Parti’nin iktidara gelmesi ülkede modernleşmenin seyri açısından yeni bir dönemi başlatmıştır. Partinin hoşgörü, saygı gibi evrensel değerleri vurgulayan seçim beyannameleri ve liderlerin demeçleri, tıpkı Özal gibi çoğunluğun desteğini almayı sağlamıştır. Parti, yaptığı icraatlarla halkın desteğini alarak yaptığı icraatlar ile modernleşme açısından önemli adımlar atmaya hedeflemiştir. Bu “dönüşüm” süreci “Yeni Türkiye” olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeni Türkiye sürecinde demokrasi, sosyal, siyasal, ekonomi, sağlık, eğitim, ulaşım gibi alanlarda önemli adımlar atılmaya başlanmıştır. Sorun olarak karşımıza çıkmış olan başörtüsü, hala rahatsızlık hisseden

⁵Milli Güvenlik Kurulunun 28 Şubat 1997 tarih ve 406 Sayılı Kararına Ek-A (Rejim aleyhtarını irticai faaliyetlere karşı alınması gereken tedbirler)

⁶Askeri herhangi bir silah kullanılmadan istenilen değişikliklerin yaptırılması ve yönetimin değiştirilmesinin sağlanması dolayısıyla 28 Şubat süreci “Postmodern Darbe” olarak ifade edilmektedir (Akıncı, 2013: 50).

kesim olsa da kabul edilebilir hale gelmiştir. Bu da modernliğin dini açıdan bir “sakınca” olmadığı ve dindarların/türbanların modernleşme sürecine ayak uydurabildiğinin göstergesi olmuştur. Parti, modernleşme açısından muhafazakar bir tavır gösterdiğinde (alkol, kürtaj vs. çalışmaları) bu durum “hayat tarzına müdahale” olarak algılanmıştır. Özal ile başlayan, Erdoğan ile belirginleşen değişim sürecini “3. Cumhuriyet” olarak adlandıranlar da bulunmaktadır. 2010 yılında yapılan referandum ile birçok yenilik yapılmış, bu yenilik hareketleri cumhurbaşkanı seçimini halkın gerçekleştirmeye başlaması gibi değişiklikler/yenilikler devam ettirilmiştir. Türk modernleşme süreci Batı’dan aldığımız ve sürekli olarak farklı biçimlerde denemeye çalıştığımız ve kendimize özgü olarak yaşadığımız bir süreçtir. Bu süreçte siyasi yönetim şekli, dini kimlikler, vatandaşlık hakları gibi konular hep gündemde kalmıştır (Cebeci, 2018). Cebeci (2018)’nin ifadeleriyle Türk Modernleşme sürecini özetleyecek olursak:

“Türkiye’de modernleşmeye bakıldığında söz konusu toplumsal grupların dini, siyasi, etnik gibi çatışma ve kutuplaşmaların da ana eksenini oluşturan yapıların gerçekleşmesi kaçınılmazdır. Bu bağlamda modernleşme politikalarının özünü oluşturan süreklilik ve kopuşlar Türkiye modernleşmesi adına bir bakıma bazı sorunlara çözüm arayışı içindedir. Cumhuriyetle başlayan ve tek parti dönemi boyunca süregelen katı laik, ulusçu, seküler ve devlet merkezli modernleşme politikaları 1950, 1980 sonrası ve 2000’li yıllarda gerçekleşen reform ve açılımlarla daha bir esnek yapı içerisinde esneme, herkesçe kabul gören bir çoğullaşma içine girmiştir. Modernleşme doğrudan “tepeden inme modernleştirme” özüne sahip iken AK Parti ile birlikte “devlet toplum ilişkisinden doğan ihtiyaçlara yönelik bir yapıya bürünmüştür. Türkiye modernleşmesinin kendisine yani ülkeye özgü tarihsel ve sosyolojik bir yapı içerisinde yakından bir ilişkiye sahiptir. Askeri müdahalelerin, ekonomik krizlerin, otoriterleşme ve demokratikleşme gibi sorunların, sosyal ve kültürel zeminde kutuplaşma ve kamplaşmaya varan bölünmelerin yaşandığı ve yaşanabileceği süreçte Türkiye modernleşmesi, kendine yeni bir tarz yaratmakta (dır). . . . Bu süreçte laiklik mevzusu da toplumu yakından ilgilendiren ve süreç ile bağlantılı olan bir yapı gerçekleşmiştir. En başta muhafazakâr bir yapıda olduğu düşünülen AK Parti, sanılanın aksine daha kucaklayıcı ve Türkiye Cumhuriyeti’ne özgü bir çalışma yürüterek toplum nezdinde saygı kazanmıştır. Özellikle geçmiş yıllarda zorluk çeken bir toplum yapısı içerisinde bulunanlar günümüzde toplumsal sorunların daha da aza indirildiği fakat yine de siyasi, ekonomi ve dini anlamda Türk toplum yapısını ilgilendiren modernliğin değişime uğradığı kaçınılmaz bir gerçektir. Türk modernleşme yapısı içerisinde sorunların aşılması adına daha bir demokratikleşme, siyasal ve toplumsal katılımın daha fazla artması, hak ve özgürlüklerin genişletilmesi, erkler arası özerkliğin tahkimi ve belki de en önemlisi tüm bunların gerçekleşmesine zemin oluşturulması çok önem arz etmektedir.”

2.2. Türkiye’de Laiklik ve Sekülerleşme İlişkisi

Türkiye, sekülerleşme sürecini modernleşme ve Batılılaşma süreçleri şeklinde yaşayarak Batılı olmayan ancak Müslüman olan ülkelere örnek olmuş, Cumhuriyetin ilan edilmesiyle seküler, modern ve laik bir ülke kurulması hedeflenmiş, alınan olumsuz

tepkilere karşılık da “tepeden inmece” bir tavır ile sekülerleşme benimsetilmeye çalışılmıştır. (Mert, 1994: 12). Göle’ye göre “Türkiye’deki cumhuriyetçi sekülerizm ve Atatürk İran dahil olmak üzere pek çok Müslüman ülkede örnek alınacak bir model ve ilham kaynağı olarak görülmüştür.” (Göle, 2012: 17). Ülkemizdeki laik dönüşüm hakkında yaşanan değişiklikler bizi diğer Müslüman ülkelerden farklılaştırmaktadır. Cumhuriyetin ilanı, halifeliğin kaldırılması, medeni kanunun kabulü dini nikahın ve birden fazla eşliliğin yasaklanması gibi durumlar ile toplumun temel yapı taşı olan aile olgusunun temelinin laikliğe oturtulması, 1937 yılına gelindiğinde Türkiye Cumhuriyeti’nin laik bir devlet olduğunun ilan edilmesi ile din ve devlet işleri devletin din karşısında tarafsız oluşu gibi bir rota izlenmiştir. Aslında ülkemizdeki laiklik anlayışı din ve devlet işlerinin birbirinden ayrı tutulmasından ziyade dini devlet kontrolü altına almayı, tüm mezheplere eşit ve tarafsız olduğunu söylese bile sunni anlayışın gizil bir şekilde ülkeyi temsil ettiği söylenebilmektedir. Ülkemizde uygulanan laiklik politikası dinin sosyal yaşam üzerindeki etkisini azaltsa da devlet din diyanet işlerinden tamamıyla elini çekmemiştir. Devlet yaptığı yenilikler ile mezhepsel anlamda bir “tercih” yaparak dini anlayışı şekillendirmiştir (Göle, 2009: 22; Aktay, 1999: 173).

Modernleşme ile hayatımıza toplumun siyasi manada etkilenmesine neden olan iki kavram girmiştir. Bunlar sekülerleşme ve laiklik kavramlarıdır. Ziya Gökalp Fransızca bir deyim olan *laïque* kelimesinin içeriğini daha iyi açıklayabilmek için “la dini” kelimesini kullanmıştır (Lewis, 2004: 399; Subaşı, 2007a: 71). Türkiye laikliğinin benimsenmesi ve modernleşme çabası açısından bir örnektir. Modernleşme çabası ve İslami kültür tartışmaları neden olmuş, bu tartışma ise Türk düşünce tarihini yansıtmıştır. Tartışmanın odak noktasında bulunan kadın bir kültür ve medeniyet konusu haline gelmiştir. Kadının sosyal statüsü yeniden ele alınmıştır. Kadın odaklı olarak ortaya çıkan mesele siyaset, cinsiyet, sosyal kimlik gibi konular üzerinde de ele alınmıştır. Yine de modernleşme ve İslamcılık arasındaki tartışma kadın etrafında simgeleşmiştir (Göle, 2010: 46).

Türkiye’deki laikliği daha iyi analiz edebilmek için Osmanlı dönemine bakmak gerekmektedir. Osmanlı Devleti resmi olarak İslam dinini seçmiş, iş ve işleyişlerini İslam dinine göre düzenlemiştir. Yapılan yenilikler ile hukuk gibi alanlarda İslam dinini esas alan uygulamalar ikilikler çıkmasına neden olmuş dolayısıyla halkın ihtiyacına cevap veremez hale gelmiştir. Bu ihtiyaçlara binaen yenilikler yapılmaya devam edilmiş fakat yine de Kurtuluş Savaşı başlayıncaya kadar anayasa dahi İslami bir nitelik taşımaya

devam etmiş laiklik konusu gündeme gelmemiştir. 1920- 1924 anayasalarında “Devletin dini İslam’dır” ibaresi bulunmaktaydı. Laiklik sürecinde ilk çalışma saltanatın kaldırılması olmuştur. Daha sonra Cumhuriyetin ilan edilmiş ve Halifelik kaldırılmıştır. “Devletin dini İslam’dır” ibaresinin anayasadan çıkartılması esnasında dini deyim ve göndermelerin kullanılması hakkında da değişiklikler yapıldı. Dinin devletten ayrılması konusu neticeye ulaşmış olsa da hala daha değişmesi gereken şeyler vardı: Alfabe. Osmanlı döneminde de değişmesi dile getirilen Arap alfabesi cumhuriyetin ilanından sonra yapılan hazırlıklar neticesinde değişerek Latin alfabesi kullanılmaya geçilmiştir (Lewis, 2004: 276; Özturanlı, 2007: 57). Önceleri dine bağlı devlet algısı var iken devlete bağlı din algısı oluşmuştur. Devletin sürekli keyfi bir şekilde din işlerine müdahale etmesi dindar kişilerin rahatsız olmasına sebep olmuştur. Günümüzde ülkemizdeki laiklik algılayışı dinin toplum üzerindeki etkisini azaltmak şeklindedir. Burada amaç maneviyatın baskılanıp maddiyatın hüküm sürdüğü bir toplum birey oluşturmaktır. Bu durumda laiklik ve sekülerizm sadece din, siyaset ve hukuk alanlarında değil, bireyi alakadar eden kültürel değerler sosyal kurumlar gibi alanlara da etki etmektedir (Uludağ, 2008: 186).

Osmanlı devleti döneminde Batılılaşma hareketlerinin temelleri atılmış, değişimler toplumsal alanda ön planda olan aktif rollere sahip kişilerin varlığı ile başarıya ulaşmıştır. Cumhuriyetin ilanı ile siyasi güç Batılılaşmayı bir reform aracı görerek çeşitli alanlarda inkılaplar yapmıştır. Cumhuriyetin ilan edilmesi ilerleyen süreçte yapılacak değişimlere bir dayanak olmuştur (Meriç, 2007: 42; Mert,1994: 58).

İnalcık İslam’ın yanlış anlaşıldığını, İslam’ın teolojiye ve tartışmaya kapalı olan medrese İslam’ı ve katı sınırları aşmış, hoşgörülü olan tasavvufi İslam’ın olduğunu, Türk toplumunun tasavvufi İslam’ı benimsediğini, Türkiye’de yaşanan- benimsenen- İslam’ın Mısır, İran gibi ülkelerde yaşanan İslam’dan farklı olduğunu söylemektedir. Türkiye ve Fransa laikliği kamusal alandaki “seküler” ve “evrensel” anlamda benzerdir. Bireyler eğitim ve siyasi alanda dini kimliklerinden sıyrılmak zorundadır. Dini sembollerin ve pratiklerin kamudan soyutlanması Fransız laikliğine ait önemli bir özelliği olması ve Türkiye laikliğinde tek parti döneminden itibaren benzer şekilde işletilmeye çalışılması Türk Fransız laikliğinin benzerliğini ortaya koymaktadır. Tekke zaviyelerin kapatılması, şapka kanunu, miladi takvimin kullanılmaya başlanması, harf devrimi gibi somut örnekler de bu benzerliği desteklemektedir (Göle, 2009: 23; İnalçık, 2007: 109).Şan, makalesinde Laiklik olgusunu incelemiş ve çalışmasına şu cümlelerle başlamıştır: “Türkiye,

günümüzde İslam dünyasının en Batısında yer alan coğrafi konumlanışını, Batılı değerlere de en yakın olma iddiası ile birleştirmiş bir ülkedir” (Şan, 2012: 3). Ülkemizde laikliğin sorgulanması Fransa laikliği gibi din ve devleti ayırmaktan ziyade Türk modernleşmesinin Batı tarzına engel yaratmayan din anlayışının oluşturulmasıdır. Bu anlayışa “yeni din” adı verilmiştir. Modern Batılı yaşam tarzı Türkiye’ye özgü bir gerçeklik olarak “modern laik din” şeklinde tezahür etmiştir. Siyaset, batılılaşma, modernleşme birbiriyle uyum içerisinde tutularak kişilerin kendi ihtiyaçları doğrultusunda yaşayacağı inancı tanımıdır (Göle, 2009: 115 -116).

Sekülerleşme kavramı batıda modern öncesi ve modern dönemin karşılaştırılması ile kendisine sosyal bilimler tartışmalarında yer bulmuştur. Türkiye’de ise seküler yapıya geçiş hızlı gerçekleşmiştir. Saltanatın kaldırılmasının ardından cumhuriyet kurularak dini liderlik özelliği bulunan hilafet önemini yitirmiştir. Cumhuriyet ilan edildikten sonra Türkiye Cumhuriyeti inkılaplar yapılarak yeni bir kimliğe bürünmüştür. İnkılapların içeriği yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’ni laik bir kimliğe büründürmüştür. Laikliği din ve devlet işlerini birbirinden ayırmak olarak tanımlamakta, devletin herhangi bir dine sahip olamayacağı fikri savunulmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti egemenliğin millete ait olduğu, demokratik ve laik bir yapıya sahip olduğu için Osmanlı devletinden farklı özellikler göstermektedir. Ancak laiklik olgusunu bu özellikleri baz alarak dinsizlik veya din karşıtlığı şeklinde algılamak ve göstermek doğru değildir (Günay, 2012: 590; Özay, 2007: 113). Şan, Türk Laikliği hakkında yaptığı çalışmada “Türkiye’de din, devletin bütün agresif (assertive) laiklik uygulamalarına rağmen elini üzerinden bütünü ile çekmeyi düşünmediği dahası dini yönlendirme ve sınırlama yetkisini her zaman elinde bulundurduğu eklektik laiklik uygulaması hayatta olmuştur” demektedir (Şan, 2012: 1).

Günümüze baktığımızda iktidarda olan Ak Parti, laikliği din düşmanlığı olarak yorumlamaya çalışır (Cebeci, 2018). Partinin programında şu ibareyi görmekteyiz:

“Esasen laiklik her türlü din ve inanç mensuplarının ibadetlerini rahatça icra etmelerini, dini kanaatlerini açıklayıp bu doğrultuda yaşamalarını ancak inançsız insanların da hayatlarını tanzim etmelerini sağlar. Bu bakımdan laiklik, özgürlük ve toplumsal barış ilkesidir. Partimiz kutsal dini değerlerin ve etnisitenin istismar edilerek siyaset malzemesi yapılmasını reddeder. Dindar insanları rencide eden tavır ve uygulamaları ve onların, dini yaşayış ve tercihlerinden dolayı farklı muameleye tabi tutulmalarını anti-demokratik, insan hak ve özgürlüklerine aykırı bulur. Öte yandan dini, siyasi, ekonomik veya başka çıkarlara alet etmek veya dini kullanarak farklı düşünen ve yaşayan insanlar üzerinde baskı kurmak da kabul edilemez.”<http://www.akparti.org.tr/parti/parti-programi/>

2.2.1. Türkiye’de Sekülerleşme Sürecinin Özel Yansımaları

Müslüman ülkelerde sekülerleşme farklı farklı şekillerde görülmüştür. Modernleşme dini anlayışa çoğunlukla zarar vermemiştir ancak dini anlayış ve pratikleri etkilemiştir. Dindarlık geleneksellik, köylülük gibi algılanarak aşağılanmış, ateistlik gelenekselliği aşmış modernlik olarak algılanarak benimsenmiştir ancak bu taraftarlık zamanla koparak Tanrı yeniden indirildiği tahta çıkarılmaya başlanmıştır (Altıntaş, 2005: 180). Türkiye’nin Batı ile modernleşme halini başka Müslüman ülkeler de örnek aldığından Türkiye’nin yaşadığı “deneyimleri” emsalsiz olarak nitelendirmek mümkündür. Türkiye, İslam ve batının geri-ilkel, ilkel- modern gibi zıtlıkların görülebildiği bir kesişim noktasıdır (Göle,2010: 46).

Türkiye’de yaşanan sekülerleşme deneyimlerini “Örtük Sekülerleşme” ve “Self Sekülerleşme” kavramları kullanılarak sunulmak istenmektedir. Bu başlıkta sekülerleşme olgusuna ilişkin iki kavramdan bahsedilecektir. Belirtilen bu kavramlar, çalışmanın Bulgular ve Yorumlar başlığı altında sunulan görüşmeler üzerinden analiz edilerek açıklanmaya çalışılacaktır.

2.2.1.1.Örtük Sekülerleşme

Amman açık ve örtük sekülerleşme kavramlarından bahsederken her iki kavramı eş zamanlı olarak ele aldığı, açık sekülerleşme kavramından kastının kişilerin zihniyet boyutunda dini olgulara hassasiyetinin az veya hiç olmayan inanç anlamında kendilerini inançsız şeklinde belirten dini herhangi bir durumda tepkisiz ve ilgisiz davranan kişileri kapsadığını söylemektedir. Örtük sekülerleşme ise dini olgulara hassasiyet taşıdığını düşünen kişileri kapsayan bir kavramdır. Burada referans noktası dini olgu ve sembollere olan ilgi ve hassasiyet ile buna bağlı olarak kişilerin tutumlarının açık – örtük sekülerleşmesi esasında açık sekülerleşmenin daha dar bir kısmı kapsadığı ancak örtük sekülerleşmenin daha geniş bir kesimi kapsadığıdır. Yani sekülerleşme olgusunu yaşayan kişilerin kendi kendilerini tanımlamalarına göre açık sekülerleşme ve/veya örtük sekülerleşme yaşadıkları söylenebilmektedir (Amman, 2010: 43-44). Amman şöyle söylemektedir:

“... “Açık sekülerleşme” modernleştirme projesinden doğrudan etkilenen kesimlerde görülen ve “az dindar”, “dinle ilgisiz” ya da “din karşıtı” olarak kendini tanımlamanın tezahürü olarak ortaya çıkan durumları ifade etmektedir. “Örtük sekülerleşme” ise modernleştirme projesinden doğrudan etkilenmemiş, kendini

“dindar” tanımlayan toplum kesimlerinde modernliğin dinamiklerine katılım nispetinde ortaya çıkan seküler duruma dikkat çekmektedir” (Amman, 2010: 63-64).

Örtük sekülerleşme olgusu kişilerin kendi algıları doğrultusunda şekillenebilmektedir. Her ne kadar kişilerin kendi tanımlarına göre değişebilse de sekülerlik bireyler farkına varmasa da etki edebilmektedir. Konunun daha iyi açıklanabilmesi açısından bu çalışmada yapılacak olan görüşmelerin analizlerinde konuya değinilecektir.

2.2.1.2. Self Sekülerleşme

Örtük sekülerleşme kavramı ile self sekülerleşme kavramı olarak belirttiğimiz oto dünyevileşme arasında benzerlik vardır. Self sekülerleşme kavramı, self oryantalizm kavramına benzer bir hareketle ifade etmeye çalıştığımız oto sekülerleşme veya oto dünyevileşme olarak da belirtebileceğimiz bir yorumlamadır. Self oryantalizm kelime anlamı olarak bakıldığında Durna'nın ifadesiyle (2004) “kendi kendini Doğululaştırmak” olarak karşımıza çıkmaktadır (akt: Bezci ve Çiftçi, 2012: 143). Buradan hareketle self sekülerleşme kavramını kendi kendini dünyevileştirmek olarak ifade edebiliriz. Konunun daha iyi açıklanabilmesi açısından, bu çalışmada self sekülerleşme olarak ele aldığımız “kendi kendini dünyevileştirme” durumunu katılımcılar ile yaptığımız mülakatlar üzerinden yorumlayarak analiz edeceğiz.

Sekülerleşme ve self sekülerleşme kavramını daha iyi izah edebilmek için oryantalizm ve self oryantalizm kavramları üzerinden şöyle bir benzetme yapacak olursak; Batı tarafından icat edilmiş bir silah olan oryantalizmin yine Batı tarafından Doğu'yu hedef alması oryantalizm, Batı tarafından icat edilmiş bir silah olan oryantalizmin Batı'dan beslenerek Doğu tarafından yine Doğu'yu hedef alması ise self oryantalizm olarak ifade edilmektedir (Bezci ve Çiftçi, 2012: 141). Şu halde, self sekülerleşme kavramını Batı tarafından icat edilmiş, Batı'dan beslenen ancak kendi kendini hedef alan bir silahtır şeklinde belirtebiliriz.

Kendi kendini dünyevileştirmek durumundan kastettiğimiz; dini inanç ve ritüellerin belirlediği çerçevenin, değişim modernleşme vb. unsurlardan dolayı “çağa ayak uydurma” gibi yorumlanarak esnetilmesi veya kaldırılmasıdır. Konunun daha iyi açıklanabilmesi açısından bu çalışmada yapılacak olan görüşmelerin analizlerinde konuya değinilecektir.

BÖLÜM 3: BULGULAR VE YORUMLAR

3.1. Bulguların Değerlendirilmesi ve Yorumlanması

Araştırmada, katılımcıların ifadelerini yansıtabilmek amacıyla betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Bu analizlerin yapılabilmesi için öncelikle görüşmelere ait ses kayıtlarının tamamının yazılı hale getirilmesi sağlanmıştır. Nitel araştırmaların veri analizinde Yıldırım ve Şimşek, Wolcott (1994)'un üç önerisi olduğunu belirtir. İlk öneri, elde edilen verilerin mümkün mertebe gerçeğine yakın yani “özgün (orijinal)” hatta katılımcıların ifadelerinin doğrudan alıntılanarak “betimsel bir yaklaşım” ile verilerin ortaya konmasıdır. İkinci öneri ise “nedensel” ve “açıklayıcı sonuçlara” varmak amacıyla ilk öneride belirtilen betimsel analiz ile birlikte “sistemik analiz” yapılmasıdır. Burada veriler sunulur ve bu verilere ilişkin analizler yapılır. Üçüncü öneri olarak ise birinci öneriden veya ikinci öneriden yola çıkılarak araştırmacının kendi yorumlarını katar ve daha etkin bir rol üstlenir Bu çerçevede veri analizinde karşımıza betimleme, analiz ve yorumlama olarak üç kavram çıkmaktadır. Yıldırım ve Şimşek bu üç kavramı kendi içerisinde değerlendirerek betimleme yaklaşımı kullanıldığında “ne?” sorusuna ilişkin yanıtlar bulunabileceği fakat “neden?” ve “nasıl?” sorularının yanıtlarının bulunamayabileceğini ifade ederken bu soruların (neden ve nasıl) analiz yöntemi kullanıldığında yanıtlarının bulunabileceğini; yorumlama yönteminde ise daha çok anlam kavramının ön plana çıktığı ve daha çok öznel bulgular elde edileceğinden, herkesin elde edilen bulguları kabul etmeyebileceğini belirtmiştir (Yıldırım ve Şimşek,2009: 253-254).

Belirtilen analiz yöntemlerinin daha kolay anlaşılabilir olması açısından Yıldırım ve Şimşek Strauss ve Corbin (1990) tarafından önerilen iki yöntem olan betimsel analiz ve içerik analizi yöntemlerini sınıflandırarak incelemiştir (Yıldırım ve Şimşek,2009: 255). Çalışmada bulguların analiz edilmesi kısmında verilerin birden fazla anlama sahip olmasından/olabilmesinden dolayı elde edilen veriler birbirlerini kapsayan veya birbirine yakın hatta çoğu kez aynı veriler olarak karşımıza çıkmıştır. Analiz aşamasında öncelikle açık kodlama yani Neuman'ın da belirttiği üzere ilk kodlama yapılmıştır. Neuman, açık kodlamayı verilerin ilk incelenmesi ve özetlenmesi şeklinde tanımlar (2014: 664). Yapılan bu açık kodlamalar ile çalışma betimsel analiz için hazır hale getirilmiştir. Betimsel analiz aşamasına gelindiğinde öncelikle çalışmaya çerçeve oluşturmak amacıyla beş ana başlık belirlenmiştir. Başlıklar katılımcıların demografik bilgileri; dini kimlik algısı, gündelik hayatta örtük sekülerleşmenin yeri ve göstergeleri, özel hayatta örtük

sekülerleşmenin yeri ve göstergeleri ve son olarak sekülerleşmenin farklı bir görünümü olarak self sekülerleşme şeklinde belirlenmiştir. Daha sonra oluşturulan çerçeveye göre belirlenen başlıklar doğrultusunda diğer sorular ve elde edilen veriler sınıflandırılmıştır. Çalışmada belirtilen “örtük sekülerleşme” ve “self sekülerleşme” kavramlarına ilişkin verilere ulaşmak amacıyla içerik analizi yöntemine benzer bir yöntem kullanılmıştır. Bu kapsamda birbirine benzeyen kavram ve ifadeler birer kelime veya birer cümle olarak kodlamaya tabii tutulmuştur. Betimsel analiz aşamasında kullanılan sınıflandırmadan faydalanılarak gruplandırmalar yapılmıştır. Ardından bir liste oluşturulmuş ve bu kodlamaların görüşme sırasına göre katılımcılara K1, K2, K3 gibi harf ve sayı verilerek sıralandırılması ve Microsoft Office Excel programına aktarılması sağlanmıştır. Berg ve Lune (2015: 35)’un “içerik analizi, doğası gereği ne nicel ne de niteldir ve belki aynı anda ikisi birden olabilir” yorumundan yola çıkılarak bulguların analizi yapılırken bazı veriler nicel olarak da belirtilmiştir. Karasar’a göre yorumlama, elde edilen bulguların araştırma amacına göre anlamlandırılmasıdır (Karasar, 2009: 245). Elde edilen bulgular yargısal (öznel, yorumlanabilir) veya olgusal (nesnel, yorumlanamaz) olarak karşımıza çıkabilir. Karasar (2009: 249)’a göre araştırmada yorum, iç ve dış olarak iki şekilde yapılır. İç yorum, araştırma neticesinde elde edilen verilerin değerlendirilmesi; dış yorum ise bu araştırmada belirtilen Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve başlığında ele alınan kavramlarla ilişki kurularak yapılan değerlendirmedir (Karasar, 2009: 250). Bu çalışmanın yorumlama aşamasında iç ve dış yorumlamalara yer verilmiştir.

3.2. Katılımcıların Demografik Bilgileri

Araştırma, homojen sonuçlara ulaşabilmek amacıyla kadın erkek fark etmeksizin (cinsiyet, medeni hal, eğitim durumu, çalışma durumu vb.) ve yaş grubunu (18 - 60 yaş aralığı) kapsamı amacıyla 20 katılımcı ile yapılmıştır. Katılımcılar Bilecik ilinde yaşamakta olup 10 kadın ve 10 erkekten oluşmaktadır. Görüşmeler ortalama 49 dakika sürmüştür.

3.2.1. Katılımcıların Yaş Durumu

Katılımcılar 18-60 yaş aralığında olup kadınların ortalama yaşı 35,9 iken erkeklerin ortalama yaşı 34,9’dur.

Tablo 6

Katılımcıların Yaş Durumları

Yaş	
Kadın	Erkek
45	24
29	25
38	26
28	28
40	30
41	33
39	34
38	38
37	52
24	59

3.2.2. Katılımcıların Çalışma Durumu/Süresi

Katılımcılardan 2 kadın ev hanımıdır. Kadınların ortalama çalışma süresi 8,6 yıl iken erkeklerin ortalama çalışma süresi 12,15 yıldır.

Tablo 7

Katılımcıların Çalışma Durumu/Süresi

	Çalışma Durumu/Süresi	
	Kadın	Erkek
Çalışmıyor	2	5
1-5 yıl	2	
6-10 yıl	1	2
11-15 yıl	3	
15 ve üzeri	2	3

3.2.3. Katılımcıların Eğitim Durumu

Kadınların 2'si ilkokul, 2'si lise, 4'ü ön lisans ve 2'si lisans mezunudur. Erkeklerin 1'i ilkokul, 1'i lise, 7'si lisans ve 1'i de yüksek lisans mezunudur.

Tablo 8

Katılımcıların Eğitim Durumları

Eğitim Durumu	Kadın	Erkek
İlkokul	2	1
Lise	2	1
Ön Lisans	4	
Lisans	2	7
Yüksek Lisans		1

3.2.4. Katılımcıların Medeni Hal Durumu

Kadınların 2'si bekar olup evli kadınların 2'sinin 1, 3'ünün 2 ve 2'sinin 3 çocuğu bulunmakta iken 1'inin çocuğu bulunmamaktadır. Erkeklerin 2'si bekar olup evli erkeklerin ise 2'sinin 1, 1'inin 2, 2'sinin 3 çocuğu bulunmakta iken ve 3'ünün çocuğu bulunmamaktadır.

Tablo 9

Katılımcıların Medeni Halleri

Medeni Hal	Kadın	Erkek
Bekar	2	2
Evli	8	8

3.2.5. Katılımcıların Meslekleri

Katılımcıların meslek dağılımları şu şekildedir: 1'i şoför (erkek), 1'i yönetici (erkek), 2'si mühendis (1'i kadın 1'i erkek), mühendislerin 1'i ev hanımı olmak üzere 2'si ev hanımı, 2'si öğretmen (2'si de erkek), 3'ü hemşire (3'ü de kadın), 4'ü işçi (2'si kadın ve 2'si erkek) ve 6'sı memur (3'ü kadın ve 3'ü erkek) şeklindedir.

Tablo 10

Katılımcıların Meslekleri

Meslek	Kadın	Erkek
Şoför		1
Yönetici		1
Mühendis	1	1
Ev Hanımı	1	
Öğretmen		2
Hemşire	3	
İşçi	2	2
Memur	3	3

3.3. Katılımcıların Dindar Kimlik Algısı

Çalışmanın temel amaçları kapsamında öncelikli olarak katılımcılara, kendilerini mensup oldukları dinin neresinde olduklarını daha net ifadelerle ortaya koyabilmeleri amacıyla kendilerini dini açıdan nasıl tanımladıkları, dini kimliklerinin oluşması açısından veya dini kimliklerini oluştururken hangi yolları izlediklerini belirtmeleri açısından dini eğitim alıp almadıkları ve aldılar ise nasıl aldıkları, kendilerini yetiştiren ailenin yine kendi tanımlarına göre dindar sınıfına girip girmediği ile şu an dahil oldukları aile yapısının kendi tanımlarına göre dindar sınıfına girip girmediği, yine kendi tanımlarına göre yakın çevresinin ve toplum genelinin (uzak çevre) dindar sınıfına girip girmediği soruları sorulmuştur. Bu başlıkta, dindar kimlik algısını etkileyen faktörler olarak eğitim, aile ve çevre faktörleri değerlendirilmiştir.

3.3.1. Eğitim

“Dini eğitim aldınız mı, bu eğitimi nasıl aldınız?” sorusuna kişiler Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı olarak açılan kuran kursları, yaz kuran kursları, din kültürü ve ahlak bilgisi dersleri, kişinin kendi araştırmaları (bu durumu eğitim olarak değerlendiriyor), dini cemaat sohbetleri, yatılı kurslar, imam hatip liseleri ve ilahiyat fakültesi gibi kurumlardan eğitim aldıklarını belirtmiştir. Herhangi bir yerden eğitim almadığını belirten katılımcı bulunmamaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı olarak açılan yaz kuran kursları ve din kültürü ve ahlak bilgisi dersleri olarak yanıt veren katılımcılar buralardan aldıkları eğitimi yetersiz olarak nitelendirmektedir.

Katılımcı 2: “Dışarıdan hayır ama kendim araştırarak evet.” (Kadın, 45 yaşında, Lise)

Katılımcı 5: “Dini eğitim ortaokulda imam hatipte okudum ben. Üç yıl daha sonra almadım biz meslek okuluna geçtik. Adres değişikliğinden dolayı gideceğimiz yerde yoktu imam hatip. İlk ve ortaokulda imam hatip eğitimi aldım.” (Kadın, 38 yaşında, Lise)

Katılımcı 6: “Ailemden gördüğüm kadar, okulda gördüğüm dini eğitimi eğitim olarak aldım saymıyorum, çünkü yani ben kaç sene din kültürü ve ahlak bilgisi dersi gördüysem mesela 5 yıl gördüysem 5 yılda her yıl da birbirinin aynısı aynı konularda ve çok kapsamlı değildi. İşte birkaç sureyi ezberliyorsun, bir kaç savaşı anlatıyorsun aynı şeyler üstüne katılan hiçbir şey yoktu yani. Bir yaz Kuran kursuna gitmiştim.” (Kadın, 28 yaşında, Lisans)

Katılımcı 10: “Aldım, Kuran Kursu gibi normal yatılı kurslarda da kaldım ama okul olarak değil. Benim babam beni okula göndermedi, hocalarım oldu benim. O yönden şanslıyım, sohbet ortamlarında çok bulundum ama hala çok eksikim var.” (Kadın,

39 yaşında, İlkokul)

Katılımcı 12: “Dini eğitim nereden alınır? Siz Zikri, ehlinden talim edin, ayet bu. Ehil Diyanet midir, cami hocaları mı, din kültürü öğretmenleri mi yoksa insanı insan eden yine insandır arınca bu insanlık serüvenini tamamlamış Ehil insan, Kamil insan mıdır? Evet, kanaatimce böyle biri ile tanış olduk ve uzun yıllar kendisine kulak verdik. Cemaat, cemiyet ve tarikat olmaksızın sadece birebir görüşme ile.” (Erkek, 34 yaşında, Lisans)

Kişilerin aldığı eğitimler doğrultusunda yaşadığı ve hissettiği dindarlık farklı açılardan tanımlanabilmektedir. Bu durumu yaşanan ve hissedilen dindarlığın alınan dini eğitimleri etkileyebildiği şeklinde de yorumlayabiliriz. Örneğin, Katılımcı 10 sohbet ortamlarında bulunarak eğitim aldığını ve okul hayatının olmadığını ifade ettiğinde çalışmamızın Dindarlık başlığında ifade ettiğimiz şiddet miktarına göre farklı tip dindarlık kavramlarından dini kurallara sıkıca bağlı olan ateşli dindarlar sınıflaması akla gelmiştir. Bu sınıflamaya dahil olan dindarlar sofu, softa ve grupçu dindarlar şeklinde ayrılmaktadır.

3.3.2. Aile

“Sizi yetiştiren aile dindar mıydı?” sorusunda bazı katılımcılar yanıt vermemiş veya bu soruya dolaylı olarak yanıt vermiştir. Bir katılımcı dindar olmadıklarını söylerken diğer katılımcılar dindar olmaya çalışıyor, eksiklikleri var ama dindar değil diyemem, kendilerine kadar dindarlar, çok olmasa da dindarlar, genel olarak dindarlar gibi yanıtlar vermiştir. Altı katılımcı net ifadelerle kendisini yetiştiren ailenin dindar olduklarını söylemiştir.

Katılımcı 7 : “Çok olmasa da dindardı.” (Kadın, 40 yaşında, Ön Lisans)

Katılımcı 8: “Ailem köyde yaşıyor, annem babam köyde yaşıyor. Ben de köyde doğdum, büyüdüm. Ama köye göre dindar sayılırlar, böyle kabul gördüler.” (Erkek, 52 yaşında, Yüksek Lisans)

Katılımcı 13: “Beni yetiştiren aile dindar mıydı? Bilinç açısından belki değillerdi ama dini ritüelleri kendi bildikleri kadar, kendi bilinçleri kadar yaşayan bir ailem var. İnsanların hakkını yememek hakkına girmemek gibi durumlarda bana gereken olguları vermişlerdir. Ama kendileri bunları ne kadar yaşıyor, ellerinden geldiğince. Ama din konusunda mesela ne bileyim, mesela babama sorsam otuz iki farzı sayamaz, ama hak yenmeyeceğini çok iyi bilir.” (Erkek, 30 yaşında, Lisans)

Katılımcı 7, Katılımcı 8 ve Katılımcı 13’ün ifadeleri üzerinden yola çıkacak olursak burada çalışmamızın Dindarlık başlığında bahsi geçen dini yaşayış tipleri sınıflandırması içerisinde kökleşmiş, kalıplaşmış, halk kültürü içerisinde eskiden beri varlığı olan

geleneksel halk dindarlığını ayrıca buradaki dindarlık kavramına ek olarak Weber (1964)'in köy dindarlığı ve Mensching (1994)'in köylü dindarlığı tiplerini de görmekteyiz.

“Şimdi bulunduğunuz aileyi dindar olarak tanımlayabilir misiniz?” sorusunu bazı katılımcılar diğer sorular içerisinde dolaylı olarak yanıt verdiklerinden dolayı soru tekrarlanmamıştır. Soru yöneltilen katılımcılardan ikisi net ifadelerle dindar olmadığını belirtirken diğer katılımcılar tam olarak değilse bile dindar, ellerinden geleni yapmaya çalışıyorlar, dindar değil ama dindar değil de değil, evet dindarlar gibi yanıtlar vermiştir.

Katılımcı 8: “Dindar saymamama çocukları elimden geldiği kadar yetiştirmeye çalışıyorum. Mesela şu an imam hatip ortaokulu ve imam hatip lisesine gidiyorlar. Oradan dini bilgileri alıyorlar. Kendimizdeki bazı eksiklikleri görerek veya şimdi toplum yaşayışındaki dejenerasyonu, uyuşturucuyu, içkiyi, şuyu buyu görerek çocukları o ortamda Müslümanlığı yaşayarak öğrenerek daha iyi kurtulacağını, daha iyi olabileceğini, kötülöklere daha az ulaşabileceklerini düşünüyorum.” (Erkek, 52 yaşında, Yüksek Lisans)

Katılımcı 12: “Evet şimdiki ailem, evliyim ve bir çocuğum var. Dinin gereğini yaşıyoruz, nedir bu gerçek, hiç düşünmüyor musunuz, hala akletmez misiniz? Ayetlerinin tezahürünü yaşamak, yani dini hayata uyarlamak. Orada bir köy var uzakta, gitmesek de bizim ama neden o köyü, o vücut ülkesini gönül alemini mamur etmeyelim.” (Erkek, 34 yaşında, Lisans)

Burada, Katılımcı 8 ve Katılımcı 12'nin ifadeleri üzerinden aktif dindarlık ve pasif dindarlık sınıflamalarına dahil edebileceğimiz dini kimlik algısını görmekteyiz.

3.3.3. Yakın Çevre

“Etrafınızdaki kişilerin dindar olduğunu düşünüyor musunuz?” sorusunu bazı katılımcılar diğer sorular içerisinde dolaylı olarak yanıt verdiklerinden dolayı soru tekrarlanmamıştır. Soru yöneltilen katılımcılardan ateist tanıdıklarım da var, çoğu dindar değil, olan da var olmayan da var, dış görünüş dindar ancak davranış dindar değil, hayır dindar değil gibi yanıtlar vermiştir.

Katılımcı 1: “Zaten çok fazla tanıyacak kadar yerine getirmediğim için kimse hakkında öyle düşünemem, bu konuda yanılırim.” (Erkek, 28 yaşında, Lisans)

Katılımcı 4: “Çoğunun dindar olmadığını düşünüyorum. Yani bu sırf ibadet olarak falan değil de davranış olarak dürüstlük olarak yani bu tip konuları baz alırsak inanç zayıflığına yoruyorum genel olarak.” (Erkek, 38 yaşında, Lise)

Katılımcı 8: “Şimdi buna uyan bana göre uymuyordur, bir başkasına göre uyuyordur. Yani bunu genelleme veya başka bir istatistik olarak değerlendirmek çok zor, ama bugün meyhaneden çıkıp da kendisini dindar gören bir sürü insan vardır. Yani

meyhaneden çıkıp da nasıl darbe oluyormuş deyip de tankların önünde duran insanlar çıkmıştır. Adam içki şişesi elinde dolaşır ama ben Müslüman'ım der. Müslüman'la İslam'a biri savaştığı zaman onu dövmeğe kalkar, yani yaşamak zor ama savunmak var. Kendi kendisine ait görmek farklı bir iştir. Kültürle, inançla ilgili bir şey yani. Geçmişe bağlılıkla ilgili bir şey. Hepsi beraber bir bütün komplekstir.” (Erkek, 52 yaşında, Yüksek Lisans)

Katılımcı 9: “Etrafımda kapalı var. Namaz kılan da var. Yanında yaptıkları ve yaşattıkları şeyler gerçekten kurallara o kadar aykırı ki kalp kırmak, laf söylemek, ukala ukala davranmak. Bunları ben yaşıyorum, görmüyorum dindarlığımı. Ben sorgulayamam ama dinimizde yasak olan en basiti kalp kırma, kalp kıran Mekke'yi kırmış gibi olur derler ya onun sözünü ben ara ara söylüyorum. Kalp kırmak çok farklı, kötü davranmak, saygısızlık, çok fazla dindarlıkla bağdaştıramıyorum, onu kişilikle bağdaştırıyorum.” (Kadın, 41 yaşında, İlkokul)

Katılımcı 10: “Değil, mesela ailemde de var, uç nokta insan da var, inanmayan da var. Benim dayım, diyor ya sana ağzına almıyor Peygamberimizin ismini. Ben daha hiç duymadım ağzından. Benim kapalılığım laf söylerdi ve kızardı babama, kapatıyorsun diye.” (Kadın, 39 yaşında, İlkokul)

Katılımcı 12: “Şöyle bir şiar edinmek gerek diye düşünüyorum, siz ne iseniz karşı odur. Yani ben çevremi yansıtırım, bulunduğum ortamı temizlemek elbet var ama önce kendimizi temizleyelim de gerisi zaten ayniyete tabi.” (Erkek, 34 yaşında, Lisans)

Katılımcı 15: “Çok değil, ateist bile var arkadaşlarımdan. Ateistim diyor ama ona inanmıyor. Çünkü bir şey oldu mu Allah'tan bahsediyoruz, zora düşünce aklına geliyor.” (Erkek, 26 yaşında, Lisans)

Katılımcıların ifadelerinden yola çıkarak burada çalışmamızın Dindarlık başlığında ele aldığımız dindarlık tipolojilerinden bahseden Fichter (1964)'in “gerçek dindarlık, şekilci dindarlık, kenardan dindarlık ve kapalı dindarlık” tipolojilerine karşılık gelen dindarlık kavramlarının olduğunu görmekteyiz. Örneğin Katılımcı 9'un ifadesinde yer alan “Etrafımda kapalı var. Namaz kılan da var. Yanında yaptıkları ve yaşattıkları şeyler gerçekten kurallara o kadar aykırı ki ... Dindarlıkla bağdaştıramıyorum, onu kişilikle bağdaştırıyorum” söylemini şekilci dindarlık olarak değerlendirebiliriz. Ayrıca Bras (1956)'ın bahsettiği “dini hayata yabancı olan, dinden ayrılmış, dinden kopmuş tipi ve dini davranışlar açısından hiçbir davranışta bulunmayan” dini tiplerin karşımıza çıktığını görmekteyiz. Örneğin Katılımcı 10'un ifadesinde yer alan “uç nokta insan da var, inanmayan da var” söylemi dini hayata yabancı olan dinden ayrılmış dinden kopmuş tipi, Katılımcı 15'in ifadesinde yer alan “şey oldu mu Allah'tan bahsediyoruz, zora düşünce aklına geliyor.” söylemi “dini davranışlar açısından hiçbir davranışta bulunmayan” tipi ifade etmektedir.

3.3.4. Uzak Çevre

“Toplumumuzun genelini dindar olarak düşünüyor musunuz?” sorusuna katılımcılardan bazıları dilde dindar dinde dindar değil, ben Müslüman’ım demekle olmuyor, dinsizliğe doğru gidiyoruz şeklinde yanıt verirken bir kısmı yarı yarıya dindar olduklarını düşünüyor, bazıları hayır hepsi değil, şu an dindarlık daha fazla gibi yanıtlar vermiştir.

Katılımcı 3: “Toplumun geneli şuan ki toplumumuz Rabbim esirgesin yinede diyorum dindar toplumdaki çıkıyor, dinsiz topluma doğru yol alıyor. Şuan her şey gösteriş için yapılan konumuna geçiyor.” (Kadın, 29 yaşında, Ön Lisans)

Katılımcı 13: “Dindarlık tanımını sorsanız, aslında size çok güzel şeyler anlatırlar ama bunları gerçekten yaşayan insan yüz kişinin belki yirmi kişisidir ötesi değildir. Dindarım ben diye gezenler vardır. Bu da en az yüzde ellidir, ama dindarlıkla ufacak yakınlıkları bile yoktur. Sadece kendilerine bir etiket koymak için ben dindarım diyorlardır. Onun arkasına gizleniyorlardır. Toplumumuzun yüzde yirmi beşi dindardır. Ben Müslüman’ım demekle dindar olunmaz. Dindar olabilmek için dindarım ben gerçekten dindarım demek için uyulması gereken Kur’anı Kerim’deki kurallar var, sünnetler var. Onların yanında getirdiği örf ve adet, ahlaken günlük yaşamda yapılması gereken şeyler var. Bunların hangisine uyuyoruz? Sözde uyuyorum demek çok kolay. Etiket arkasına saklanmak çok kolay. Bizim toplumumuzda bunu çok iyi yapıyor. Mesela bir teravih namazı bir hoca yirmi beş dakikada kıldırırken öbürü kırk beş dakikada kıldırıyor. Yirmi beş dakika olana gitmek için koştura koştura gidiyoruz. Aslında o değil. Yani dini gerçekten yaşamak dindarlıktır.” (Erkek, 30 yaşında, Lisans)

Katılımcı 16: “Dindar olduğumuzu iddia ediyoruz, işte yaşam şeklimizle de bunu desteklemiyoruz. Kıyafet olarak destekleniyor ama yaşam şekli olarak desteklendiğini düşünmüyorum.” (Kadın, 37 yaşında, Ön Lisans)

Katılımcılar toplumumuzun genelini dindar olarak tanımlamamaktadır. Katılımcı 3’ün “... dinsiz topluma doğru yol alıyor. Şuan her şey gösteriş için yapılan konumuna geçiyor...” ifadesi, Katılımcı 13’ün “...Sadece kendilerine bir etiket koymak için ben dindarım diyorlardır. Onun arkasına gizleniyorlardır. Toplumumuzun yüzde yirmi beşi dindardır. Ben Müslüman’ım demekle dindar olunmaz...” ifadesi, Katılımcı 16’nın “Kıyafet olarak destekleniyor ama yaşam şekli olarak desteklendiğini düşünmüyorum” ifadelerinden aktardığımız gibi Fichter (1964)’in ifade ettiği şekilci dindarlık ve kenardan dindarlık tipolojileri ile Bras (1956)’ın ifade ettiği “dört ayrı dindar tipi” ve şiddet miktarına göre farklı dindarlık tiplerinden olan “dini kurallara saygılı olup pratiklerini uygulamada düzensiz davranışlar sergileyen dindarlar”, “dini kurallara mesafeli saygıda bulunanlar”, “mevsimine göre dindarlar” tipolojileri bir arada görülmektedir.

Dindarlık başlığında ele aldığımız gibi dindarlık kavramına ait tek bir tanım yapmanın mümkün olmadığını, dindarlık olgusunun subjektif olarak yaşandığını, kişilerin dindarlık

olgusunu farklı açılardan düşündüklerinde kendilerini içerisinde buldukları toplum ile kıyaslayarak ifade ettiklerini görmekteyiz.

3.4. Çok Boyutlu Dindarlık Muhafazakarlık Algısı

Katılımcıların dindarlık kavramını nasıl algıladığı ve açıkladığını daha ayrıntılı ele alabilmek amacıyla katılımcılara dindarlık ve muhafazakarlık tanımlamaları, dindarlık kriterleri, dindar kişi tanımı, dini hukuk kuralları algısı ve dindarlık algısında yaşanan değişimler hakkında bazı sorular yöneltilmiştir.

3.4.1. Dindarlık ve Muhafazakarlık Tanımlamaları

Bu kapsamda “Sizce dindarlık nedir?” sorusunu katılımcılar genel olarak dini kurallara bağlı olma, dini emirlere ve yasaklara uyma, yaratıcının emrettiği şeylere uyma şeklinde yanıtlamışlardır.

Katılımcı 1: “İnanmışın, mensubu olduğun dinin gereklerini yerine getirmektir.” (Erkek, 28 yaşında, Lisans)

Katılımcı 2: “Allah’a olan borçluluğumuz.” (Kadın, 45 yaşında, Lise)

Katılımcı 3: “Dindarlık; kişinin kendini rabbim katında huzurlu hissetmesi. Daha çok şöyle bir şey, yapmamız gerekenler, dünyadaki yapmamız gerekenler. Biz buraya bir imtihan için geldik. İmtihani tamamlayıp ahir alemde layıkıyla imtihanı geçebilmektir.” (Kadın, 29 yaşında, Ön Lisans)

Katılımcı 6: “Dindarlık İslam dininin gerektirdiği gibi yaşamak.” (Kadın, 28 yaşında, Lisans)

Katılımcı 11: “Allah'ın indirmiş olduğu kutsal dine inanmak” (Erkek, 59 yaşında, İlkokul)

Katılımcı 12: “Tıpkı kelime kökündeki gibi dinin dar bir pencereden yorumu, bu istediğin din tüccarlığından samimiyet ölçüsüne varan uçurum bir tanımlama kapsayabilir. Muhafazakarlık ise örf adet ve gelenekleri. Bu da kapsamından daha dar bir kayıt ile koruma çabası. Aynı şey değilse de yakın anlam ifade edebiliyor” (Erkek, 34 yaşında, Lisans)

Katılımcı 13: “Yaratıcının koyduğu kurallara uygun olarak hayatımızı idame edersek, yani namaz kılarsak, oruç tutarsak bunlarla dindar oluruz. Farz ibadetleri yaparak dindar oluruz. Sadece İslamiyet için değil tabii ki bu. Hıristiyanların da kendilerine göre dindarlıkları var. Mesela Musevilerin de kendilerine göre dindarlıkları var. Onlar da kendi dini ritüellerini yaşayarak dindar oluyorlar.” (Erkek, 30 yaşında, Lisans)

Katılımcı 14: “Manevi olarak huzur bulduğum aktiviteleri yerine getirebilmek, manevi olarak rahatlatan şeyleri yapabilmek.” (Kadın, 38 yaşında, Ön Lisans)

Katılımcı 15: “Kuran'ın koyduğu hükümlere göre yaşamak” (Erkek, 26 yaşında, Lisans)

Çalışmamızda, katılımcılar ile görüşme yapmaya başlarken öncelikli olarak “sizce dindarlık nedir” sorusunu yöneltilmiştir. Katılımcılar burada dindarlık olgusuna yanıt verirken bu olguya daha geniş pencereden bakarak yanıt vermişlerdir. Çalışmada Sekülerleşme ve Din başlığı altında da ele aldığımız üzere din tanımlamalarının iki gruba ayrıldığını; ilk grubun din tanımlamalarında kutsal ve doğaüstü mana ve içeriklere yer verdiğini, ikinci grubun din tanımlamalarında ise din, birey ve sosyal dinin hayatta üstlendiği rollere yer verdiğini, kısaca belirtecek olursak ilk grup tanımlamaların subsansiyel yani özsel tanımlar olduğunu ikinci grup tanımlamaların ise fonksiyonel yani işlevsel tanımlar olduğunu belirtmiştik. Burada katılımcıların her iki grup açısından tanımlama yaptıkları görülmektedir. Özsel tanımlarda “kutsalı yaşayabilme yeteneğinin varlığı” söz konusu iken işlevsel tanımlarda “din, birey ve sosyal dinin hayatta üstlendiği roller” ön plandadır. Bazı katılımcıların dini/kutsalı yaşayabilme tanımları yaptığını bazı katılımcıların da dinin hayatta üstlendiği roller üzerinden tanımlama yaptıkları görülmektedir. Burada yapılan tanımların özsel ve fonksiyonel olmasındaki en önemli etken gündelik yaşam içerisinde dini unsur ve pratiklere ne kadar yer verildiği ve dini unsurların nasıl anlamlandırıldığı ile ilişkilidir. Bu bağlamda katılımcıların dindarlık tanımlamalarına ait göstergeler şu şekildedir:

Tablo 11

Dindarlık Tanımlamaları

Dindarlık nedir?	Göstergeler
Törenselle (ibadet ve uygulama) Boyut	Dini kuralları uygulamak, dinin/Kur'anın buyurduğu gibi yaşamak, dini ritüelleri yerine getirmek
Tecrübe (Duygusal) Boyut	Allah'a olan borç, kulluk görevi, Allah'a inanmak, dine inanmak, gönülden bağlanmak
Zihinsel (Bilgi) Boyutu	Farzın, sünnetin gereği gibi yaşamak
Etki Boyutu	Huzur veren aktiveleri yapmak

“Sizce muhafazkarlık nedir? Dindarlık ve muhafazkarlık aynı şeyler midir?” sorusunda ise muhafazkarlığın tanımı olarak katılımcılardan biri tanımlayamayacağını belirtmiş,

diğer katılımcılar tutucu olmak, bir şeye bağlı olmak, dindarlık ile aynı şeyler olduğu, muhafazakarlığın muhafaza etmek olduğu gibi yanıtlar vermiştir. Bu soruda on beş katılımcı dindarlık ile muhafazakarlığı aynı değil olarak değerlendirirken dört katılımcı aynı olarak değerlendirmiştir. Bir katılımcı ise bu soruya yanıt vermemiştir.

Katılımcı 3: “Dinde şuan için zorlama diye geçiyor. Bazı kesimlerin dini farklı yorumlamasıyla ortaya çıkan bir şey bana göre. Kişilerin kendini kapatması yada kişilerin belli noktalarda konuşmadan ve her noktada kendini geriye çekmesi. Öncelikle bu bayanlarda öne sürülen bir şey bu muhafazakarlık bana kalırsa.” (Kadın, 29 yaşında, Ön Lisans)

Katılımcı 9: “Muhafazakarlık, muhafazakar olmak doğru davranma. Benim düşüncem böyle. Benim bakış açım da o var. Vicdanlı olmak, merhametli olmak, adaletli olmak, dürüst olmak. Baktığın zaman çok muhafazakar dediğin tip bu tip.” (Kadın, 41 yaşında, İlkokul)

Katılımcı 13: “Hayır. Dindar insan tabii ki merhametli olur, doğru şeyler yapmaya çalışır, ama bir Hıristiyan da dürüst yaşayabilir, ahlaklıdır, güzel yaşar, güzel şeyler yapar, çok merhametlidir o da, muhafazakar, yani dinle bir bağlantı kurmak doğru değil.” (Erkek, 30 yaşında, Lisans)

Katılımcı 14: “Gözüne hoş gelmeyen şeylerin hakkında kendini çekmek. Aynı değiller, dindar olmayan biri de muhafazakar olabilir. Muhafazakarlık tek türlü sadece belli başlı bir şeyi ele alıyor ama din evrensel.” (Kadın, 38 yaşında, Ön Lisans)

Katılımcı 15: “Normalde tanımı yine aslında aynı ama şu anki günümüze baktığımda genel dindar olanların dindar olmayanları dışlaması benim için muhafazakarlık” (Erkek, 26 yaşında, Lisans)

Katılımcı 17: “Hayır kesinlikle aynı şeyler değildir, kişi dini öğretilerine bağlı kalabilir ama mesela bu değerlerini değiştirebilir, tam muhafazakar olmayabilir. Her muhafazakar olanda dindar olacak diye bir şey yoktur. Muhafazakarlık birazda dini değerlerini değiştirip değiştirememeye yeteneği olarak bakarsak dindarlıkta dini değerlerini ne kadar yaşıyor ne kadar uygun yaşayamıyor bununla ilgili.” (Erkek, 24 yaşında, Lisans)

Katılımcı 20: “Bulunduğu topluma, inandığı dine ait bu bağların kuvvetli olmasıdır. Aynı değildir, fark bir insan dindar olabilir ama muhafazakarlığı ben biraz daha kültür ile bağdaştırıyorum. Tam anlamıyla bir yaşam tarzı olarak muhafazakarlığın kelime anlamını ben şey olarak görüyorum kişinin kendini soyutlaması, bazı şeylerden tamamen soyutlaması olarak görüyorum. O yüzden dindarlık ve muhafazakarlık arasındaki en büyük fark bence kişinin tam anlamıyla inancını bütünüyle yaşaması veya yaşamaması olarak görüyorum.” (Erkek, 33 yaşında, Lisans)

Katılımcılara, “Sizce dindarlık nedir?” sorusundan hemen sonra yöneltilen bu soruda, katılımcıların muhafazakarlık algısının ne olduğunu ve bu olguyu dindarlık ve din ile bağdaştırıp bağdaştırmadıklarını, bağdaştırıyorlar ise nasıl bağdaştırdıklarını tespit edilmek istenilmiştir. Alınan yanıtlar ile çalışmada Muhafazakarlık başlığı altında belirtildiği üzere medeni toplumlarda din ve muhafazakarlığın hatta muhafazakarlığın ve

dindarlığın aynı anlamda kullanıldığını, muhafazakarlığın tutucu olarak algılandığını, muhafazakar düşüncenin din olgusu ve din bağına önem verdiği gibi hususların katılımcılar açısından nasıl yorumlandığını görmekteyiz. Bu bağlamda katılımcıların muhafazakarlık tanımlamalarına ait göstergeler şu şekildedir:

Tablo 12

Muhafazakarlık Tanımlamaları

Muhafazakarlık nedir?	Göstergeler
Din Odaklı	Dini değerleri, ritüelleri muhafaza etmek
Sosyo-Kültürel Yaşam Odaklı	Topluma ait olmak, toplumu korumak
Hümanistik, Değer (İnsan) Odaklı	Doğru ve dürüst yaşamak, saygınlık ve ahlaki ilkeleri muhafaza etmek, kötülüklerden kaçınmak

Katılımcılara “Kendinizi dini açıdan nasıl tanımlıyorsunuz?” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların ifadelerinde genel olarak şu temalar ön plana çıkmaktadır: Kendisini tam anlamıyla dindar hisseden, dini yaşamaya yaşatmaya çalışan, net ifadeler ile kendisini dindar olarak tanımlayan, dindar olmaya çalışan, zaafı olduğu için kendisini dindar saymayan, kötü-iyi-çok iyi sınıflaması yaparsa kendisini iyi sınıfına dahil eden, dindar olduğunu söyleyip eksikliklerinin olduğunu kabul eden, dini anlamda kendisini eksik tanımlayan, dindarlık anlamında dindar değilim diyemeyeceğini söyleyen, kendisini dindar olmaya yakın ancak dindar değil olarak tanımlayan, net ifadelerle yetersiz, net ifadelerle tutarsız olduğunu söyleyen, yapabildiği kadar yapmaya çalıştığını söyleyen ve bu soruya cevap vermeyen katılımcılar olmuştur. Bazı katılımcıların ifadeleri şu şekildedir:

Katılımcı 2: “Araştırmayı seven hala tam olgunlaşmamış ama olgunlaşmaya çalışan birisi olarak tanımlarım.” (Kadın, 45 yaşında, Lise)

Katılımcı 3: “Allah’ıma çok şükür kendimce dinimi yaşayıp, yaşatmaya da çalışan bir kişiyim.” (Kadın, 29 yaşında, Ön Lisans)

Katılımcı 8: “Ben kendimi dindar saymıyorum. Dine bağlı buyruklara uymaya çalışıyorum. Bazılarında zaafı var, zayıf noktaları var.” (Erkek, 52 yaşında, Yüksek Lisans)

Katılımcı 13: “Dindara yakın ama tam dindar değil. Her şeyi tamamen yapabildiğimi düşünmüyorum.” (Erkek, 30 yaşında, Lisans)

Katılımcı 14: “Eksiklikleri ile elimden geldiğince yapmaya çalışıyorum, kalp kırmamaya yalan zaten hiç sevmem, söyleyeni de sevmem. Kendim de yalan söyleyemem, söylediğim an belli ederim. Bir önce söylediğim kelimeyi unuttur arkasından doğru kelimeyi söylerim, kendim beceremem kıvırmaya çalışırım ama toparlayamam, kendim yani dürüst olduğumu düşünüyorum, ibadet konusunda işte eksiklerimin olduğunu yeterli olmadığını düşünüyorum. Orta derecede öğrenciler gibiyim.” (Kadın, 38 yaşında, Ön Lisans)

Katılımcı 15: “Kötü, iyi, çok iyi sınıflaması yaparsak iyi olurdu, kötü olmazdım ama çok da iyi olduğumu düşünmüyorum.” (Erkek, 26 yaşında, Lisans)

Çalışmamızda Dindarlık başlığı altında bahsedilen dindarlık kavramları açısından değerlendirme yapacak olursak örneğin Katılımcı 14’ün ifadesindeki “orta derecede öğrenciler gibiyim” ve Katılımcı 15’in ifadesinde “kötü, iyi, çok iyi sınıflaması yaparsak iyi olurdu” söylemleri, derecesine göre dindarlık sınıflaması açısından (çok dindarlık, dindarlık, biraz dindarlık, dindar olmama) değerlendirilebilir. Genel olarak katılımcıların çok iyi dindarlık iddialarında olmadıklarını, kendilerini dindar ve biraz dindar olarak hissettiklerini söyleyebiliriz. Bu bağlamda katılımcıların ifade ettiği dindarlık boyutlarına ait göstergeler şu şekildedir:

Tablo 13

Dindarlığın Boyutları

Dindarlığın Boyutları	Göstergeler
Tanrı Yönelimli	Dinini yaşama, dinini yaşatmaya çalışma, buyruklara uymaya çalışma
Hümanistik (İnsan yönelimli)	İbadetler ile olgunlaşma düzeyi, ibadette başarıyı ve tecrübeyi sınıflandırma/derecelendirme, huzurlu bir yaşam sürme

3.4.2. Dindarlık Kriterleri

“Sizce dindarlığın ölçütleri nelerdir?” sorusunu katılımcılar genel olarak ibadet ve ibadet esaslarına göre değerlendirmiştir. Bir katılımcı herhangi bir ölçüt olmamalı şeklinde yorum yaparken diğer katılımcılar dine uymak, kurallara uymak, Kuranı Kerim’e uymak, yasaklara uymak, otuz iki farz, namaz kılmak gibi yanıtlar vermiştir.

Katılımcı 11: “Rabbi’nin emretmiş olduğu gibi emrolunduğun gibi dosdoğru olmak lazım”(Erkek, 59 yaşında, İlkokul)

Katılımcı 16: “Sınırlar belli bence. Yani İslam'ın şartı ve imanın şartı bu sınırlardan en bilinenleri. Yaşam şekilleri, teknoloji geliştikçe birçok şeyden daha uzaklaştırıldığımızı düşünüyorum. Kalben değil de, ruhen değil de bedenen daha çok uzaklaştırılıyoruz diye düşünüyorum.” (Kadın, 37 yaşında, Ön Lisans)

Katılımcı 20: “Dindarlığın ölçütleri vardır. Bir insan eğer ben dindarım diye bu şekilde kendini tanımlayabiliyorsa inandığı dine karşı hayatında izler olması lazım. Hayatında olmasa bile kalbinde en azından bununla ilgili bir şeyler hissetmesi gerekiyor. Ben Allah'a inanıyorum dediği zaman gerçekten bununla ilgili kalben de olsa bundan bahsetmesi gerekiyor. Birisi mesela çok dindardır birisi az dindardır, bu ayrımı da yapıyorum bu arada ben. Mesela yaşamış olduğu dini hiçbir şekilde bilmeyen sadece kulaktan dolma bilgilerle ben dindarım demek de dindarlık değildir ama kalben de bir şeyler hissediyorsa bence o dindardır. Ama bu yeterli midir diye sorarsanız da bence yeterli değildir.” (Erkek, 33 yaşında, Lisans)

Burada, katılımcıların dindarlık olgusu hakkındaki fikirlerini biraz daha derin düşünmeleri ve daha net bir ifade sunabilmeleri açısından “dindarlığın bir ölçütü var mıdır” sorusu yerine “sizce dindarlığın ölçütleri nelerdir” şeklinde bir soru yöneltilmiştir. Katılımcılar bu soruya genel olarak kendilerine sunulan kural, yasak, emir vs. uymak olarak yanıt vermiştir. Alınan cevaplara bakıldığında “sizce dindarlığın ölçütleri nelerdir” şeklinde sorulan sorunun görüşmenin ilerleyen sürecinde de görüleceği üzere daha işlevsel bir rol olarak görüşme sürecini olumlu yönde etkilediğini söyleyebiliriz.

“Kişilerin benim kalbim temiz tanımlaması dindarlık için kriter midir?” sorusunda ise tüm katılımcılar kalp temizliğinin yeterli olmadığını ifade etmişlerdir. Yalnızca bu soruda tüm katılımcılar ortak yanıt vermiştir.

Katılımcı 1: “Herkesin kalbi temizdir, bu bir kriter değildir.” (Erkek, 28 yaşında, Lisans)

Katılımcı 4: “Kesinlikle yeterli değildir. Yani kalp temiz olsun. Kirli olsun demiyoruz ama kalbim temizi ben şuna benzetiyorum, son model bir araba düşünün her şeyi var hiçbir eksiği yok ama içinde motor yok bu araba gitmez yani mesela namaz yok inanç yok hiçbir şey yok ama benim kalbim temiz. Tamam temiz olsun kalbin bir şey diyen yok.” (Erkek, 38 yaşında, Lise)

Katılımcı 6: “Yeterli değildir, çünkü hatta burada aklıma geldi. Peygamber Efendimiz bile yani o şeyleri yapması gerekiyorken ibadetleri yapıyor en temiz kalpli o. Çünkü peygamberlerin kalpleri günahlardan arınmıştır, en temiz onların kalbi. Onlar o zaman der bizim kalbimiz temiz ibadet etmemize gerek yok diye. O yüzden bence kalbim temiz tanımlaması dindarlık için yeterli değildir.” (Kadın, 28 yaşında, Lisans)

Katılımcı 9: “Hayır kesinlikle alakası yok. Herkesin kalbi temizdir. Şeytana uyar, kötülük yapar ama bunu yaparken de aklı başında olan bir insan yaptığı şeyin kötü olduğunu bilebilir. Yani kalp temizliği ile alakalı değil bence. Kalp temizliği bunu

sadece birey olarak bağdaştırılır. Saf temiz düşünen, temiz yaşayan, temiz şeyler yapan haramlardan uzak olan şeyleri mesela atıyorum yalan söylemeyecek eline beline diline. İşte bunları söyleyeyim onları yapmıyorsa düzgün de yaşıyorsa kapalı veya açıktır onun kalp temizliği ona bakar. Kalbi temizdir derim. Doğru yaşıyordur, düzgün yaşıyordur. Belki açıktır, abdest alıp namaz kılıyordur, oruç tutuyordur. Ama dört dörtlük de bir kadındır, dört dörtlük de bir arkadaştır, abidir, kardeştir fark etmez. Bunu dinle pek bağdaştırmam ben.” (Kadın, 41 yaşında, İlkokul)

Katılımcı 10: “Değil, şeytani bir söz bence o. Benim kalbim, nereden biliyorsun kalbinin temiz olduğunu? Temiz ama Allah senin kalbinin temizliğine bir şekilde bakacak, iyisindir güzelsindir her gün birilerine yardım ediyorsundur o da çok güzel bir şey ama sen Allah'ın emirlerini yerine getirmiyorsun beş vakit namazını, farzları eda etmiyorsun, sen bunu yapmıyorsun. Öbür iyilikler için de tamam hadi bir şekilde diyelim ama tam olarak kalbin temiz diyemezsin. Emirleri yerine getirmen lazım mutlaka. Kalbim temiz demek yetmez, çabalamak gerekiyor” (Kadın, 39 yaşında, İlkokul)

Katılımcı 11: “Yetmez bugün meyhanedeki de aynı şeyi söylüyor. Her kötü yoldaki benim kalbim temiz diyor. Kalp temizliği ne ile olur, sen çamaşır makinesine çamaşır attın deterjan koymazsan ne olur, temizlenir mi? Deterjan nedir, tövbe istiğfardır, kalp temizliği bunlarla olur. Yumuşatıcı, deterjan koyuyorsun. Bak ona ya, onları temizlemek için, kalbini temizlemek için de Rabbim şart koymuş ne diyor, kalpler ne ile huzur bulur diyor, zikirle. Beni zikretmekle diyor. Rabbim doğru mu, sen Allah'ı anmayacaksın, İslam'ın i'si yok, eli erecekte gönül derecekte, ondan sonra kalbim temiz, öyle bir şey yok. Kalp temizliği ile Müslüman olunmaz” (Erkek, 59 yaşında, İlkokul)

Katılımcı 13: “Kalp temizliği ile dindarlık arasında bence hiç bir bağ yok. Dindar insan sadece kuralları yaşayan insandır. Kalbi temiz insan dindar olmayabilir. Dini hiçbir ritüeli yerine getirmeyebilir, ama hayatı içerisinde yaşam içerisinde yaptığı hareketlerle, davranışları ile kalbi temiz olabilir.” (Erkek, 30 yaşında, Lisans)

Katılımcı 14: “Asla kalp temizliği de neye göre temiz, yani yapılan eyleme göre kalp temizliği deniyorsa bu dini kapsamaz. Kalp temizliği sadece ibadetin yapılmasının yanında başka şeyleri de gerektirir, onunla bağdaştırmıyorum ben. Normal günlük yaşantıdaki aktivitelerini ikisini bir sürdürebilirsin, kalbin temiz diyebilirsin ama sadece ibadetimi yapıp diğer günlük aktivitelerinde hak yiyorsan bu bana göre olmaz.” (Kadın, 38 yaşında, Ön Lisans)

Katılımcı 15: “Yetmez bence Çünkü şöyle bir şey var kalbim temiz, niyetim iyi, namaz kılmam falan deniyor. Kalbim temiz niyetin iyi deyince de kurallar yerine getirilmiyor. Ama yine de onlara göre sorarsan kalbim temiz niyetim iyi. Yeterli değil.” (Erkek, 26 yaşında, Lisans)

Bu soruda tüm katılımcılar kalp temizliğinin dindarlık için yeterli olmadığı hususunda hem fikirdir. Kişilerin kendi yaptığı dindarlık tanımlamalarını da göz önünde bulunduracak olursak burada örneğin Katılımcı 9'un dini ibadetlerin ötesinde ahlaka yaptığı vurgu, diğer katılımcıların da benzer yorumları sekülerleşme olgusundan izler taşımaktadır. Burada Sekülerleşme başlığında ele aldığımız gibi dini inanç ve ritüellerin öneminin yitirdiği fikrinin yansımasını görmekteyiz. Bu bağlamda katılımcıların ifade ettiği dindarlık kriterlerine ait göstergeler şu şekildedir:

Tablo 14

Dindarlık Kriterleri

Dindarlık Kriterleri	Göstergeler
Ontolojik Bağlam	Dini değerleri, ritüellere göre yaşamak, tutum ve davranışlarda farz ve sünnetin izleri olması, emrolunduğu gibi dosdoğru yaşamak
Epistemolojik bağlam	İnanç, Allah'a iman, İslam'ın ve İmanın şartlarını bilmek

3.4.3. “Dindar Kişi” Tarifi

“Zihninizde canlanan dindar bir profili tarif edebilir misiniz? Siz bu profile dahil misiniz?” sorusunda ise katılımcılar dindar nedir sorusunda verdikleri cevaba yakın cevaplar vermiştir. Kendilerini tarif ettiği dindar profile dahil etmek isteyen veya dahil olmaya çalışan olarak belirtmişlerdir. Hiçbir katılımcı kendisini, kendilerinin tarif ettiği dindar profile dahil etmemiş sadece bir katılımcı bu soruyu daha farklı yanıtlamıştır.

Katılımcı 5: “Mesela ben vakfa gidiyorum. Vakıfta ablalar görüyorum. Dediğin gibi kılık kıyafetleri çok düzgün bundan kastım çarşaf değil çarşaf giymiyorlar. Şuanda ferace moda onun en güzel şeklini halini giyiyorlar. Ayaklarına düz ayakkabı sürekli hizmet kapısında mesela bu kişiler namazlarını zaten kılıyorlar yüzlerinden belli ama bunun yanı sıra yetimleri araştırıyorlar öksüzleri araştırıyorlar ihtiyaç sahiplerini araştırıyorlar keremler düzenleniyor sürekli faal haldeler çalışıyorlar bunun yanı sıra şuanda mesela teknolojiyi de güzel kullanıyorlar bu insanlar mesela whatsapp grupları var bunlardan sürekli özel günleri mesaj atıyorlar yada ben şuanda onların yolladıklarını okuyunca kitap okumuş gibi oluyorum. Sürekli güzel bilgiler paylaşıyorlar. Doğru bilgileri paylaşıyorlar. Hani bu tarz ablalar var mesela. Ben eşimle de yeni konuştum bir iki gün önce hani çok durumum olmuş olsa borcum çok olmamış olsa evin kredisi çocukların hali durumu bu ablalar gibi olmak isterdim. Sabah kalktığımda evimi tertemiz yapmak çünkü bir Müslüman kadın evine yükümlüdür evine temiz yapması evin güzel kokması yani bu çok güzel bir şeydir kadın mecbur değildir ama bunu yapan kadını da Rabbim cennetle müjdeliyor evine sakın sakın temizliğini yapıyorsun evinde de güzel giyiniyorsun sonra böyle daha güzel giyelim yardım yerlerine gidiyorsun hanım hanımıcık buradaki ihtiyaç sahiplerini beraber araştırıyorsun buluyorsun hizmet veriyorsun. Yani inşallah rabbim bana öyle bir yaşantı nasip eder. Daha iki gün önce eşimle konuştuk bu konuyu. Eğer ki eşim yeni bir işe girmeye çalışıyor, eğer durumum olursa dedim benim böyle bir hayalim var kırk yaşımdan sonra artık böyle bu şekilde koşturmak lazım inşallah bayan her yerde olmalı evde kapanıp ibadet değil işte böyle yerlerde de olacak bir kadının anlatamadıklarını o dinleyecek o dinleyecek o yardımcı olacak sonra daha üst birimlere müdürlere amirlere bildirecek ama önce kadın kadına dertleşmek lazım sıkıntısını bildirmek lazım ama evde otursan bunu kim yapacak bir kadın erkeğe anlatamaz yok olan kimse yok demez gerçek ihtiyaç sahibi benim ihtiyacım var demez onu biz bulacağız kapı kapı dolaşarak benim hayalim bu

inşallah nasip olursa da böyle yerlerde çalışmak isterim böyle yerlerde çalışan ablalarım var onları örnek alıyorum şuanda gözümün önüne onlar geliyor sabaha kadar konuşsalar dinlersin yani” (Kadın, 38 yaşında, Lise)

Katılımcı 8: “İlgili olacak, okumaya ilmi araştırmayı sevecek ve sadece öğrenmesi yetmez onu uygulaması gerekir. Bu ideal olan bir tanım. Ben kendimi böyle saymıyorum ama bazı dini emirleri yerine getirmeye çalışıyorum.” (Erkek, 52 yaşında, Yüksek Lisans)

Katılımcı 9: “Bir insan dindardır. Bana düşmez ama baktığım zaman tesettürlü olması, işte beş vakit namazını kılıyor olması, iste umreye gidip gelmesi, eşine doğru davranması, çocuklarına merhametli davranması, baktığın zaman evet bu dindar kadın ya da dindar bir erkek diyebilirim. Ama çok yanıldım bu konuda. İşte tesettürüne, kıldığı namaza falan şey yaptığım zaman böyle şeylerle ok işaretleri böyle bir noktaya getirdi ki, hani yaptığı ile yaşadığı farklı. Öyle bir grupta var. Gerçekten dindar olup düzgün yaşayan grup da var. Onu taşıyabilmek zor. Çok az kişi taşıyor bunu da. Ben abdest alıp namaz kılıp bana ters yönde yaklaştı. Ben ona ay ne kadar dindar abdest alıp namaz kılıyor, asla zarar gelmez. Tokalaşmayan bir insan bile ileriye dönük bir arkadaşlık, abi kardeş ilişkisinde bile teklif edebiliyor. Nerede namaz nerede abdest nerede ahlak nerede haram, helal. He öyle yanılmaları çok olduğu için ondan bahsettim ben açıkçası.” (Kadın, 41 yaşında, İlkokul)

Katılımcı 10: “Bence şöyle olması lazım. İlk önce sözünün eri, her ne kadar beş vakit namaz kılıyor ama bu insan insanları dolandırıyor, kandırıyor, alıyor vermiyor, borç alıyor ama dolandırıyor vermiyor, ama beş vakit namazını kılıyor. Hayır, bu olmaz yani, ne diyor bana her şeye gel ama kul hakkıyla gelme. Bence insanlara karşı saygılı sevgili bir insan olması lazım ilk önce. Ondan sonra ibadetlerini yapıyor mu, Allah'a karşı saygılı mı çünkü Allah'a karşı saygılı olan kullarına karşı da sevgili olur yani o gözle bakar Yaradan'a. Bizim yetiştirilişimiz bu şekilde, Allah'ı sev, kula saygılı ol, hayvanı sev, bu şekilde. Sev yani saygı göster. Yerdeki ekmeği al kenara koy, basmasınlar, saygı göster; nimete saygı göster. Merhamet göster, başımıza bayrağı, Kuran'ı, biz bunları (öğrendik). Mesela bunlar vardır bizde, baş üzerine koyulur bizde, önemli püf nokta orada kul hakkı yemeyen iyi insan olmak.” (Kadın, 39 yaşında, İlkokul)

Katılımcı 11: “Bir kişiye dindar diyebilmek için yaradan Mevla'nın emirlerine ve onun gönderdiği peygamberin yolunda sünnetinde, ehlisünnet ve cemaatten ayrılmayan insana dindar denir. Bir kişi cennetlik deseler acaba ben miyim diyeceksin, bir kişi cehennemlik deseler acaba ben miyim diyeceksin. Korkuyu içinde yaşayacaksın. Garantiyi kimse koymamış. Rasulullah Efendimiz bile ben amelime güvenmiyorum diyor, ben Allah'ın rahmetine güveniyorum diyor. (...) Rabbim ne diyor, benim rahmetim azabımı geçti. Yani korku ile ümit arasında yaşayacaksın. İlla ki ben İslam'ı dört dörtlük yaşıyorum rabbim beni çok seviyor ama şunu söyleyelim sana Beyazıt-ı Bestami hazretlerinin mi yanında talebesi gece kalkmışlar talebesi ışıklara bakıyor, herkesin ışığı sönük, efendi hazretleri diyor Beyazıt-ı Bestami hazretlerine, herkes uyuyor diyor. Keşke sen de uyusaydın da bu sözü söylemeseydin diyor, Mevla seni kaldırırsa üçte teheccüd namazına böyle sağa sola onun bunun camına acaba namaza kalkan var mı diye araştırma. Daha olmadı lambayı yak kısıp lambada kendi kalktığını dahi belli etme. Nafile ibadet gizli yapılır farz açık açık. Farz namazında gösteriş olmaz, Allah'ın emri çünkü. Örtünmede gösteriş olur mu? Allah'ın emri Nur Suresi yirminci ayet. Günümüzde İslami kafasına göre kendilerine uydurmaya çalışan insanların sayısı çoğaldı. Altına pantolon giyip üstünü örten insanların sayısı mesela” (Erkek, 59 yaşında, İlkokul)

Katılımcı 14: “Hem yaşantısı ile hem davranışı ile bunu birebir hayatına uygulamak. Haramdan uzak duracak, dili ile kalbi aynı şeyleri söyleyecek, kalbinden geçirdiği ile dilinden geçirdiği farklı olmayacak. Öncelikle Yalan söylemeyecek, ne olursa olsun dini vecibelerini yerine getirecek. Dört dörtlük benim için namazını kılar orucunu tutar haccına gitmiştir ama bir yalan söylediğinde benim için o din konusunda eksiktir ya da bir mazlumun ahını almıştır, bu da benim için eksik bir şeydir ben öyle düşünüyorum. Her şeyi ile tam olması lazım bir insanın dört dörtlük olabilmesi için tam anlamıyla yerine getirebilmesi için.” (Kadın, 38 yaşında, Ön Lisans)

Katılımcı 15: “Namazını kılan, orucunu tutan, Kuran'daki hükümleri yerine getiren, kötülük yapmayan, kötü düşünmeyen kişi” (Erkek, 26 yaşında, Lisans)

Katılımcılara bu soru yöneltildiğinde alınan yanıtlar genel anlamda kendilerini soyutlayarak çevrelerindeki birey veya gruplar üzerinden yaptıkları değerlendirmeleri görmekteyiz. Örneğin Katılımcı 5, zihninde canlanan dindar bir profili tarif ederken kıyafet açısından çarşaf giysisini değil, daha modern olarak düşündüğünü anladığımız ferace giysisini düzgün kıyafet olarak belirtmiştir. Zihninde canlanan dindar profili tarif etmeye devam ederken ibadet hususunda “bu kişiler namazlarını zaten kılıyorlar” diyerek fazla yorum yapmamış daha çok sosyal yaşamda yetim ve ihtiyaç sahiplerinin tespit edildiğini ve onlar için faaliyetlerde bulunduğunu, günümüz teknolojisinin aktif ve faydalı işler için kullanıldığını, kadını eve hapsetmek yerine sosyal alanda yer alması gerektiğini ifade etmiştir. Katılımcı 5’in bu yanıtı ile çalışmamızın Dindarlık başlığında belirttiğimiz dindarlık tanımlamalarından cemaatçi dindarlık, aktif dindarlık, dini kurallara sıkıca bağlı olan ateşli dindarlık gibi dindarlık tiplerini görmekteyiz. Burada dindarlığın ötesinde Sekülerleşme ve Din başlığında ele aldığımız ve Berger’in belirttiği dinin toplumsal işlevlerinin tezahürü karşımıza çıkmaktadır. Diğer katılımcıların verdiği yanıtlarda da bazı katılımcıların ibadetlerin ötesinde ahlaki vurgulamalar yaptığını, bazı katılımcıların ise ibadetlerin muhakkak yapılması yönünde vurgulamalar yaptığını görmekteyiz.

“(Hayırsa) Hangi kısımlar size uymuyor? Bu profile uygun kaç kişi tanıyorsunuz?” sorusuna ise bir katılımcı sabah namazlarına kalkmadığını, bir katılımcı namaz kılmadığını ve alkol kullandığını belirtmiştir. Katılımcılar genel olarak ibadetlerini bazen aksattıklarını ve işledikleri günahları paylaşmak istemediklerini belirterek tarif ettikleri profile uygun çok kişi, tam anlamıyla yapan yok, birkaç kişi, üç beş kişi, yüzde yetmiş, yirmi kişi gibi yorumlarda bulunurken bir katılımcının “1” şeklinde cevap vermesi ve bir katılımcının da “hiç yok” demesi dikkat çekici olmuştur.

Katılımcı 19: “Eğer ortamı olursa alkol kullanırım, alkolü aramam ama kullanırım. Bazı arkadaşlarım var sadece onlarla birlikte kullanırım denk gelirsem hayır demem ama hiç bir zaman evime getirmem. Namaz konusunda üniversitede beş vakit namaz kıldığım zamanlar olmuştur ama hayatın içerisindeki telaştan gene bırakıyorsunuz gidiyor. İbadetin önemli olanı sürekli olanıdır diye biliyorum bana böyle öğretildi ama olması gerekeni de biliyorum mesela Kuran-ı Kerim’in Türkçe mealini okudum üniversite ikideyken Ramazan ayında oruçlu olduğum süre boyunca. Daha bilinçli bir şekilde anlayabilmek için yaptım bunu, kısmen de bir şeyleri anladığımı düşünüyorum. Dindar profil olarak da dört dörtlük olarak şu an gözümde kimse yok buna kendimde dahilim” (Erkek, 25 yaşında, Lisans)

Bu soruda dikkat çeken Katılımcı 19’un ifadelerinden yola çıkacak olursak çalışmamızın Dindarlık başlığında ifade ettiğimiz Bras’ın dini davranışlar şeklinde bahsettiği dört ayrı tipten biri olan yılın belli dönemlerinde görülen davranışlar ayrıca yine aynı başlıkta ele aldığımız serbest dindarlık ve mevsimine göre dindarlık ile de karşılaşmaktayız.

3.4.4. Dini Hukuk Kuralları Algısı

“Türkiye’de İslami kurallara bağlı olarak İslam Hukuku ve kuralları doğrultusunda bir yaşam sürdürülmesini ister misiniz, şeriat getirilmeli mi? Eğer bu şekilde bir yaşam ve yönetim olursa Batılı ülkelerden geri kalmamıza neden olacağını düşünüyor musunuz?” sorusunun ilk basamağında katılımcılar şeriat hususunda kendi zihinlerinde canlandırdıkları şeriat tanımına göre yanıt vermiştir. Kendi düşündükleri şeriat kavramına göre şeriat getirilmesin, getirilse de olur getirilmese de olur ve şeriat gelsin şeklinde yorumlar yapmışlardır. Sorunun ikinci basamağına evet geri kalırız, geri kalabiliriz, geri kalmayız gibi yanıtlar alınmıştır. Soruya yanıt vermeyen herhangi bir katılımcı bulunmamaktadır.

Katılımcı 3: “Şeriat gelmeli mi konusunda şeriatın peygamber efendimiz zamanında uygulanan şeriat ile şuan ki bahsedilen şeriat konumu aynı konum değil. O yüzden şuan gelmesini istemem. Geriye gitmemize neden olur. Şöyle bir şey şeriatı şu zamanki şeriat düşüncesi geriletir ama peygamber efendimiz zamanındaki şeriatla gerilemezdik. Daha açık ve ileri olurduk.” (Kadın, 29 yaşında, Ön Lisans)

Katılımcı 6: “Şeriat gelsin, bizim için de rahatlık olur. Şimdi bir olay yaşayacağımız zaman İslami değerlere uygun mu değil mi diye düşüneceğimize bilgisizlikten dolayı bu konuda hata yapacağımıza hazır önümüze böyle bir sistem varken benim işime gelir açıkçası şeriat getirilmeli şeriat zaten Kur’anı Kerim’in yaşantıya geçmiş hali demek o yüzden getirilebilir getirilmeli zaten. Eğer bu şekilde yaşam ve yönetim olursa batılı ülkelerden geride kalmamıza neden olacağını düşünmüyorum. Çünkü dediğim gibi İslamiyet zaten ileride olanın senin için faydalı olduğunu düşünüyorsun kendin alma geliştir diyor. Zaten bizim dinimiz kapat ondan hiçbir şey alma demiyor. O yüzden engel olacağını düşünmüyorum.” (Kadın, 28 yaşında, Lisans)

Katılımcı 8: “Türkiye’de İslami kurallar büyük ölçüde zaten uygulanıyor. İslam’ın kendisi şeriatıdır. Bazı şeyler var. Mesela idam cezası var. Hırsızlık yapanın elinin

kesilmesi olayı var, zina cezası var. Bu birkaç cezanın haricinde kalanlar zaten İslami kurallarına çok yakın ve alakalı, benzerlik taşıyor. Sağlıklı bakalım zaten. İslam'ın kurallarını veya o kurallardan yakın olan şeyleri benimsiyor zaten (şeriat). Bu sadece toplumun daha sağlıklı olmasını sağlar, daha güçlü olmasını sağlar. Ama ilim teknik açısından çalışma olmazsa geri kalırız. Geri kalmanın sebebi şeriat değil, geri kalmanın sebebi tembellik ve ilerlemeden korkmaktır.” (Erkek, 52 yaşında, Yüksek Lisans)

Katılımcı 9: “Ama gerçekten dini şeyler tam olacak mı şeriat gelmesin, şeriat çok sıkıyönetim. Şeriat dediğin İran'da bir kadın araba kullanması bile yasak. Düşünsene böyle bir şey eşin olmadan hiçbir yere gidemiyorsun. Bence işimize gelmez o. Tabii ki dininin yap. Ona göre yaşa ama azıcık da serbest ol. Tabii ki onlar açık saçık teknoloji ileride şey olur. Türkiye'ye sen bu şeriatı getiremezsin kardeşim. Türkiye'nin kesimi baktığın zaman çok tuhaf bir kadın çok özgür bir kadın sen bu kadına baskı kuramazsın. Bu kadına kapan diyemezsin sen. Bu kadına eşinin bilgisi olmadan dışarı çıkma diyemezsin. Türkiye bunu kabul etmez, yer yerinden oynar. Türkiye'nin kadınları akıllı, kabul etmez. Dindarlık yönünden tamam, birçok şeyden rahat ederiz, işe gelemeyiz geleceksen de çok zor, bu olmasın dediğim gibi gerçekten çok zor olur.” (Kadın, 41 yaşında, İlkokul)

Katılımcı 10: “Sürdürülmelidir, şeriat yaşamak isterim, şeriat isterim. Şeriat istemem dersem, asla diyemem çünkü çok kolay bir kelime zannediyorlar ama değil. Dinden çıktıklarını farkında değiller. Tabii ki şeriat demek din demek. Neden el kesmekten korkuyorlar ki, o kadar hırsızlar mı da hırsızlıktan korktun? Bırak, bu kadar da kolay değil aslında bakmayın. Yani, ne bileyim, bir kadın gelmiş Peygamber Efendimize zina yapan bir kadın; eğer her şeye rahat olursa recm cezası, ondan onlardan korkuyorlar. Çünkü yapan çok, onlardan da korkuyorlar, bakma hırsız da çok. Çünkü bir şekilde, cebinden de çalmıyor ama hakkını çalıyor, çalıştırıyor ama kul hakkına giriyor, Peygamber efendimize bir kadın geliyor diyor ki zina ettim beni öldür, ben yaptım, git diyor peygamberimiz git söyleme bana git tövbe et sadece. İkinciye geri geliyor, ben diyor zina ettim, git dedim sana diyor git, yani tövbe et, yaptıysan bir hata gizle, tövbe et, bir daha yapma. Üçüncüde bir daha geldiğinde artık geldiğinde sen şey yaptın, başkaları da duyuyor, sonra zaten başkaları da duyduktan sonra gizliliği de kalmıyor. . Şeriat ile biz batıdan geri kalmayız daha güçlü oluruz Avrupa Birliği değil de Asya Birliği'nden yanayım ben, Müslüman olarak birleşmekten yanayım. Asya Birliği olarak adlandırıyorlar o zaman o kadar güçlü oluruz ki, inanamazsın. Amerika'nın korktuğu olay da zaten bu. Batı hakikaten birbirlerini tutmaya başladılar biraz. İşte önümüze geçmesin çünkü kendisini tek ülke olarak istiyor, tehlikeli gördüklerini aslında tehlikede değil kendine büyütme çabası. İsrail'i büyütme çabası. Çünkü İsrail'le kendisi çok uzak değil onu yönetiyor kendisi. Şeriat gelsin, gelmesini isterim, gelirse en azından birazcık korku gelir, kurallar olur, İslam'ın yaşama kuralları da olur. İllaki öbür türlü yasak değil, İslam'a göre de yaşama kuralı olur. Biz bugün şeriate yakın değiliz daha çok eksiklerimiz var.” (Kadın, 39 yaşında, İlkokul)

Katılımcı 11: “Şeriat geleli 1400 yıl oldu, şeriat geldi. Şeriat Hz Muhammed'e geldi. Kuran'dır, şeriatın hükmü gelecek. Namussuzlar Allah'ın kanununu kaldırdılar, dinsiz imansızlar bu milleti dinsiz imansız yetiştirmek için Allah'ın kanunlarını hükümlerini kaldırdılar. Batıdan getirdiler derleme toplama kanunlarla yürütmeye çalışıyorlar, topal eşek gibi, yürümez. On seneden on seneye hükümet indirdiler, ihtilal yaptılar, gidiyor mu, gitmez. Allah'ın hükümleri yeryüzüne hakim olmadığı müddetçe sıhhatli olmaz. İslamiyet bize gelsin diye ben gece gündüz dua ediyorum. Şeriatın hükümlerini Osmanlı yürürlükte tutarken üç kıtaya hükmediyordun paran altındı geri mi kaldın? ” (Erkek, 59 yaşında, İlkokul)

Katılımcı 12: “Neden İslam ülkeleri hep geride? Sosyal, kültürel, ekonomik, sanatsal ve benzeri gibi, çünkü cennete bıraktılar. Batı ise cennetini buraya taşıdı. Şeriat nedir, bir şeyin kendi hükmünde olan doğal kanununu, kalemini havaya atıp onun yere düşmesi. Yer çekimi kanunu, şeriat kanunu. Yani neden şeriatı yanlış anlıyoruz? El kol bacak kesme. Evet, kesme ama o kesme biraz farklı. Ellerden kollardan kesildim, yapıp etmeden, yapanı bildim, gideni bildim, geleni bildim.” (Erkek, 34 yaşında, Lisans)

Katılımcı 13: “Şeriat gelmesin. Aslında şeriat gelsin. Peygamber Efendimiz zamanındaki şeylerden bahsediyorum şu anki şeriat, şeriat değil. Şu anki şeriat din perdesi arkasında insanları vahşice kendi istekleri şekilde yoğuran bir şeriat var. Aslında bu gerçek şeriat değil. Böyle olmaması gerekiyor. Mesela kadın ve erkek eşittir, beraber hareket edebilirler. Kurallar içerisinde hareket edebilirler. Kadında yapması gerekeni bilir erkekte yapması gerekeni bilir. Peygamber Efendimiz zamanından bahsediyorum ama öyle bir ortamı geri getirebilir miyiz? Şu an çok zor. Geri kalmayız. Hiçbir şekilde batılı ülkelerden geride kalmayız. Hatta önüne bile geçeriz. Onlar zaten o seviyeye gelebilmek için bizim gerçek şeriat dediğimizi, bozulmamış şeriat dediğimiz kurallarımızı alıp bizden, bugüne uyguladıkları için önde duruyorlar. Biz aslında Müslümanlar olarak olması gerekeni yaşasak, Kuran'da ve hadislerde sünnette olanı yaşasak aslında onların çok daha önünde oluruz. Batıcılık demek aslında modern yaşamak, modern şeyler değil. Biz aslında şeriatı bozduğumuz için onlardan geride kaldık. Mesela eskiyi düşünelim. Osmanlı zamanında yasak haram icat edilmez deyip biz her şeyi kenara attık. Aslında öyle değil biz her şeyi bozduk.” (Erkek, 30 yaşında, Lisans)

Katılımcı 14: “Ama şeriatın ağır maddeleri var. Bu maddeleri birebir uygulamak da çok ağır olur ben öyle düşünüyorum. Çok ağırlaştırmadan bir düzenleme getirilirse hem devlet hukuku hem şeriat hukuku birleştirilip ortaya farklı bir kurallar çıkarsa tamam. Peygamber Efendimiz zamanında mecbur şeriat uygulayacaksın o zamanın şartlarıyla bu zamanın şartları farklı. O zaman mesela en basitinden yolculuk namazı doksan kilometreye kadar seferi sayılıyorsun, işte usuller bile değişmeli. Şimdi gittiğin yerleri on beş dakikada gidiyorsun. Mesela oruç tutmama gibi bir durumun var, yola çıktığın zaman ama arabayla çıktığın zaman on beş dakikada gidebiliyorsun. Zamana göre düzenlenerek hem İslami hukuk hem devlet hukuku bir arada yürütülebilir ama tek başına şeriat hukuku yeterli değil, ağır. Batıdan geri kalmayız, ikisini de bir arada yürütürsek kalınmaz diye düşünüyorum.” (Kadın, 38 yaşında, Ön Lisans)

Katılımcı 20: “Aslında bu soru şöyle herkes şeriat gelmesini ister ama şeriatın kendisine uygulanmasını istemez. Herkes için hukuk kuralı uygulansın, mesela hırsızlık yapanın eli kesilsin ama kendisi hırsızlık yaptığı zaman bu konuda muaf olsun böyle bir algı vardır herkeste böyle bir düşünce vardır. İnsanoğlu bu anlamda şeriat gelsin mi, şeriat değil de ben şuna inanıyorum bağlı olduğun hukuk kuralları her neyse bu 82 anayasasıdır, bu 71 anayasasıdır veya 21 anayasasıdır veyahut şeriat falan. Bunun içeriği ile ilgili bir problem olduğunu zaten düşünmüyorum. Burada hukuk kurallarının sadece uygulamasında problem var, ben bununla ilgili bir eksiklik olduğunu düşünüyorum. Şimdi kırmızı ışıkta geçmenin cezasını ben biliyorum ama hiç kimsenin olmadığı bir yerde kamera kayıtlarının olmadığı bir yerde kırmızı ışıkta geçiyorsam bunun hukuk kuralı ile mevzuatla pek bir ilgisi yok. Bu insanın özünde, insan o yaptırımı kendisine uygulayabilmeli. Yoksa şeriat de gelse yine fuhuş olacaktır yine rüşvet olacaktır yine başka bir şey olacaktır işlenen suçlar her ne ise olacaktır ya da ne vardır şeriatla, caydırıcılık biraz daha fazla olabilir hükümleri daha ağır olduğu için ama buna gerek yok (...) Ben burada mevzuattan kaynaklı bir problem olduğunu düşünmüyorum. Bu yetişme tarzıdır bu toplumun vicdanıdır bu toplumun ahlakıdır, bunlara bağlı olarak bir eksiklikler olduğunu

düşünüyorum. O yüzden şeriat gelse de olur gelmese de olur, o yüzden onunla ilgili bir ayrım yapamıyorum. (...) O yüzden geri kalır mıyız, bence kalırız çünkü biz şeriatla Kuran'ın emrettiği şeriatla bizim uygulayacağımız o şeriat arasında farklılıklar olduğunu düşünüyorum. Biz yani Allah'ın hükümlerine değil de bizim kendi egonuzun kendi kibrimizin kendi çıkarlarımızın rahatına uygun, kendi yararımızda olacağını düşünüyorum. Bir hakimin mesela şöyle örnek vereyim, bir şeyhülislamın Osmanlı'da matbaalara yıllarca karşı çıkmasını biz gelip şeriatla nasıl açıklayabiliriz, biz halen bile bir heykeltıraşa karşı çıkmamızı bir şeriat ile nasıl açıklayabiliriz, bir resim yapmamızı şeriatla nasıl açıklayabiliriz? Bu o yüzden bu alanlarda bence yozlaşma olacağı için geri kalırız.” (Erkek, 33 yaşında, Lisans)

Katılımcılar bu soruda herhangi bir tanımlamaya göre yanıt vermemişlerdir. Burada almak istediğimiz yanıt, katılımcıların şeriat dendiğinde kendi zihinlerindeki şeriat kavramına göre verecekleri yanıt olduğundan herhangi bir tanımlama yapılmadan katılımcılara doğrudan soru yöneltilmiştir. Soru, görüşme esnasında parçalanarak yöneltilmiştir. İlk olarak “Türkiye’de İslami kurallara bağlı olarak İslam Hukuku ve kuralları doğrultusunda bir yaşam sürdürülmesini ister misiniz?” sorusu yöneltilmiştir. Bu soru için kısa cevaplar alındığından sorunun devamı olarak “Şeriat getirilmeli mi?” sorusu yöneltilmiştir. Alınan cevapların ardından “Eğer bu şekilde bir yaşam ve yönetim olursa (bu durumun) Batılı ülkelerden geri kalmamıza neden olacağını düşünüyor musunuz?” sorusu sorulmuştur. Bu soru ile hem soru hem de görüşmeler tamamlanmıştır. Doğrudan “Şeriat gelsin” şeklinde yanıt veren Katılımcı 6 ve Katılımcı 10’un yanıtlarına bakacak olursak katılımcılar şeriatın gelmesi ile Batı’dan geri kalmayacağımız yönünde fikirlere sahip olduklarını görmekteyiz. Katılımcı 3 ve Katılımcı 13’ün yanıtlarında ise Peygamber efendimiz zamanındaki şeriat gelsin, şu anki şeriat gelmesin şeklinde bir yanıt ve Peygamber efendimiz zamanındaki şeriat geldiğinde Batı’dan geri kalmak değil daha ileride olacağımız yönünde fikirlere sahip olduklarını görmekteyiz. Katılımcı 8 ve Katılımcı 20’nin yanıtlarında ise kuralların var olduğu ancak uygulama noktasında sorunlar olduğu yönünde yanıtlar görmekteyiz. Katılımcı 8, Batı’dan geri kalma sebebi olarak “şeriat değil tembellik ve ilerlemeden korkmak” şeklinde yorum yaparken Katılımcı 20 kuralların uygulanması ile ilgili problemlerin olduğu, İslam’ı farklı algıladığımızı, “Kuran’ın emrettiği şeriatla bizim uygulayacağımız o şeriat arasında farklılıklar olduğu” şeklinde yorum yapmıştır. Katılımcı 14, şeriatın ağır maddeleri olduğu için bire bir şeriat uygulamanın ağır olacağı ve hukuk kuralları ile birleştirilmesi gerektiğini, bu şekilde bir uygulama olduğunda Batı’dan geri kalınmayacağını Katılımcı 12 ise şeriatı yanlış anladığımızı ifade etmiştir. Katılımcı 11, şeriatın zaten geldiğini ancak uygulamada şeriat hükümlerinin olmadığını, şeriat hükümleri ile yürürlükte tutan Osmanlı’nın Batı’dan geride olmadığını ifade ederken Katılımcı 9’un “şeriat gelmesin,

şeriat çok sıkıyönetim” yanıtı dikkat çekici olmuştur. Katılımcıların verdiği yanıtlarda da görmekteyiz ki, şeriat olgusu hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır. Katılımcıların ifadelerinden self sekülerleşme örnekleri görmekteyiz. Örneğin Katılımcı 9’un “Tabii ki dinini yap. Ona göre yaşa ama azıcık da serbest ol” ifadesi, herhangi bir dayatmaya maruz kalmaksızın kişinin kendisini dünyevileştirme arzusunu yani self sekülerleşmesini göstermektedir. Bu bağlamda katılımcıların dini hukuk kuralları (şeriat) yorumlamalarına ait göstergeler şu şekildedir:

Tablo 15

Dini Hukuk Kuralları (Şeriat) Yorumlamalarına Göre Dindarlık Yönelimleri

Dindarlık Yönelimleri	Dini Hukuk Kuralları (Şeriat) Yorumlarıyla ilgili Göstergeler
İç Güdümlü	Şeriat gelmeli, İslam’ın/dinin kendisi, Kuranı Kerim’in yaşantıya geçmiş hali
Dış Güdümlü	Peygamber efendimiz zamanında uygulanan şeriat ile şuan ki bahsedilen şeriat aynı değil, şeriat günümüze uygun değil, sıkıyönetim, şeriat içeriği günümüze göre uyarlanmalı

3.4.5. Dindarlık Algısında Yaşanan Değişimler

“Hatırladığınız kadarıyla siz daha genç/küçük yaşlardayken toplumun genel din algısı ile günümüzü kıyasladığınızda sizce bir değişim var mı (varsa) neler değişmiş? Bu değişimin sebepleri sizce neler?” sorusuna herhangi bir değişimin olmadığı, iyiye doğru yaşanan değişimlerin olduğu ve kötüye doğru yaşanan değişimlerin olduğu yönünde yanıtlar alınmıştır. Değişimin olduğunu belirten katılımcılara “Sizce bu değişim engellenmesi gereken bir şey midir? Bu değişime müdahale edilmeli midir? Sizce bu müdahale nasıl olmalıdır?” şeklinde soru yöneltilmiştir. Engellenmeli, müdahale edilmeli, herhangi bir müdahale olanaksız, kişiler uyarılsın ve değişim engellenmesin şeklinde yanıtlar alınmıştır.

Katılımcı 1: “(Günümüz din algısının) Biraz daha keskinleştiğini düşünüyorum. İnsanların birbirine karşı tahammülü kalmamış gibi. En küçük şeylerde büyük uçurumlar doğabiliyor. Farklı yerlere sürüklenebiliyor. Bunun en önemli faktörlerden bir tanesini iletişimi artık daha güçlü olması, teknolojinin ilerlemesi

olması. İşte sosyal medya olsun, cep telefonları, hani artık birçok yerde herkes her şeyi söyleyebiliyor. Yani bu imkana sahip. Bu böyle olunca da kaos diyebileceğim bir karmaşa en azından çıkabiliyor. İnsanlar en azından birbirini yanlış anlayabiliyor. Yada ne bileyim yüz yüze olmak gibi olmuyor. Zaten artık dünyanın her yerine ulaşmak daha kolay, böyle düşünüyorum.” (Erkek, 28 yaşında, Lisans)

Katılımcı 2: “Eskiden daha çok hurafe, kulaktan duyma bilgiler vardı. İnsanlar en azından şimdi okuyorlar, okuduklarını biliyorlar. Araştırıyorlar diye düşünüyorum. Şuan itibarıyla tam yaşayış değil belki ama yine de eskiye göre daha güzel bir diriliş olduğuna inanıyorum.” (Kadın, 45 yaşında, Lise)

Katılımcı 3: “Benim yaşadığım din algısı ile şu zamankinde en büyük değişim kişilerin kalbi ile gösterdiği kalbi ile dillerinin aynı olmaması. Kalbinde yaşatıyorsa diline dökmüyor. Dilinde de söylüyorsa kalbinde de yaşatmayan kişiler.” (Kadın, 29 yaşında, Ön Lisans)

Katılımcı 4: “Yani çok fazla şey değişmemiş, daha kötüye gidiyor diye düşünüyorum. Din açısından din daha çok zayıflıyor. Diğer ona karşı olan şeyler çoğalıyor diye düşünüyorum.” (Erkek, 38 yaşında, Lise)

Katılımcı 6: “Sosyal medya sebebi bu gibi geliyor. Rekabet ortamı da var. İnsan sayısı arttı kaynaklar azaldı, para kazanmak zorlaştı. Bu da insanları hırçınlaştırılır. İnsanlar o yüzden ahlaktır, dindir kuralları görmezden geliyor. Onun da etkisi var bence. Dünya sisteminin de etkisi var gibi geliyor bana. Sadece sosyal medya değil, o görünen bir parçası. Ama işte kapitalist sistemin bu kadar şey olması insanların tutunmak için uğraşması falan onun da etkisi var bence. İnsanlar artık ahlaki değerlere falan önem vermiyorlar. Engellenmesi gereken bir şey. Çünkü bu kurallar neden var mesela devlet niye oluşmuş yine insanı insandan korumak için oluşmuş. Mesela bu kuralların da amacı yine insanları birbirinden korumak için. Eğer aynı yerde yaşayacaksa birbirimizden korunmamız gerekiyorsa o yüzden bunlar tabii ki engellenmeli. Yozlaşmanın bozulmanın bilgi çağında olduğumuz için bir şey mesela hiç gündemde olmayan bir şeyin birden medya çok gündemde olduğu için medya diyorum en hızlı iletişim aracı diye medyaya koyduğunda şu an önemli verdiğinde insanların dikkatini çekiyor o yüzden belki çok zor bir şey değildir bunu tekrar hayata geçirmek ama liderlerin baştaki insanların buna önem verip ortaya çıkarıp bak önemli demesi gerek herhalde yoksa insanlar onlar bir şekilde rastgele birisi bile Kerimcan, Danla Bilic onlar bile birden meşhur olabiliyorsa herkes dört bir yanından dese ki bak şu konular önemli bunlara dikkat edeceğiz deseler dünya liderleri olarak bence insanlar eder ama işte onu demeyeceği için.” (Kadın, 28 yaşında, Lisans)

Katılımcı 8: “O zaman geleneksel İslam vardı. Yani çok az marjinal diyeyim. Bir azınlık haricinde nüfusun yüzde doksanı, doksan beşi dine saygılıdır. Hangi kesimden olursa olsun, ne düşünürse düşünsün yani cepheleşme fazla yoktu. Cephe değiştirmeye çalışanlar vardı. Şimdi vurdumduymazlık var. Alakasız, bu kadar ilgisizlik var. O zaman fikirler tartışılırdı. Şu anda internette sörf yapmak tartışılıyor.” (Erkek, 52 yaşında, Yüksek Lisans)

Katılımcı 9: “Dindar, eskiye baktığım zaman aileme yaşantılarına baktığım zaman şimdiki kendi yaşantıma baktığım zaman; şimdi Kuran kursları daha fazla. Dine olan bağlılıktan fazla insanların bilmediği şeyleri bizler bilmiş oluyoruz. Eskiden sadece en basiti bir ölünün evinde yedi gün mevlit okutulurdu. Orada başka da bir şey yapılmıyor da. Ama şimdi bir yerde öyle olduğu zaman tevhitler çekiliyor salavatları çekiliyor birçok şeyler yapılıyor. Mesela ben o yüzden şanslı görüyorum, Türkiye'nin dışına baktığım zaman. Türkiye'ye baktığım zaman tabii ki dindar insanlar var ama işte davranışı ne kadar bilemiyorum.” (Kadın, 41 yaşında, İlkokul)

Katılımcı 10: “O zaman yasaklar çok olduğu halde, benim o zaman dini yaşantım daha güçlüydü, ortam daha güçlüydü. Kendim demeyeyim de, kendim zayıftım, kendim keşke şu anki beynim o anda olsaydı, etrafım olarak şu andaki etrafımda. Çok yani, o zamanki dini ortam. Kötüye doğru bir değişim var. Aslında her şeyi öğrenmeye vaktimiz varken bu neden kaynaklanıyor onu da bilmiyorum. O zaman daha güçlüydü, yasak olduğunu bildiğimiz halde, sohbet anlatılacak, polisten saklı saklı sohbet anlatılırdı, polis gelecek de basacak diye. Ne yapıyor, suçu ne biliyor musun, sohbet anlatıyor, Allah'ın emirlerini anlatıyor. O dönemlerde, çocukluğum, biraz denk geldim, mesela Cübbeli Ahmet Hocanın sohbetine giderdik Eskişehir'e, babam götürürdü. Saklı saklı giderdik. Bilmiyoruz, elimizdeki rahatlığı, biz böyle yayıldık mı? Affedersin, biraz yayıldık. İlla yasak mı gelmesi gerekiyor? Gene var, içimizde çok kuvvetli iman var, vatan sevgisi, iman sevgisi, bunlar var ama biraz daha modaya uyduk diyorum ben. Moda dine uymuyor ama. Özenti arkadaşlar birbirlerine kız çocukları mesela siyah pantolon furyası, dar yırtıklı, kafa kapalı belki ama kafası kapalı diye de bir tane video koymuş bir akraba, onu takipten çıkardım, kız çocukları sigara içiyorlar, hepsinin de kafası kapalı onlarla dalga geçiyor sanki, onu koyuyor, paylaşıyor, ben biliyorum o zihniyette birisi çünkü. Daha da çocuklar 12-13 yaşlarında, onun altına yorum yapacaktım bunu koymanın amacı kızları kötölemek, başındaki eşarbi mi dinimi kötölemek, hangisi? Ne için paylaştın, bu çocuklar mı dini yönetiyor, onlar da hepimiz şeytana da nefsimize de uyuyoruz. Bunun yaptığı kötülük büyük de olsa rezillik, benim dinime alet edilemez, benimdir hata yapan, nasıl aşağı ağlayabilirim, nasıl aşağı ağlayabilir mesela çok kolay, çarşaf veya pardösü almak, giydirip o kişiye böyle bir şey yaptırmak, böyle yaptırmadığı ne malum? Sırf dine zarar vermek için ne hakkın var senin bunu yapmaya? Ve bunu da alkışlayacak pohpohlayacak bir sürü insanımız var.”(Kadın, 39 yaşında, İlkokul)

Katılımcı 13: “Var. Yeni gelen genç nüfus dini gösteriş olarak kullanıyor. Saçım kapalı ama giydiğim stilettoları göstereyim, selfieler çekeyim veya erkekler bıyık bırakırız ama her türlü kıyı da kolumuza takar gezeriz tarzında. Benim küçüklüğümde böyle şeyler yoktu. En azından daha çok saygı vardı. Şuan mesela kapalı kadın sanki kapalı olduğu zaman her şeyi bitirmiş, ama öbür taraflarını açabilirmiş gibi bir şey var aslında. Öyle olmaması gerekiyor. Geçmişte böyle değildi. Bu 15-20 sene önce bu böyle değildi. Kapalı kadınlar gösteriş için kapanmıyorlardı, kapalı olup kapalılık aslında şöyle; kapalılıkta kural ne? Bir gören bir daha gördüğünde etkilenmeyecek, kural o değil mi? Ama şu an öyle bir şey var ki kafayı kapattım, gönlünce göz almalar, allıklar pulluklar boyanmalar vücut hatları görünmeyecek. Şu anda bir giyiniyorlar açık olsa daha iyi. Kafasındaki örtüye yazık. Örtüye verdiği paraya yazık. Kısa kısa giyinmeler ama teyzem kapalı, sözde. Gençler içinde değil aslında, belli bir yaş ortalaması mesela 40 yaşında gösteriş için ciplere binen en kapalı teyzeler var üzerinde bir ton boya var mesela o güzel bir şey değil.” (Erkek, 30 yaşında, Lisans)

Katılımcı 14: “Olmaz olur mu çok var eskiden daha dini vecibeler yapılıyordu, daha dini eğitim yapılıyordu, en basitinden din dersi bile namaz kılmasını dahi gösteriyorlardı. Şimdiki şeylerde ben hiç din dersinde namaz kılmayı öğreten bütün elli dört farzın hepsini ben okuldan aldığım din dersi ile kavradım, öğrendim, namaz surelerine varana kadar. Şimdi ise Allah sevgisi peygamber sevgisi deyip ders havasında gidiyorlar. Yaşantımıza da bu çok iyi yansdı. O zamanki öğrendiğimiz şekli ile şimdi mesela benim çocuklarım din konusunda eksik diye düşünüyorum yeteri kadar alamıyorlar yani. Hem teknolojik aletlerin arttırılması, sosyal medyanın farklı yorumlanması, farklı anlatılarak gündeme getirilmesi ve dini farklı şekilde çocuklara anlatılarak günümüze aktarılması. Yani biz Peygamber efendimizin hayatını ben televizyonda izlediğimde yerimden kalkamazdım, o zaman TRT 1'de dizi halindeydi ağlaya ağlaya onun başında. Gazetelerden Peygamber Efendimizin hayatını anlatan kitaplar verirlerdi onları keserdim onu vs. alabilmek için. Şimdi

internete giriyorsun Peygamberimizin hayatı izlenmiyor bile çocuk yattığı yerden dinlesin diye böyle yapıyorsun ama dinlemiyor bile. Görsellikten çok böyle daha etkili eğitimle işleyebilir aslında o işlemleri, bunun için kopukluk oluyor diye düşünüyorum.” (Kadın, 38 yaşında, Ön Lisans)

Katılımcı 20: “Dinsel anlamda bir değişiklik yok bence kültürel anlamda bir değişiklik var. Kültürel anlamda da yaşlıları biraz daha saygı duyma vesair bunlardaki bu değişiklikleri görebiliyorum. Dinsel anlamda da mesela şu olabilir; medyanın, iletişim araçlarının etkisinde kalarak eskiden daha kapalı bir toplum iken bir konu ile ilgili bir paylaşım veya cinsel anlamda ki bir filme, videoya ulaşmak daha zorken ya da daha kısıtlı iken insanlar sosyal hayatlarını daha somut şeyler üzerinde gerçekleştirirken son dönemdeki hemen hemen herkesin evinde internet olması, cep telefonu olması, dizilerdeki televizyonlardaki yer alan filmlerin insanlar üzerindeki etkisi bu yönde daha farklı bir algı yarattığını düşünüyorum. İnsanlar üzerinde bu yönde etkiler bıraktığını düşünüyorum. Dürtülerini mesela harekete geçirmek anlamında daha küçük yaşlarda bununla ilgili içeriklere herkes daha kolay ulaşabildiği için bu yönde farklılıkların olduğunu, buna bağlı olarak da dinden, dinin buyurduğu o güzel ahlaktan temizlikten vesair uzaklaşıldığını düşünüyorum.” (Erkek, 33 yaşında, Lisans)

Çalışmamızın bu aşamasında katılımcıların yanıtlarına daha fazla yer vererek zihinlerdeki din algısı ve varsa bu konuda bir değişim/dönüşüm vs. hakkında bir çerçeve oluşturulmaya çalışılmıştır. Katılımcı 1, günümüz din algısının e iletişimin daha güçlü olduğunu ve dünyanın her yerine ulaşmanın daha kolay olduğunu; Katılımcı 6'nın sosyal medyanın etkisi ile bir değişimin olduğunu ve olumsuzluk oluşturduğunda engellenmesi gereken bir değişim olduğunu; Katılımcı 8, geleneksel İslam'dan vurdumduymazlığa geçildiğini ve artık fikirlerin yerine internette sörf yapmak hakkında tartışıldığını; Katılımcı 10, geçmişte yasaklar olmasına rağmen daha güçlü bir dindarlık yaşantısı ve dini ortamın olduğunu ancak günümüzde bir rahatlama olduğunu bu rahatlamaı “modaya uymak” olarak ifade ettiğini ayrıca sosyal medya üzerinden dini değerleri içeren paylaşımların farklı amaçlardan dolayı paylaşıldığını; Katılımcı 20'nin medya ve iletişim araçlarının etkisi ile o araçların yanlış kullanımından kaynaklanan dini değerlerden ve dinden uzaklaşma olduğunu ve bu doğrultuda insanlar üzerinde olumsuz etkilerin olduğunu ve Katılımcı 13, eskiden bir saygı olduğunu ancak günümüzde insanların dinin gösteriş olarak kullanıldığını (sosyal medyada ve gündelik yaşamda) ifade etmişlerdir. Katılımcıların olumsuz anlamda bir değişim yaşandığı ve bu değişimde iletişim araçları ve medyanın etkisi olduğu yönünde yanıtlar verdiğini görmekteyiz. Katılımcı 3'ün kişilerin kalpleri ile dillerinin, gösterdikleri kişilikleri ile yaşadıklarının tutarsız olduğunu; Katılımcı 4, dinin zayıfladığını dine karşı olan şeylerin arttığını; Katılımcı 9'un dindar insanların olduğunu ancak davranışlarının ne derece dindar olduğunu bilemediğini; Katılımcı 14'ün eskiden dini eğitim ve vecibelerin daha çok yapıldığını

ifade etmiştir. Yalnızca Katılımcı 2, günümüzde dini yaşayış anlamında olmasa bile dini anlamda araştırmaların ve okumaların arttığını ifade etmiştir.

Verilen yanıtlara bakıldığında Örneğin Katılımcı 10'un "o zaman yasaklar çok güçlü olduğu halde, benim o zaman dini yaşantım daha güçlüydü, ortam daha güçlüydü ... " ifadesi, görüşmenin devamında kendisini geçmişte de güçlü bir dindar kişilik olarak tanımlamaktan vazgeçmiş olsa da Katılımcı 10 ile yaptığımız görüşmenin tamamını göz önünde bulundurduğumuzda kişinin self sekülerleşme yaşadığını görmekteyiz. Katılımcılar çoğunlukla olumsuz bir değişimin yaşandığını, çoğunlukla bu değişimin sebebi olarak iletişim ve medya araçlarının yaşattığı kolaylıklar ve bu kolaylıklardan dolayı dini anlamda bir dönüşümün olduğunu belirtmişlerdir. Değişim ile yaşanan dünyevileşmenin var olduğunu, kişilerin self sekülerleşme yaşadıklarını görmekteyiz.

3.5. Gündelik Hayatta Örtük Sekülerleşme ve Self Sekülerleşmenin Yeri ve Göstergeleri

Din olgusu gerek özel hayatımızda gerekse kamusal alanda perspektif ve pratiklerimize yansıyan kapsamlı bir olgudur. Gündelik hayat içerisinde kişiler aileleri, iş yaşamı, dinlenme, kitap okuma, müzik dinleme gibi birçok alanla ilişki içerisinde. İslam dini hayatın her alanına dair hükümlere sahiptir. Dolayısıyla hayatımızın her alanında din olgusu ile karşılaşabilmekteyiz. Kişiler dini hükümleri hayatın her alanında uygulamak durumundadır (Arslan, 2013:318). Bu başlıkta din olgusu ve bazı dini pratiklerin gündelik yaşamımız içerisinde ne ölçüde yer aldığı veya yer alıp almadığı, din olgusunun hayatımızın neresinde olduğu araştırılmak istenmiştir. Bu kapsamda katılımcılara ibadet, giyim, alışkanlıklar, davranışlar ve kamusal alan ile ilgili sorular yöneltilmiştir. Böylelikle sekülerleşmenin görünüm biçimleri açığa çıkartılması amaçlanmaktadır.

3.5.1. İbadet

"İbadetlerinizi yerine getiriyor musunuz? Namaz, vs. aksattığınız oluyor mu?" sorusuna katılımcılar çoğunlukla ibadetlerde, dini pratiklerde aksama yaşadıklarını ve bu durumu ellerinden geleni yaptıklarını düşündüklerini açıklayarak yanıtlamışlardır.

Katılımcı 1: "Bununla ilgili hiçbir engel yok mesela; görevde olursanız, rahatsızsanız yerine getiremezsiniz, müsait değilsinizdir. Sonuçta çalışmak da ibadettir." (Erkek, 28 yaşında, Lisans)

Katılımcı 8: "Sabah namazlarımı bazen." (Erkek, 52 yaşında, Yüksek Lisans)

Katılımcı 7: “Yapabildiğim kadar yapıyorum aksattığım oluyor, işyerinde namaz bazen kılamıyorum. Oruç tutuyorum ama.” (Kadın, 40 yaşında, Ön Lisans)

Katılımcı 12: “Kendimiz aksak olduğumuz için maalesef her işimiz aksak. Elbette aksıyor, Çünkü İslamiyet’i yaşamak insanıyeti yaşamaktır yoksa iki sure ezberle yat kalk değil.” (Erkek, 34 yaşında, Lisans)

Katılımcı 17: “Kısmen getirmeye çalışıyorum, bazen tembellik yapıyorum, işe dalıp unutuyorum ama genel itibariyle yapmaya çalışıyorum. Yüzde seksen, yüzde doksan yapmaya çalışıyorum. İş yerinde ikindi namazını kaçırdığım oluyor, sabah, öğle, akşam, yatsıda sıkıntı olmuyor. İş yerinde olduğum için ikindiye genelde kaçırıyorum, yönetim iş yerinde ibadet edip etmeme karışmıyor, namaz kılacak yer ayarlanmış arşivin içinde de olsa, bu benim kendi kişisel tembelliğimden kaynaklı. Ben bahane sunuyorum.” (Erkek, 24 yaşında, Lisans)

Burada, katılımcılardan dini ritüelleri yetine getirip getirmeme hususunda bilgi almak istenmiştir. Bu doğrultuda ibadetlerimi asla aksatmıyorum diyen bir katılımcı olmamıştır. Bu açıdan bakıldığında burada din olgusunun önemini yitirmesi olarak değerlendirmekten ziyade din olgusunun öneminin azaldığını söyleyebiliriz. Katılımcıların da ifade ettiği gibi gündelik hayatta dünyevi uğraşlardan, kişisel tembellikten veya herhangi bir sebepten dolayı ibadet ritüellerinin aksaması sekülerleşme olgusunun izlerini göstermektedir.

“Ramazan orucu tutar mısınız, nafil oruç tutar mısınız?” sorusunda ise üç katılımcı hastalık durumları olduğu için tutmadığını veya tutamadığını belirtirken diğer katılımcılar ramazan orucu tuttıklarını belirtmiştir. Nafil oruç durumunda ise katılımcılardan biri bu konuda zayıf olduğunu belirtirken diğer katılımcılar bu soruya yanıt vermemiştir.

Katılımcı 9: “Tutamıyorum reflüm var, kesinlikle tutamıyorum, zehirleniyorum. Ufak bir tepki veriyorlar. Bu sene yaşadım, niye oruç tutmuyorsun sorusu ile karşılaştım. Ve ben bunu duyduğum zaman herkese tek tek Ayşe ben reflü hastasıyım, bak ben oruç tutamıyorum, görürseniz yanlış anlamayın Fatma. Herkese ben bunu tek tek açıklama yapmak zorunda değilim. O, Rabbim ile benim aramda. Ben bir gün aç kaldım diye mide zehirlenmesi geçirdim. Benim midemdeki asit aç kaldığımda beni zehirliyor. Bunu herkese anlatamıyorsun. Allah'la senin aranda. Oruç tutamıyorum, dindarım diyorsun oruç tutuyorsun namaz kılmıyorsun en büyük direği yapmıyorsun sen, sen kenarları yapıyorsun direği yap? Yiyorsa façan nefesine, insana en ağır gelen şey namazdır. Bir aylık oruç değil de namazı kıl. Ben sabah yataktan kalkar kalkmaz abdest alıyorum. Sen gibi kalkıp makyaj yapmıyorum, eleştirmiyorum düşüncemi söylüyorum. Beş vakit namazı kılacaksın. Çünkü insan nefesine en ağır gelen şey namazdır. Namazını kılıyorsan geri kalan ibadetleri rabbimle senin aranda. Yapabiliyorsan yap, yapamıyorsan da hesabını ona vereceksin, yapacak bir şey yok. Ben hep böyle derim. Açığı açık kabul ederim kapalıyı kapalı kabul ederim, düşüncelerine fikirlerine saygı duyarım.” (Kadın, 41 yaşında, İlkokul)

İslam dininde farz olan bir ibadet olarak oruç tutma davranışı hakkında bilgi almak amacıyla katılımcılara yönelttiğimiz bu soruda; katılımcılar bu ibadeti yerine

getirdiklerini, getiremeyenlerin ise hastalık gibi mazeretlerinin olduğunu belirtmiştir. Bu kapsamda çalışmamızın Dindarlık başlığı altında incelediğimiz dindar tiplerden Bras'ın bahsettiği tip olan haftalık, aylık, yıllık davranışlar gösteren (örneğin Pazar Ayinleri) tipi örnek gösterebiliriz.

“Önemli dini günleri kutlar mısınız?” sorusunda ise kutlamadığını söylemeyen katılımcı bulunmamaktadır.

Katılımcı 8: “O günlerin diğer günlerden biraz farklı olmasını isterim, bunun için çalışırım.” (Erkek, 52 yaşında, Yüksek Lisans)

Katılımcı 9: “Evet kutlarım. Mesela zaten internet sağ olsun bize her şeyi öneriyor. Diyor ki şöyle şöyle zikirleri var, bu şu kadar yap şunu yap, tamamla, kılınması gereken dört rekat namaz var mesela diyorum ki bir elham okuyorsun, elli tane de kulhuvallahi okuyorsun öyle bir namaz var dört rekatlık diyor, tamamlamaya çalışıyorum.” (Kadın, 41 yaşında, İlkokul)

Katılımcı 20: “Dini günleri, bayram namazlarını çok severim. Bayram namazlarında camiler hınca hınç dolu oluyor. Oradaki o manevi havayı soluyorsun ya, tam böyle Müslüman olduğuna inanıyorsun. Cami hınca hınç dolu ama onun haricinde Kadir gecesinin kutsallığına çok inanırım bayramlar, Kadir gecesini bir de Peygamber Efendimizin miraca yükselmesi beni çok etkiler onun halindeki kandiller biraz daha önemsiz kalıyor diyelim.” (Erkek, 33 yaşında, Lisans)

Önemli dini günlerin kutlanılmasından kastedilen, o güne özgü herhangi bir dini davranışın yapılıp yapılmamasıdır. Bu kapsamda bu günleri kutlamadığını söyleyen bir katılımcı bulunmamaktadır. Her katılımcı gerek ibadet boyutuyla gerekse büyüklerin ziyaret edilmesi, mezarlık ziyaretleri gibi geleneksel alışkanlıklarla dini günleri önemsediklerini ve kutladıklarını belirtmiştir. Burada Dindarlık başlığında belirttiğimiz dini yaşayış tiplerinden kökleşmiş kalıplaşmış halk kültürü içerisinde eskiden beri varlığı olan geleneksel halk dindarlığı ile dini elit zümre içerisinde bulunan, belirli dini bilgi ve kültüre sahip seçkin dindar tiplerin varlığından söz edebiliriz.

“Sizce beş vakit olmasa da namaz kılmak dindarlık göstergesi midir?” sorusunda bazı katılımcılar net ifadelerle dindarlık göstergesi olmadığını belirtirken bazı katılımcılar daha ılıman yaklaşarak namaz kılan kişilerin ellerinden geleni yapmaya çalıştığı düşüncesiyle o kişilerin namaz kılıyor oluşunu dindarlık göstergesi olarak yorumlamıştır. Bazı katılımcılar ise terk edilen namazların bir sebebi olduğunu/olabileceğini ve o kişiye saygı duyulması gerektiğini ifade etmişlerdir.

Katılımcı 2: “En azından başlanmıştır, çabalıyordur. Göstergesi olabilir. Silip atmamalım emeklerini çabalıyor çünkü.” (Kadın, 45 yaşında, Lise)

Katılımcı 4: “Bize farz olan beş. Bu şey gibi oldu bidat diye bir konu var ya onun gibi bir şey devreye girmiş olur hem dinde eksik görüleni fazla, fazla görüleni eksiltmek gibi olur. Beş vakitse beş vakit, he sen çok yapabiliyorsan teheccütü de yapabilirsin.” (Erkek, 38 yaşında, Lise)

Katılımcı 5: “Olur tabi niye olmasın. O kişi elinden geleni yapmaya çalışıyor biz bilemeyiz ki onun ameli biz beş vakit kılarız rabbim diyor ya vay o namaz kılanların haline her ne namaz kılan Müslüman değil ki. Adam üç vakit namaz kılabiliyor rızkı var çalıştığı yer izin vermiyor tabii ki bu değil çalıştığımız yer izin vermiyorsa işten çıkmamız lazım Allah diyor ki ben koyun kuzuyu doğurmadan onun otunu dağda bitiririm diyor rabbim rızkını veririm diyor ama biz maalesef işte korku var ya bizde bir daha hiç ölmeyeceğiz zannediyoruz ya dünyada aç kalacağız zannediyoruz, iş yeri ne derse onu yapmak zorunda gibiyiz ama adam üç vakit kılıyordur huşu ile kılıyordur ve kılmadığı vakitler için gece gündüz, belki de ağlıyordur. Onu biz bilmediğimiz için onun üç vaktini yargılayamayız, bilemeyiz, iç dünyasında ne yaşıyor. Yani o yüzden benim için hiç namaz kılmayanda, şurada içki içen birisi de tövbe etse, o bir onun dininin göstergesidir bence. İçinde iç mücadele yaşıyor, yani arada gidip geliyor tam ortasını daha bulamamıştır.” (Kadın, 38 yaşında, Lise)

Katılımcı 6: “Beş vakit bence değildir. Çünkü dindarlık Kuran-ı Kerim'de verilen şeyler çerçevesinde yaşamak. Şimdi tamam orada belirtmiyor ama mesela Peygamber Efendimizin sünnetlerini de yaşıyoruz. Şimdi o bize beş vakit önerdiyse biz kafamıza göre, mesela bu 6 vakit veya 4 vakit yapsak bence dindarlık olmaz.” (Kadın, 28 yaşında, Lisans)

Katılımcı 8: “Namaz İslam'ın en önemli ibadetlerinden birisidir, devamlılık açısından kalbinin Allahu Teala'ya bağlılığı açısından gereklidir. Yani iman elbise gibidir. Elbise zamanla yıpranır, eskir onu ibadetle yenilemek gerekir. Yani elbise nasıl yeni elbise alacak isen aynı şekilde ibadet ederek de insan imanını güçlendirir. Çünkü bizi etkileyen olumlu veya olumsuz bir sürü olay vardır. Ondan insan etkilenir.” (Erkek, 52 yaşında, Yüksek Lisans)

Katılımcı 10: “Göstergesidir, çünkü Allah sana onu nasip etmiş biri nasip eden beşi de nasip eder, onu yargılamamak gerekir. Çok güzel, başlamış bir yerinden. Unutmamak gerekir. Bizde şey var, mesela başlayanı soğutmayı çok severler. Ne bileyim tamam, temizlik bizim dinimizde en başta gelen şartlardan bir tanesidir, yeni başlayan insan pantolonunun temizliği, çorabının temizliği, tamam bunları zamanla yapacak bu insan. Soğutma, gelsin namaza. Öyle öyle öğrenecek, ısınacak. Mesela yaşı küçük çocuğa senin ne işin var burada, camide. Hayır arkadaş, gelsin. Bir vakit kılsın, sonra ikiye çıkartır onu, sonra üçe çıkartır. Allah'ın hoşuna gider, huzuruna davet eder Rabbim. O şekilde, bence göstergesidir.” (Kadın, 39 yaşında, İlkokul)

Katılımcı 12: “Namaz müminin miracıdır buyruldu ve gösterelim soralım kendimize de. Hangimiz bu miracı gerçekleştirdi? Yani namaz zahir anlamında kılıyorsa, bir de kılsan binde kılsan bir. Üstat diyor ki geçmeyecek köprü sırat dünyada, düşün vermiş hesap hep gördüğü didar olur. Bu dünyada hesabı vermek gerek, sıratı bulmak gerek. Yunus Emrem'in dediği gibi kişi dünyaya gelir, iki rekat namaz kılamadan göçer gider diyor. Acaba ne diyor? Herkes kılmıyor mu namazı yoksa namaz ile kast olan başka manalar da mı var. Mesela Kuranı Kerim'de üç tür namaz geçiyor, biri beş vakit, biri orta, biri salat-ı daim. Daimi namaz yani. İşte hakikaten dindarlığı gösteriyor, bilmiyor araştırmıyor talep etmiyoruz.” (Erkek, 34 yaşında, Lisans)

Katılımcı 13: “Sadece namazla dindarlık olmaz. Tabi ki de farz ibadetleri yerine getirmek dindarlığın bir geleneğidir. Ama onun haricinde koyulan bir sürü kural var; işte yardımseverlik olsun, yalan söylememek olsun, ahlaklı yaşamak olsun, aileye

olan saygı sevgi ve çevreye olan saygı sevgi. Sadece farz ibadetlerle dindar olunmaz bence. Onu yaşama uyarlamak lazım.” (Erkek, 30 yaşında, Lisans)

Katılımcı 15: “Buna hastalıklarda dahil mi, değil. Keyfi, aslında bu normal değil. Hüküm varsa, bu çok da dindar denmez.” (Erkek, 26 yaşında, Lisans)

Burada katılımcıların ifadelerinden yola çıkarak çalışmamızın Dindarlık başlığında ifade ettiğimiz radikal dindarlık, ılıman dindarlık, katı dindarlık, yumuşak dindarlık, tutucu dindarlık ve serbest dindarlık gibi dindarlık tiplerini görmekteyiz. Örneğin Katılımcı 4 radikal bir dindarlık yorumu yaparken Katılımcı 5 ılımlı bir dindarlık yorumu yapmaktadır. Aynı şekilde Katılımcı 6 katı bir dindarlık yorumu yaparken Katılımcı 10 yumuşak bir dindarlık yorumu yapmaktadır.

“Kuran-ı Kerim okur musunuz? (Okuyorsa) Ne sıklıkla Kuran-ı Kerim okursunuz?” sorusunun ilk kısmı için bir katılımcı kısmen, bir katılımcı çok nadir, bir katılımcı ara sıra şeklinde yanıt vermiştir. Diğer katılımcılar okuyorum, okumaya çalışıyorum şeklinde yanıtlar vermiştir. Sorunun ikinci kısmı için katılımcılar senede bir kere, ayda iki üç kere, her gün, haftada bir iki kere, her gün, her akşam gibi yanıtlar vermiştir.

Katılımcı 13: “Okumayı aslında tam manası ile bilmiyorum, tam olarak bilmiyorum. Çok nadir Kuran-ı Kerim okurum.” (Erkek, 30 yaşında, Lisans)

Çalışmamızın Paradigma Modelleri Bağlamında Sekülerleşme (Eski Paradigma) başlığı altında ele aldığımız gibi Wilson (1982), sekülerleşmenin özelliklerinden biri olarak bireylerin ibadet gibi ruhani işlerine ayırdığı zamanın azaldığını söylemiştir. Katılımcı 13’ün yanıtı tam olarak bu durumu kastetmektedir.

“Kuran-ı Kerim’in mealini okur musunuz?” sorusunda okumuyorum şeklinde yanıt veren herhangi bir katılımcı bulunmamaktadır. Tüm katılımcıların hiçbirinin Kuran-ı Kerim’in mealinin tamamını okumadığı tespit edilmiştir.

Katılımcı 6: “Meal okurum ama sürekli değil. Bir ara gaza gelirim Kuran’ı Kerim’i baştan sona okuyacağım derim, okurum. Okurum sonra böyle kalır, aradan mesela bir iki ay geçer tekrar bir merak salarım ama sürekli hayatıma geçirmek için bir çalışma yapmadım. Aslında okumamız lazım. Ben buna hayır dedim mi? Aslında gerisinin hepsini at, çünkü biz sorumluyuz. Mesela dindarlık nedir dedin; ben Kuran-ı Kerimi yaşamak dedim. Eee ben onun mealini okumuyorsam onu nasıl yaşayacağım, bu bir çelişki aslında.” (Kadın, 28 yaşında, Lisans)

Katılımcı 20: “Evet okurum Türkçe mealini okurum. Öyle bir zaman aralığı veremem ama şöyle genelde bir rehber kitap olarak görüyorum Kuran’ı Kerim’i. Bir konu ile ilgili kafama takılan bir şey olduğu zaman acaba Kur’an onunla ilgili bir ayet var mı Kur’an bununla ilgili hangi hükmü vermiş o şekilde açıp okurum.” (Erkek, 33 yaşında, Lisans)

Bu soruda, çalışmamızın Paradigma Modelleri Bağlamında Sekülerleşme başlığı altında ele aldığımız gibi, özellikle Katılımcı 6'nın yanıtından yola çıkarsak Luckmann'dan aktarıldığı üzere modern dünyada dindarlık insanın kendi benliğini araması anlamındadır ifadesinin tezahürü ile karşılaşmaktayız.

“Namaz sureleri haricinde ayet dua ezbere bilir misiniz?” sorusuna altı katılımcı biliyorum şeklinde yanıt verirken dört katılımcı ne bir cevap vermemiştir. Diğer katılımcılar bilmediklerini söylemiştir.

Katılımcı 19: “Ben küçükken bana bir dua öğretildi. Hz Ali ile ilgili bir dua. Halbuki biz Alevi de değiliz ama yatmadan önce ananem onu okuturdu. Acaba ananemin hocası mı aleviydi, ondan mı böyle bilmiyorum, o duayı nereden öğrenmiş, neden böyle bir dua var bulamadım. Dua şu şekilde: “Göğe gittim gök kapısı kilitli, bana dediler niye geldin, Hz. Ali’yi görmeye geldim, Hz. Ali namazda, iki elleri duada, cennette bir ağaç var, kökü turbağ, dalları Kuran, kim bu duayı okursa cehennem haram.” Her gece yatarken ananemle beraber bu duayı okurdum, “Yattım sağıma, döndüm soluma, melekler şahit olsun, dinime imanıma, yattım Allah kaldır beni, rahmetinle daldır beni, can bedenden çıkarken, imanımla gönder beni.” Son iki dua gayet mantıklı, anlayabiliyorum, hissedebiliyorum ama birincisinde kökü turbağ diyor mesela, acaba ben kelimeyi yanlış mı anladım turbağ ne demek, tuğba mı, onu bilmiyorum ve duayı araştırdım, bulamadım. Belki de kökü tuğba, konuşurken söylerken turbağ anlamışım. Yanlış, geleneksellik olayı zaten sıkıntı, yıllar öncesinde annem namaz kılıyor o zaman eski evdeyiz, ben de nereden öğrendim, kimden öğrendim bilmiyorum. Belki de küçüklüğümden biliyordum, oturduğunda ettehiyyatüyü okursun, ben bir baktım annem Ayet-el Kürsi’yi okuyor, bende arkadan dinliyorum. Namazını bitirdi, ne yapıyorsun anne dedim, ne okuyayım dedi. İbadette aslında bilinçli bir şey de yok ama bunun kararını bizden biri veremez. Onun Ayet-el Kürsi’sini Allah kabul eder, benim ettehiyyatümü kabul etmez. Belki ettehiyyatüyü bilmiyor, onu da sormadım. Bu tarz durumlarda önemli olan belki de yaklaşımdır, sen ters konuşursun, a ben demek ki namaz kılmayı bilmiyorum deyip namaz kılmasını bırakır, asıl günah sana gelir bu sefer, bilemezsin.” (Erkek, 25 yaşında, Lisans)

İslam dini, Müslümanlardan gün içerisinde namaz gibi bazı ritüellerin yapılmasını emir olarak bazı davranışları da tavsiye olarak (ezan duası, yemek duası vs.) buyurmuştur. Bu davranış ve ritüellerin yapılabilmesi için, örneğin namaz kılabilmek için ayet ve dua bilgisi/ezberi gerekmektedir. Şöyle ki, Kur’anı Kerim’i ezbere bilen kimselere hafız denmektedir ve bu kişilere saygı duyulmaktadır. Burada katılımcıların bu bilgilerin haricinde başka bilgilere sahip olup olmadıkları öğrenilmek istenmiştir. Katılımcı 19’un yanıtı dikkat çekici bulunmuştur.

“Kutsal topraklara gittiniz mi gitmeyi düşünür müsünüz?” sorusunda ise kutsal topraklara gitmek istemediğini söyleyen katılımcı bulunmamaktadır. İslam dinince kutsal olarak belirtilen bölgelere giderek orada bulunma durumuna özgü ibadetleri yapma davranışı tüm katılımcıların gerçekleştirmek istediği bir davranış olarak karşımıza çıkmaktadır.

Katılımcı 15: “Hayır (gitmedim), (gitmeyi) isterim. Mesela zaten hacca gitmek farz. Tabi ona yaşlıyken gidilir. Ama şu an param olsa oraları görmeyi o atmosferi yaşamayı isterim.” (Erkek, 26 yaşında, Lisans)

Katılımcı 15’in verdiği yanıtta “tabi ona yaşlıyken gidilir” ifadesini çalışmamızın Dindarlık başlığında ifade ettiğimiz; kökleşmiş, kalıplaşmış, halk kültürü içerisinde eskiden beri varlığı olan geleneksel halk dindarlığı şeklinde yorumlayabiliriz. Bu bağlamda katılımcıların ifade ettikleri ibadetlere dair anlamlara ait göstergeler şu şekildedir:

Tablo 16

İbadetlere Dair Anlamlar

Farz Olan İbadetler	Göstergeler
Uygulama	İbadet yapmayı unutmak, aksatmak, nadiren ibadet etmek, ibadet yapmamak için çeşitli bahaneler sunmak

3.5.2. Giyim

Giyim, kişilerin beğenilerini, estetik algılarını, ekonomik durumlarını, tarzlarını, sahip oldukları ve dünya görüşlerini yansıtmaktadır (Barbarosoğlu, 2017: 11-23). Barbarosoğlu giyim hakkında (2017: 23) “Giyim sahip olunan zihniyetin sembolleşmiş şeklidir” demektedir. Barbarosoğlu (2017: 9) giyinmenin örtünme, süslenme, ilgi çekme ve kişilerin sahip oldukları düşünce yapısı ile giyim tercihleri arasında bir etkileşim olduğunu belirtmektedir. Bu kapsamda katılımcılara “Kişilerin kıyafetleri dindarlık anlamında önemli midir?” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcılardan genel anlamda önemli olduğu ancak bazı durumlarda muhafazakarlık ile ilişkilendirilebileceği, bazı durumlarda kıyafetlerin yetersiz olduğu, kıyafete verilen önemin şekilcilik anlamına gelebileceği vb. farklı yorumlar alınmıştır.

Katılımcı 1: “Kötüye kullanıyor olabilir. Bundan dolayı inanç göstergesidir diye düşünmüyorum. Kamufle ediyor olabilirde.”(Erkek, 28 yaşında, Lisans)

Katılımcı 3: “Tabii ki de önemlidir. Şöyle bir şey kıyafet iç güzelliğimizi dışımıza yansıtmada formüldür. Örnektir. Onun dışında kıyafet konumunda kişiye aa bak buda bu şekilde buda böyle olabilir formülü sergilediği için kıyafet önemlidir.” (Kadın, 29 yaşında, Ön Lisans)

Katılımcı 5: “Kıyafetler önemli tabi. Yaptığı hareketler, kıyafetler her şekilde tenzih ediyorum mesela şal örtmeye başladık ben de yapıyorum yapmıyor değilim,

maalesef ortama uyuyoruz. Rabbim diyor ki deve hörgücü gibi bağlamayın lanetliyor. Pantolon giyen erkek gibi giyinen ilan ediliyor ama bunları biz bile bile körü körüne yapıyoruz. Sonra diyoruz ki benim kalbim temiz, değil, değil mi. Bulaşığı doğru dürüst tabağını temizlemeden tezgaha koyarsan bulaşığın temiz der misin değil misin diyemeyiz önce dört dörtlük yemeğini yiyeceksin ki içindekinin güzel bir yemek koyacaksın yiyeceksin tabağını güzelce temizleyeceksin. Ondan sonra yıkayacaksın ki temizleyeceksin. Ee kıyafete de bakıyorum şu anda hani üzüldüğüm da gençlere yani, göbek delikleri belli vücut hatları belli erkek ve kadın için konuşuyorum ama kadınların daha çok emin olun açıktan çok şu an kapalı bayanlar dikkat çekiyor. Çünkü çok albenisi var. Çok fazla makyaj yapıyoruz çok fazla. Artık böyle bu işi çok şeye döktük, çantamız ayakkabımız uyumlu olsun. Karşıdan gelenin dikkatini çekiyoruz yani şu dönem öyle görüyorum. Tabii ki önemli, hani bir kişi seni örnek alacak bir insanın çantası pardösüsü ayakkabısı busu çok güzeldir dersin bakarsın çok güzeldir evet. Sadece onun giydiği kıyafete aldanır güzel dersin içini görmezsin ama sana bakan senin içini görecek, diyecekler ki ya ablam ne güzel işte. Demek ki kapandığı için böyle bu maneviyatı almış deyip sana özenip kapanacak. Evinde süslenecek evinde hoş görünecek tabi ki. Güzel temiz giyinmek tabi ki güzel ama bazen de bunun dozunu kaçırabiliyoruz. Ama işte neden nefis onun var benim niye olmasın ben gencim ben güzelim bana yakışıyor bundan sonra kalkıp ben nasıl kalbim temiz diyebilirim ki. Şeytanla gelip gidiyor kavga ediyoruz iç dünyamızda değil mi. Varken bir daha şal alıyoruz, başörtü alıyoruz. Şallarımız çok uygunsuz ve alıyoruz, başörtü bağlamak şal değildir zaten. Başörtüsü boynun altında indirip göğüslerimizi mahrem yerlerimizi öğretmektir, tesettürde amaç budur. Bayanın vücut hatlarını örtebilecek bir başörtüsü kullanması gerekiyor. Omuzlarımızı keza öyle. Ama biz maalesef bu ortamda onu yapamıyoruz. Ama çok sıcak da olmuş olsa, çok bun alıyor da olmuş olsak bir beden büyük bir kıyafet alabiliriz. Üstümüze bir yelek giyebiliriz. Daha fazla triko gömlek giyebiliriz Keşke bunu yapabilesek işte, mücadele ediyoruz. Mesela ben önceden evde namaz kılarken namaz kıyafetim ayrıydı. Taa öncelerden çocukken namazın tadı lezzeti daha farklı oluyor, çünkü ona bir hazırlık yapıyorsun. Gözüme sürme çekmeden alnım secdeye gitmezdi. Ona bir hazırlık yapıyorsun abdesti tane tane tek tek alırdım genç kızken, ama şu dönemde paldır küldür yaptığın için bir bakıyorum namaz bitmiş hiçbir şey anlamamışım. Ne okuduğumu bile hatırlamıyorum. İnsan şu anda nefse uyup yapıyor. Ama ben bazen deniyorum bir arkadaş ortamına girince bol bir elbise giyip de hani sade bir eşarp örttüm diye yemin ediyorum kendimi daha tertemiz daha güzel, daha duruş oturmam bile değişiyor daha hanım hanımcık oturuyorum. Ayağıma bir spor ayakkabı bir kot giydiğimde lap lap yani yürüyüşüm değişiyor. Hareketlerim konuşmamı bile etkiliyor. Ama insan kıyafetine göre gerçekten karaktere bürünebiliyor. Nasıl bir düğüne gittiğimizde şıkır şıkır giydiğimizde daha hanım hanımcık oturmaya çalışıyoruz, İslam'ın bize gerektirdiği kıyafeti giydiğimizde de ister istemez o ruh hali insana çöküyor. Otururken arabaya daha hanım oturuyorsun. Konuşmana dikkat ediyorsun. Bilmiyorum kıyafet insanın ruh halini etkiliyor.” (Kadın, 38 yaşında, Lise)

Katılımcı 8: “Kıyafete takılmamak lazım. Örtünmeyi sağlıyorsa, tesettürü sağlıyorsa İslam'ın emrettiği tesettürü sağlıyorsa bir sıkıntı olmaması gerekir. Çok şekilci olmak insanları yaralayıcıdır. İklim, çevreye, gelenek göreneklere göre değişir.” (Erkek, 52 yaşında, Yüksek Lisans)

Katılımcı 11: “Kıyafetle olur, Çünkü dünya coğrafyasında, bir kere dünyanın ülkelerini, illerini, mesela Türkiye'yi temsil eden harita nasıl bir haritadır? Sen Türk haritasını gördüğünde ne diyorsun, seni gördüğünde ne diyor insan, Müslüman diyor, beni gördüğü zaman ne diyor, hacı amca diyor. Neden subay, denizci, karacı, havacı ayrı ayrı elbise giyiyor? Demek elbiseyle oluyor. Doktor neden başka türlü giyiniyor, hasta bakıcı başka türlü giyiniyor? Doktor olduğu belli olması için değil

mi? Senin de Müslüman olduğunun belli olması için sende İslam'ın kisvesi olması lazım. Saçını açtın, olmaz, açamazsın. Niye açamazsın? Allah'ın emrini dinlememiş olursun. Allah kapat diyor. Ne diyor Allah, zina yapmayın demiyor bak zinaya yaklaşmayın diyor. Şimdi sen saçını açtın, Mevla diyor ki arabayı yaptın, araban mükemmel, Mercedes ama benzin yok, lastiğin havası yok. Sen şimdi Müslüman'ım diyorsun, başım açık duracak diyorsun, Mevla kapatacağsın diyor. Ben dinlemem diyorsun, dinlemezsene o makine arızalanır. Nasıl arızalanır? Ne arıyorsun, boş ev. Kiralık. Perdesiz eve bakıyorsun değil mi? Senin de kafan da, örtmen olmazsa, açık saçık olursun. Şimdi diyor ben ne örtülülere gördüm, ne sakallılara gördüm, ben onlardan temizim. Bir de kendini onlardan temize çıkarıyor. Şimdi toplum içerisinde, bu dairenin içerisinde, bir memur, bir görevli hata yapsa bütün hepsini bağlar mı, değil mi? Kirletir değil mi? Bir kasa balığın içerisinde bir tanesi kokmuş olsa, bir elmanın içerisinde bir tanesi çürük olsa, adam görse, olmaz dimi, hepsi çürük. Yani bunun gibi, Müslüman Peygamber Efendimizin buyurduğu gibi emrolunduğun gibi dosdoğru olacaksın, harfiyen yapmaya çalışacaksın. Eğer Allah'ın hükümlerine, namazında niyazında, bütün rükünlerini, zekatını geri planda bırakıyorsan, sende mahşerde geri planda kalacaksın. Rabbim diyecek ki sen benim emirlerime geri plana aldın, sen de geri duracaksın. Peygamber Efendimiz sallallahu aleyhi ve sellem kucakını açıp öyle özledim dediği ümmeti olacak, bir de bakmadığı olacak. Sakala küfür eden adama Rasulullah bakar mı, sakalı küçümseyene, Peygamber efendimizin sünneti bu. Sizi buraya girdiren şey nedir? Biz namazı terk edenlerdik, Muhammed Aleyhisselam'ı alaya alanlardan değil. Namaz kılan insan, namazını kıyor bak. Namazını cemaatle kılmayanın evini gidip yakasım geliyor diyor Rasulullah, namazı terk edenin değil. Evde kılanın, cemaatle kılmayanın. Sen gel de namazı küçümse. Mesela yarın sana biri dünürlüğe geldi, başladı beyefendinin babası senin babana saymaya, işi var, arabası var, evi var. Namazı? İşte bir o eksik. Tamam bitti, istihare çıkmadı. İnsan yaratılış gayesini bilmediği zaman, hele bir de Kuran'ı Kerim'in emirlerini bilmiyorsa, öyle serseri mayın gibi çok adres arar. Bazı yerlerde huzur arar, içkide, eğlence yerlerinde, onlarda huzur arar. Huzur İslam'da, sen oraya dükkanına, kapının arkasına yazdın. Huzur İslam'da. Kavanozu yalamakla balı yiyemezsin, tadamazsın. Huzur İslam'da diyorsan, İslami yaşayacaksın” (Erkek, 59 yaşında, İlkokul)

Katılımcı 13: “Dinin koyduğu kurallar var ama bu kuralları güncel halde tutmak önemli. Tabi ki sınırları geçmeyecek şekilde, kıyafet ile dindarlık bağdaştırılamaz bence.” (Erkek, 30 yaşında, Lisans)

Katılımcı 14: “Hayır muhafazakarlık anlamında önemlidir. Dini açıdan herkes giyinmesinde özgürdür yani Rabbimin verdiği yasakları sen uygularsan sen kötü de giyinsen, sen onun günahı sana sevabı sana ama sen topluma karşı vazifelerin vardır, bunu yerine getirmek için eğer örtünüyorsun. Bunu dinle de bağdaştırmamak gerekir yani muhafazakar olduğun için edepli giyinirsin bana göre.” (Kadın, 38 yaşında, Ön Lisans)

Katılımcılara yöneltilen bu soru, tesettür hakkında yöneltilen sorudan önce sorulmuştur. Burada, kişilerin dindarlık algılarında yer alan dış görünüşün bir yansıması olarak kıyafet hakkında yorum almak amaçlanmıştır. Kıyafet konusunda verilen yanıtlar tesettür sorusuna verilen yanıtlara benzerlik göstermekte olsa da daha genel yorumlar yapıldığını görmekteyiz. Kıyafetin insan davranışı ve psikolojisine etkisi olduğunu ve bu kapsamda önemli olduğunu belirten Katılımcı 5, kıyafetin bir kimlik ifade ettiğini belirten Katılımcı 11 ve kıyafet konusunun muhafazakarlık bağlamında ele alınması gerektiğini ifade eden

Katılımcı 14 dikkat çekici yorumlar yapmıştır. Katılımcı 5'in öz eleştirileri hem Amman'ın ifade ettiği "örtük sekülerleşme" hem de çalışmamızda ifade etmeye çalıştığımız "self sekülerleşme" bağlamında değerlendirilebilir.

Barbarosğlu (2006: 120) "Tesettür, kutsal olanın beden üzerine koyduğu ilkelerin tezahürüdür. Bu ilkeler vücudun gösterilmesi serbest olan ve gösterilmemesi gereken yerlerini belirlemiştir. Söz konusu kadın bedeni olduğunda el, yüz ve ayakların dışında kalan yerler, yabancı bakışlara kapalı bölge olarak kabul edilir." demektedir. Bu kapsamda katılımcılara "Sizce tesettürlü olmak dindarlık göstergesi midir?" sorusu yöneltilmiştir. Katılımcılardan kıyafet ile ilgili olarak yaptıkları yorumların detaylandırılması sağlanmıştır. Bu soruyu tesettürlü katılımcılar da "yeterli değildir" vb. cümleler kullanarak yorumlamıştır.

Katılımcı 6: "Evet, çünkü tesettür konusunda ayet olduğu için ayeti yaşamak da dindarlık göstergesi olduğu için tesettürlü olmak da bir dindarlık göstergesidir" (Kadın, 28 yaşında, Lisans)

Katılımcı 8: "Tesettür dindarlık göstergesi değildir. Yani şimdi İslam'ın boyutlarına göre tam yaşamayıp da dindar görünen çok insan vardır veya dindar olan çok insan vardır. Görünüş itibarıyla dindardır ama uygulama bakımından çok zayıf insanlar vardır. Çevremizde görürüz bazılarını hiç ummadığın bir görünüştedir, ama bakarsın gerçekten İslam'ın buyruklarını emirlerinin mesela namazın titizlikle uygulayıcısıdır." (Erkek, 52 yaşında, Yüksek Lisans)

Katılımcı 13: "Hayır değildir. Ama şöyle bir algı var tesettürsüzse dindar değildir algısı var. Bence tamamen yanlış. Evet dindardır, dinin getirdiği bir kuraldır tesettür ama tesettürsüz olup da dinini dört dörtlük değil de dört üçlük yaşayan onlarca insan var." (Erkek, 30 yaşında, Lisans)

Katılımcı 14: "Görüntü olarak belki dindar diyebilirim ama onunla sohbet ettikten sonra görüşleri benim için etkileyici olur, tek başına tesettür yeterli değildir." (Kadın, 38 yaşında, Ön Lisans)

Katılımcı 17: "Tesettürün amacı kişinin vücut yapılarını erkekte de var bu tesettür. Tesettür bir moda akımı değildir giyiniş ekolü değildir moda dediğin herkesin benimsediği bir akımdır o yıl içerisinde o jenerasyon içerisinde bu bir giyim tarzı değildir bu kişilerin toplum yapısı bozulmasın birbirlerine karşı cinsel haz duymasın diye yapılmış kişilerin vücut hatlarını belli etmemek adına çıkartılmış bir şeydir. Başka renk başörtü takarak da tesettüre uyabilirsın çarşaf giyerek de tesettüre uyabilirsın bol bir pantolon giyerek de uzun bir etek giyerek de tesettüre uyabilirsın ama önemli olan vücut hatlarının belli olmamasıdır. Ben şunu da gördüm bacağımda uzun etek var ama o etek o kadar dar ki her şey meydanda bu tesettür değildir. O kapalı o etek uzundur diye, o tesettür değildir hatta onunla ilgili bir hadis bir ayet var eğer giydiğiniz elbise tamamen iç hatlarımızı belli ediyorsa çıplak gibisiniz o tarz bir şey de vardı." (Erkek, 24 yaşında, Lisans)

Katılımcı 18: "İmanla paranın kimde olduğu belli olmaz diyorlar bence değil. Ben şimdi açık bir bayanım ama kapanmak isterim. Şöyle isterim şimdi şu şekilde diyorum ya benim için kapanmak sadece bir emre bir kurala uyayım değil eğer ben

tüm vazifelerimi yerine getireceksem tam anlamıyla ona göre kapanmak isterim.”
(Kadın, 24 yaşında, Lisans)

Daha önce katılımcılara yöneltilmiş olduğumuz dindarlık ile ilgili sorularda kıyafet ile ilgili yorumlar yapılmıştı ancak doğrudan kıyafet ve dış görünüş ile ilgili soru yönelttiğimizde tesettürlü katılımcıların da tesettürlü olma durumunun dindarlık açısından yeterli olmadığı yönünde yorumlar yapması dikkat çekicidir. Örneğin Katılımcı 17'nin tesettür tanımı yaparak kıyafetler üzerinden yaptığı yorumlar üzerinden sekülerleşme olgusu değerlendirildiğinde, dini düşünce ve uygulamaların öneminin azaldığını ve modern toplumda kişisel sekülerleşme yaşandığının görmekteyiz. Bu bağlamda katılımcıların ifade ettikleri giyim olgusuna dair anlamlara ait göstergeler şu şekildedir:

Tablo 17

Giyim Olgusuna Dair Anlamlar

Giyim/kıyafet Dindarlık İlişkisi	Göstergeler/Söylemler
Kıyafet ve dindarlık	Kıyafet ile dindarlık bir tutulmamalıdır
Tesettür ve dindarlık	Tesettür kamufle aracı ve kötüye kullanım olabilir, tek başına tesettür yeterli değildir

3.5.3. Alışkanlıklar

“Sigara kullanıyor musunuz?” sorusuna sekiz katılımcı “kullanıyorum”, dokuz katılımcı “kullanmıyorum” cevabını verirken üç katılımcı “arada sırada kullanıyorum” veya “nadiren kullanıyorum” şeklinde yanıtlar vermiştir.

Katılımcı 13: “Sigara hiç kullanmadım, kullanmamda. Bu vücut bana emanet, onun zararlı olduğunu biliyorum.” (Erkek, 30 yaşında, Lisans)

Katılımcı 20: “Evet. Sigara ile ilgili benim bildiğim şöyle bir şey var, eğer ki buluş çağından önce akıl tam ermediği için bu alışkanlık o dönemden kalma ise bununla ilgili mekruh diye biliyorum ama buluşdan sonra bununla ilgili bir alışkanlık oluştuysa bunu haram diye biliyorum. Ne kadar mantıklı, sigara bile bile bir insanın kendisine zarar vermesidir.” (Erkek, 33 yaşında, Lisans)

Burada, sigara kullanma davranışı için “bu vücut bana emanet diyen Katılımcı 13 ile sigara kullanma davranışını dini bir bilgi ile yorumlayan ve bu davranışını sürdüren Katılımcı 20'nin ifadelerinden insan sağlığının kutsiyetine dair bir inancın varlığını

görülmektedir. Bu inancın varlığına rağmen (Katılımcı 20 ve diğer bazı katılımcıların) sigara kullanma davranışını çalışmamızın Sekülerleşmenin Sosyolojik Temelleri başlığı altında incelediğimiz üzere “dinin bireyselleşmesi” şeklinde yorumlayabiliriz.

“Alkol kullanıyor musunuz?” sorusuna genel olarak hayır kullanmıyorum yanıtları verilmiştir. Uzun zamandır kullanmıyorum, evet kullanıyorum gibi cevap veren katılımcılar da bulunmaktadır.

Katılımcı 17: “Alkol, ben pek çok alkolün tadına baktım ama alkolü kişisel olarak sevmiyorum. Tadını beğenmedim. Belki de tadını beğenseydim, zevkine çok düşkün, nefisini kontrol edemeyen bir kişi olarak çok kullanırdım. Daha çok sosyal ortamlarda, belki bir balo, bir gece, bir şey olur, sırf o sosyal ortama ayak uydurmak için tadımlık alırsam alırım ama dini şeyini geçtim o zaten tartışmasız haram, tartışmasız günah ama tadına bakmadığım içki yoktur nerdeyse.” (Erkek, 24 yaşında, Lisans)

İslam dini açısından alkol kullanmak kesinlikle yasaklanmıştır. Alkol kullanma davranışı katılımcılar çoğunlukla hayır, asla şeklinde yanıtlanmıştır ancak Katılımcı 17'nin cevabı dikkat çekici olmuştur. Katılımcı 17'nin verdiği yanıt üzerinden sigara kullanma davranışına benzer bir yorumlama yaparak “dinin bireyselleşmesi” durumundan bahsetmek mümkündür. Ancak ekleme yapacak olursak, burada Amman'ın örtük sekülerleşme kavramına ve de kişinin kendi dini bilgisinde günah olduğundan emin olduğu bir davranışı buna rağmen yapması ve yapacak olduğunu söylemesi “self sekülerleşme” hakkında önemli bir örnektir diyebiliriz.

“Dini içerikli kitap okur musunuz?” sorusunda ise bir katılımcı okuyamadığını, iki katılımcı okumaya çalıştığını belirtirken diğer tüm katılımcılar dini içerikli kitaplar okuduklarını belirtmiştir.

Katılımcı 9: “Dini kitap çok. Roman, Hazreti Ali'nin kitabını okudum. Fatma annemizin hayat hikayesini okudum. Ayşe annemizin, Peygamber efendimizin hanımlarının hikayelerini okudum. Okurum, çok severim.” (Kadın, 41 yaşında, İlkokul)

Katılımcı 12: “ Tasavvuf sever olarak evet okumaya gayret ederim.”(Erkek, 34 yaşında, Lisans)

Gündelik yaşam içerisinde dini öğelere ne ölçüde yer verildiğini daha iyi anlayabilmek açısından katılımcılara okudukları kitaplar içerisinde (Kurani Kerim haricinde) dini içerikli kitapların yer alıp almadığı hakkında yöneltilen bu soruda, katılımcıların genel olarak dini içerikli kitaplar okuduğunu söyleyebiliriz. Okunulan kitaplar içerisinde dini

öğelerin varlığı, dinin gündelik yaşamdan uzaklaşmadığını bilakis gündelik yaşamda yer bulduğunu “desekülerleşme”yi göstermektedir.

“Dini içerikli müzik dinler misiniz?” sorusunda ise iki katılımcı dinlemediğini, bir katılımcı dini müziklerin samimi gelmediğini belirtmiştir. Diğer katılımcılar ara sıra dinlerim ve dinlerim şeklinde yanıt vermiştir.

Katılımcı 4: “Müzik dinlemiyorum. Yani müzik dinlesem daha iyi en azından günaha girerim ama öbür türlü daha sıkıntıya düşerim. Derin konu. (Biraz açar mısınız bu konuyu?) Kısaca açabiliriz. Mesela daha önceki kaynaklarla falan konuşmak lazım, ben bilgisine güvendiğim kişiye sorarak ondan aldığım bilgilere göre hareket ettiğim için şimdi mesela peygamber efendimiz zamanında belli sayıda kimi işte tef kullanıyordu gibi rivayetler var ama aslında hiçbiri yokmuş yani yasak olarak müzik hadisler falan var işte müzik dinleyen kişinin kulağına eritilmiş tunc dökülecek falan gibi aynen bu şekilde geçiyor. He bunun bilinciyle müzik dinlemeyen biri değilim. Müzik dinliyorum ama normal müzik dinlesem ilahi şöyle müzik enstrümanlarıyla birlikte mesela öyle ilahiler var ki oryantal tarzı ilahiler var yani normal müzik dinle en azından müzik hanene müzik dinledi diye yazılır yani Allah peygamber ismi geçiyor dimi onlarla birlikte müzik eşliğinde daha sıkıntılı bir yere varacak normal müzik dinle en azından normal günah alırsın diye düşünüyorum.”(Erkek, 38 yaşında, Lise)

Katılımcı 12: “İlahileri çok severim. Eşrefoğlu Rumi, Yunus Emre, Hacı Bayram gibi üstatların beyitleri artık musikileştirildi çok da severek dinlerim.” (Erkek, 34 yaşında, Lisans)

Gündelik yaşam içerisinde dini öğelere ne ölçüde yer verildiğini daha iyi anlayabilmek açısından katılımcılara dinledikleri müzikler içerisinde dini içerikli müziklerin yer alıp almadığı hakkında yöneltilen bu soruda, katılımcıların genel olarak dini içerikli müzikler dinlediğini söyleyebiliriz. Dinlenen müzikler içerisinde dini öğelerin varlığı, dinin gündelik yaşamdan uzaklaşmadığını bilakis gündelik yaşamda yer bulduğunu “desekülerleşme”yi göstermektedir. Burada dikkatimizi çeken Katılımcı 4’ün ifadesi olmuştur. Müzik dineleme davranışını “günah” olarak ifade eden Katılımcı 4 hakkında, çalışmamızın Dindarlık başlığında ifade ettiğimiz derecesine göre dindarlık sınıflandırılması içerisinde tutucu dindarlık; şiddet miktarına göre dindarlık sınıflamasına göre ise dini kurallara sıkıca bağlı olan ateşli dindarlar şeklinde yorum yapabiliriz.

“Makyaj yapar mısınız?” veya “Makyaj hakkında ne düşünüyorsunuz?” sorusu, yapılan görüşmelerin durumuna göre her katılımcıya sorulmamıştır. Sorulan katılımcılardan bazıları şu şekilde yanıt vermiştir:

Katılımcı 6: “Çok yapmıyorum, yapamıyorum çünkü. Dikkat çekmeyi sevmiyorum makyajında amacı zaten dikkat çekmek.” (Kadın, 28 yaşında, Lisans)

Katılımcı 9: “Makyaj düğünden düğüne, arada bir yapıyorum. Normalde zaten abdest aldığı için durmaz. Düğüne gidiyorum ya akşam namazını kılmışım, yatsı hani vakit çok uzun olduğu için makyajımı yapar giderim, su değmeyeceğini bildiğim için. O da kocamın yanında.” (Kadın, 41 yaşında, İlkokul)

Katılımcı 18: “Nadiren. Kendimi makyajla rahat hissetmiyorum.” (Kadın, 24 yaşında, Lisans)

Katılımcı 19: “Her şeyin bir dozu var, makyajında bir dozu var. Bence bayanlar kesinlikle makyaj yapmalıdır, kendilerini değerli hissetmeleri için.” (Erkek, 25 yaşında, Lisans)

Bazı görüşmelerde süslü olma, dikkat çekme, gösteriş yapma gibi hususlar hakkında konuşulmuştur. Görüşmelerin seyrine göre yöneltilen bu soruda alınan bazı yanıtlar paylaşılmıştır. Bu yanıtları da Sekülerleşmenin Sosyolojik Temelleri başlığı altında incelediğimiz üzere dinin bireyselleşmesi şeklinde yorumlayabiliriz.

“Nazar boncuğu vs. taşır mısınız, neden?” sorusunda ise dört katılımcı nazar boncuğunun hurafe veya batıl inanç ürünü olduğunu belirtirken bir katılımcı yıldızı düşük olan kişilerin taşınması gerektiğini belirtmiştir. Diğer katılımcılar bu durumu (nazar olgusu) bilmediklerini, inanmadıklarını, nazar boncuğu taşımayı sevmediklerini ve nazar boncuğunun şirk olduğunu düşündüklerini vb. söylemişlerdir.

Katılımcı 1: “Ben taşımam ama illaki bir şey mesela, araba aldığım zaman takarım yani. Özünde nazar değmesin diye takılır ama bilmiyorum. Nazar boncuğu takmadan olmuyor gibi.” (Erkek, 28 yaşında, Lisans)

Katılımcı 2: “Nazar boncuğu taşımam hurafelere inanmam bir, birde putlaştırmasını istemediğim için yapmam.” (Kadın, 45 yaşında, Lise)

Katılımcı 3: “Nazar ayeti üzerimde taşırım. Şöyle bir şey yıldızımız düşük halk arasında bir tabir var ondan dolayı buna inandığım için.” (Kadın, 29 yaşında, Ön Lisans)

Katılımcı 5: “Nazar boncuğu taşımam, önceden süs olarak taşıyorduk. Ama şu anda gerek duymuyorum. Şu anda kızım özense ona da nazardan koruyacağı değil de özendiği için takmasına izin veririm. Ama kendim herhalde yaş da ilerleyince. Daha önceleri tabi ki taktık bilmeyerek. Amaç aksesuar olarak. Belki yine çok hoşuma giderse takabilirim, niyet çok önemli. Mesela bir arkadaşın boynunda bir kolye gördüm beğendim boncuklu. Ama niyet önemli, sen onu sade bir aksesuar olarak görürsen öyle kalır.” (Kadın, 38 yaşında, Lise)

Katılımcı 8: “Taşımam. O bir hurafedir, uydurma bir şeydir, aslı esası yoktur. Yani boncuktan, kimyasaldan medet umulmaz. Yani onun ileri safhası puta tapıcılık benzeri bir durum vardır ya, mantık olarak bir benzerlik vardır.” (Erkek, 52 yaşında, Yüksek Lisans)

Katılımcı 12: “Nazar boncuğu taşımam, illa ki kullananların Safir gibi taşların elektriksel kinetik vesair insan bedenini olumlu olumsuz sinyaller vermesi muhtemeldir.” (Erkek, 34 yaşında, Lisans)

Nazar boncuğu vb. nesnelere atfedilen anlamların dini boyutları hakkında bilgi alabilmek amacıyla katılımcılara yöneltilen bu soruda alınan cevaplar çeşitlilik göstermektedir. Buradan, çalışmamızda da Sekülerleşmenin Sosyolojik Temelleri başlığı altında incelediğimiz üzere “dinin bireyselleştiği” hakkında yorum yapabiliriz. Bu bağlamda katılımcıların ifade ettikleri kişisel alışkanlıklarına ait göstergeler şu şekildedir:

Tablo 18

Alışkanlık Dindarlık İlişkisi

Alışkanlık Dindarlık İlişkisi	Göstergeler/Söylemler
Sigara ve alkol kullanma alışkanlıkları	Sigara kullanıyorum, tadına bakmadığım içki neredeyse yok
Makyaj yapma	Bayanlar kesinlikle makyaj yapmalıdır
Nazar boncuğu vb. taşıma	Takmadan, taşımadan olmuyor

3.5.4. Davranışlar

“Herhangi bir sebeple dinin emirlerinden herhangi birini aksattığınız oldu mu? Bu nasıl karşılandı?” sorusuna tüm katılımcılar dini emirleri aksattığı durumlar yaşadıklarını ancak bu durumların elde olmayan sebepler, hastalık gibi durumlar olduğunu belirtmişlerdir. Bazı katılımcılar namaz ibadetlerini aksattıklarını, bazı katılımcılar ise hastalık gibi durumlardan dolayı oruç ibadetlerini aksattıklarını belirtmişlerdir. Görüşmenin gidişatına göre sorunun ikinci kısmı olan “Bu nasıl karşılandı?” sorusu yöneltilen katılımcılar şu şekilde yanıt vermişlerdir:

Katılımcı 4: “Oluyor. Hala daha oluyor. Tepki ile çok karşılaşmadım. Oruç konusunda biraz oluyordu daha öncelerinde. Herkesin tuttuğu oruç kendisine hanesine yazılır diye bilince çok fazla takılmadım.” (Erkek, 38 yaşında, Lise)

Katılımcı 16: “Keskin çizgilerin var bu konuda var kılık kıyafet olarak şey yapmasam da çok keskin şeylerim var. Yılbaşı mesela, hiç şeyim değildir çocuklar da, hatta bundan önceki nöbetlerimi de hep yılbaşında aldım. Herkes bu günü çocuğuyla kutlamak ister, ben çocuklarıma telefon açıp da hayır anneciğim biz batıl özentileri yapmıyoruz biz onlara değer vermiyoruz, önümüzdeki gelen yılın daha iyi bir yıl olması için kaç rekat istiyorsanız namazınızı kılın okuya bildiğiniz kadar dua okuyun diyen bir insanım. Yılbaşında da ekstra hiçbir şey yapmam normal günümünden de farklı geçmez.” (Kadın, 37 yaşında, Ön Lisans)

Bu soru ile katılımcılardan ibadet hususundan daha geniş bir alanda dini herhangi bir

emre uymak veya uymamak açısından değerlendirme yapılması istenmiştir. Katılımcı 4 bu durumu ibadet açısından ifade etmiş, Katılımcı 16 ise yılbaşı kutlamasını örnek vererek açıklama yapmıştır. Katılımcı 16 kıyafet konusunda İslam dininin ön gördüğü kıyafet kurallarını uygulamasa da pratikte farklı davranışlar gösterdiğini ifade etmiştir. Burada, çalışmamızın Dindarlık başlığında da belirttiğimiz üzere dindarlık tiplerinden dini kurallara saygılı olup pratiklerini uygulamada düzensiz davranışlar sergileyen dindardan bahsetmek mümkündür.

“İnancınız doğrultusunda günah olduğunu bildiğiniz halde yine de yaptığımız şeyler oluyor mu?” sorusuna tüm katılımcılar ilk etapta muhakkak yaptığı şeyler olduğunu, işlediği günahlar olduğunu ancak bu durumlarını paylaşmak istemediklerini, işlenen günahların paylaşılmaması gerektiğini belirtmiştir. Bu fikirde olsa dahi bazı katılımcılardan konu hakkında biraz daha makul detaylar istenildiğinde araştırmaya katkı sağlamak amacıyla örneklendirme yapmaları sağlanmıştır.

Katılımcı 1: “Yapıyoruz. Mesela şuan kredi borcuna girmeden hiçbir evi alamazsın, araba alamazsın. Aldığımız maaş belli, harcadığımız paranın miktarı belli faturalarımız belli. Mecburen bir şey sahibi olmak için, ihtiyaçtan doğan bir şeyi almak için ya da, mecburen borçlanıyorsunuz. Bana göre günah çünkü borçlu olan benim ama karşı taraf için günah olmayabiliyor bu. Ona ödeme yaptığımız için. Keşke bunu onlar yapmasa ya da bizde o halde olmasak kendimiz alabilecek durumda olsak.” (Erkek, 28 yaşında, Lisans)

Katılımcı 3: “Tabii ki de evet oluyor. Bunların birçoğunu şu dönemde yapıyorum. Günah olduğunu bildiğim ve yapmaya devam ettiğim kendimce çok sorguladığım konu var ama bu burada kalsın.” (Kadın, 29 yaşında, Ön Lisans)

Katılımcı 6: “Mesela Kuran-ı Kerim okunurken dinlemek farzmış. Ben onu sonradan öğrendim. Belki sonradan öğrendiğim için tam yerleşmedi. Nasıl ezan okunurken yatarken ayağa kalkıyoruz. Çünkü küçükten öğrenmişsin, onun da çok etkisi var, onu yapıyoruz ama Kuran-ı Kerim okunurken o kadar saygı göstermiyoruz veya yerine getirmiyoruz mesela oluyor.” (Kadın, 28 yaşında, Lisans)

Katılımcı 9: “Oldu tabii ki. Çok pişmanlıklarım var. Yalan söylediğim, kıvırdığım olmuştur. Allah bunu biliyor. Bankadan faiz çektin mi? Çektim. Tokalaştım mı? Tokalaşıyorsun. Adam elini uzatıyor, bazısına geri çekemiyorsun tokalaşmak zorunda kalıyorsun, bunları yapıyorum.” (Kadın, 41 yaşında, İlkokul)

Katılımcı 10: “Sabah namazlarında bazen alarm çalıyor, çalıyor; alarmı erteliyorum, erteliyorum sonra alarmı kapattığım oluyor. Hala uyanmadığım oluyorsa, hemen kalkar kalkmaz onun bir vakti var, sünneti ile birlikte kılabilme vakti, onu kılıyorum ama kendi kendime şey diyorum, bunları hafta sonu yaparsam kendimden nefret ediyorum. Hafta sonu, mesela cumartesi ise cumartesi kendimden nefret ediyorum çünkü ben cuma günü işe kalkmak için mi namaz kıldım işe gitmeyeceksem namaz kılmayacak mıydım? Bu beni çok rahatsız ediyor özellikle, böyle kalkmak istiyorum çünkü bu beynimi kemiriyor benim. Sen iş için mi namaza kalkıyorsun, kalkmışken namazımı da mı kılalım diyorsun? Tövbe haşa kimi kandırıyorsun?” (Kadın, 39 yaşında, İlkokul)

Katılımcı 13: “Evet günaha girdiğimiz yerler oluyor. Aslında bunları engelleyebilir miyiz? Engelleyebiliriz ama biz dünya hayatını ön plana koyuyoruz.” (Erkek, 30 yaşında, Lisans)

Katılımcıların verdiği yanıtlara bakıldığında Amman’ın ifade ettiği örtük sekülerleşme kavramının örneklerini açık bir şekilde görmekteyiz. Katılımcılar bu soruyu yanıtlama hususunda çekimser kalmalarına rağmen verdikleri yanıtlar dikkat çekici olmuştur.

Din olgusunun hayatı düzenleyen kurallar içermesi sebebiyle din olgusunun kişilerin özel hayatları içerisinde nasıl tezahür ettiğini, özel hayatı ne kadar etkilediğini, bireyin özel hayatı içerisinde dini ritüellerini yerine getirip getirmediğini anlayabilmek amacıyla kişilere yöneltilen sorular ve bazı katılımcıların verdiği yanıtlar doğrultusunda dindarlık algısı, dindarlık tipleri ve sekülerleşme hakkında yaptığımız yorumlar ile Amman’ın ifade ettiği örtük sekülerleşme olgusunu bir kez daha görmüş bulunmaktayız. Bu bağlamda katılımcıların dini davranışlarına ait göstergeler şu şekildedir:

Tablo 19

Davranış Dindarlık İlişkisi

Davranış Dindarlık İlişkisi	Göstergeler/Söylemler
Dini davranış	Dini emirleri aksatma, dini yasakların bilincinde olarak yasak olan davranışları gerçekleştirme elbette/tabii ki oluyor

3.4.5. Kamusal Alan

“İş yerinizde namaz vb. gibi ibadetlerinizi yerine getiriyor musunuz? Bu konu ile ilgili sıkıntı yaşıyor musunuz? (Engellenme gibi herhangi bir problem yaşıyorsa) karşılaştığınız problemleri aşabilmek için herhangi bir çaba sarf ediyor musunuz?” sorusuna katılımcılar (günümüzde) herhangi bir problem veya engellenme yaşamadıklarını ancak iş yerinde ibadetlerini yerine getirmeme hususunu bazı katılımcılar kişisel tembellikleri oldukları şeklinde açıklarken katılımcı 9 bu durumu daha farklı yorumlamıştır. Yaşça daha büyük olan katılımcılardan bazıları daha önce farklı iş yerlerinde farklı sebeplerden ötürü bazı problemler yaşadığını belirtmiştir.

Katılımcı 4: “Getiriyorum. Daha önceki iş yerlerinde yaşadım ve ben sebepten dolayı işimi bıraktım. Sosyal hakları da güzel olan bir işti ama namaz kılmam sıkıntı oluyor diye işten ayrıldım.” (Erkek, 38 yaşında, Lise)

Katılımcı 8: “Zaman zaman oldu. Mesela Erzurum gibi bir yerde din dersi öğretmenlerine cuma saati ders koydular. Biz birkaç hafta cumaya gidemedik, protesto ettik. Daha sonra okul ders programını değiştirdi. Cumaya rahat gitmeye başladık. Dindar insanlara mülteci, irtica savunucusu gözüyle bakanlar zaman zaman sıkıntı vermişlerdir. Öğretmenler kurulu toplantılarında başka yerlerde zaman zaman sataşmalar olmuştur. Tartışmalar olmuştur. Önceden başörtülü arkadaşlara kesinlikle mobbing uygulanıyordu. Şimdi öyle bir şey pek göremiyorum. Şimdi daha rahat, en azından insanlar, devlet memurları kılık kıyafetleri ile rahatça dolaşabiliyorlar. Bir sınırlama, bir sıkıntı yaşamadan. Bunlar güzel şeyler. Olumsuz bir takım örnekler varsa bile idarecilerin ek olarak yapmış olduğu bazı hatalar sebebiyledir. Bugün için genel olarak geçmişte mobbing uygulamayan zaten idareci olamıyordu. Dönem dönem tabii. Mobbing uygulaması yükselmesi için bir referanstı” (Erkek, 52 yaşında, Yüksek Lisans)

Katılımcı 16: “Şu an sıkıntı olmuyor bundan bir on yıl öncesinde oluyordu. O zaman ben hastanede sekreter olarak çalışıyordum, boş bir odaya gidiyorduk, arkadaşlar ben seni idare ederim sorarlarsa falan diyorlardı, öyle namaz kılmaya gidiyorum falan diyemezdik. Namazımızı kılardık, zaten sol zamanlarında bu tür şeyler pek mümkün değildi, namaz kılmak her şey gizli yapılıyordu. O zaman ibadet de gizliydi hepsi gizliydi, oruçta bir sıkıntı yoktu ama namazda işi aksatma gibi falan düşünülüyordu daha çok. O zaman örtü yasaktı.” (Kadın, 37 yaşında, Ön Lisans)

Burada, sekülerleşme olgusu ile oldukça yakın ilişki içerisinde olan laiklik olgusunun yaşam içerisinde nasıl yer bulduğunu görebilmekteyiz. Katılımcıların verdiği yanıtların çalışmamızın Sekülerleşme ve Laiklik İlişkisi başlığı altında da belirttiğimiz üzere laikliğin dinin dönüşümü olduğunu, laiklik olgusunun kamusal alanda nasıl yer bulduğunu göstermektedir.

“Okullarda kadın erkek aynı ortamın olması sizi rahatsız ediyor mu?” sorusuna bir katılımcı yanıt vermemiştir. İki katılımcı rahatsız etmediğini belirtirken on yedi katılımcı bu durumdan rahatsız olduğunu belirtmiştir.

Katılımcı 2: “Ediyor, çünkü herkese aynı şekilde dini eğitim verilmediği için ölçülerini kaçırdıkları için. Yoksa bir mahsuru yok.” (Kadın, 45 yaşında, Lise)

Katılımcı 6: “Belli bir yaşa kadar, kaçta kadar tam bilemiyorum. Belli bir sınıftan sonra çocukların gelişim dönemlerine bakmak lazım bence ayrı olmanın faydası olur. Çünkü çocuk o şekilde büyüye büyüye normalleşiyor. Biz o yanlış yapmaya devam ediyoruz. Devam et et et, alış alış alış kadın erkek sonra birden aa ben erkekten uzak durmalıyım gideyim başka ortama diyemiyoruz. O bir yaşantıya dönüştüğü için. Tabii ki de bir 4. sınıfa giden bir kız çocuğuyla erkek çocuğu hemen yaklaşacak aralarında bir şey olacak o anlamda söylemiyorum sadece bunu, yerleşmesi için.” (Kadın, 28 yaşında, Lisans)

Katılımcı 8: “Ayrılmaları iyidir. Hem eğitim ve onun hakkında yapılan araştırmalarda var. Belki okumuşsunuzdur, ders dinlemeleri derse bağlanmaları açısından fiziksel duygusal hormonlara bağlı bir takım etkilerin yıkıcı veya dikkat dağıtıcı tesirleri var. Yani onları bertaraf etmek önlemek açısından gerekli olabilir. Zaten birçok ülkede sanıldığı gibi aksine Avrupa ülkelerinin bile kız erkek ayrımı var.” (Erkek, 52 yaşında, Yüksek Lisans)

Katılımcı 13: “Hayır etmiyor. Neden etsin ki? Aynı yerde olmalarında aynı yerde eğitim yapılarında beraber çalışmalarında bence hiçbir problem yok. Benim çok sert kurallarım, muhafazakar kurallarım yok. Ama dindarlık içerisinde dinin gerekleri içerisinde birlikte hareket etmek bence doğru olanı.” (Erkek, 30 yaşında, Lisans)

Katılımcı 14: “Ben o konuda bir sakınca görmüyorum. Yeter ki o çocukların da yetiştirilmesinin iyi olursa, sorun yaşayacaklarını sanmıyorum. Çünkü sadece kız okulunda okudu benim çocuğum. Mesela kız meslekte bir arayış içerisinde, kız okulunda okuyanlar da arayış var, ergenlik döneminde bunu karma okulda da olursa yaşayacak, ayrı okulda da ama karma okulda erkek arkadaşı görüyor çok uzatmıyorlar. Kızlar kız okulunda okuyanlar da bu daha fazla. Geçen sene kızımın okulunda bir tane erkek, o erkeği paylaşamadılar. O çocuk bulunmadık Hint kumaşı oldu sınıfta, çıkmadığı kız kalmadı hepsi ile birer hafta gezdi kendini rahatlatmış gezdi. Yani bir bizim kızı beğenmedi, ikisini de yan yana oturtmuş öğretmeni, en güvenilir o diye, yani tipim değil diyor kızım ne yapayım diyor.” (Kadın, 38 yaşında, Ön Lisans)

Katılımcı 15: “Yani rahatsız ediyor desem bir türlü geçmiyor desem bir türlü. İlkokul beşe kadar olabilir ama beşten sonra şöyle, şimdi ben de sonuçta okul okudum. Ortaokul zamanlarımı hatırlıyorum, arkadaşlarımın neler yaptığını, ortamı bildiğim için benim kızım o ortama gitsin istemezdim. Onu da açamıyorum erkek olarak ama beşinci sınıfa kadar hiç bir mahsuru yok beşten sonra şu an mecburen gönderirsin veya çocuk iyi bir eğitim alsın diye mecburen okula gönderebilirsin ama ayrı olmuş olsa ver her ikisi de aynı derecede iyi olsa o ayrılığı seçerdim.” (Erkek, 26 yaşında, Lisans)

Burada sosyal yaşam içerisinde kadın ve erkeğin eğitim kurumlarında aynı veya ayrı ortamda bulunmalarını değerlendiren katılımcılar gizil olarak yaşanan toplumsal değişimin din, birey ve toplum üzerinde nasıl etki gösterdiğini ifade etmiştir. Katılımcıların çoğunluğu, kadın ve erkeğin eğitim kurumlarında bir arada bulunmasından rahatsız olduğunu ancak bu durumun dini kaygıdan ziyade gelişimsel açıdan rahatsız edici olduğunu hatta bazı katılımcılar bu rahatsızlığın sebebini bilimsel açıdan da değerlendirerek istenmeyen bir durum olarak ifade etmiştir. Baktığımızda, bilimsel anlamda hissedilen kaygının dini kaygının önüne geçmesi durumu yaşandığını, bunun da sekülerleşmenin bir sonucu olduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda katılımcıların kamusal alan- dini perspektif ilişkisine ait göstergeler şu şekildedir:

Tablo 20

Kamusal Alan - Dini Perspektif İlişkisi

Kamusal Alan	Göstergeler/söylemler
Alan paylaşımı	Kadın/erkek bir arada bulunma durumunda sakınca görmüyorum, bu durum beni rahatsız etmiyor

3.6. Özel Hayatta Örtük Sekülerleşme ve Self Sekülerleşmenin Yeri ve Göstergeleri

Bu başlıkta, bir önceki başlığa göre kişilerin özel yaşamlarına daha fazla değinilmeye çalışılmış, kişilerin kendi yaşamlarında deneyimlediği dünyevileşme tespit edilmek istenmiştir. Bu kısımda katılımcılara mekan, evlilik süreci, tüketim alışkanlıkları ve çocuk yetiştirme hakkında sorular yöneltilmiştir.

3.6.1 Mekan

“Eve misafir geldiğinde kadın erkek birlikte/ayrı nasıl oturur?” sorusunda bir katılımcı ayrı oturduklarını örneklendirerek açıklamıştır. Diğer tüm katılımcılar ise dini açıdan herhangi bir haremlik selamlık yapmadıklarını kadın erkek birlikte oturduklarını belirtmiştir.

Katılımcı 7: “Bazen ayrı oturur gelen kişilere göre bazı misafirlerimizle ayrı oturuyoruz bazı (misafirlerimizle) aynı. Gelen kişiye göre değişiyor, bizce ikisi de olabilir sonuçta misafir onlar ne düşünüyor bilmiyorum. Bazı gelen misafirler ayrı odaya geçelim diye talep ediyor zaten onlar hiç talep etmeden biz ayırıyoruz” (Kadın, 40 yaşında, Ön Lisans)

Katılımcı 8: “Yakın akraba ise beraber oturuyoruz ama yabancı ise ayrı oturmayı tercih ediyoruz.” (Erkek, 52 yaşında, Yüksek Lisans)

Katılımcı 11: “Bizde ayrı. İmanlı insan Allah’ın emir ve yasaklarını duyduğu zaman İslam’ın şartlarını sünger gibi alır. Eğer mühürlenmişse ayvayı yedi, almaz. İki öğretmen arkadaş aynı okulda görev yapıyorlar. Akşamları birbirlerine oturmaya gidiyorlar, karışık oturuyorlar kadınlar ve erkekler. O öğretmenin biri bir vaazda dinlemiş kadın erkek oturmanın haram olduğunu, iyi olmadığını, öbür arkadaş gelince eşiyile birlikte, demiş ki arkadaş hanımlar şöyle geçsin biz şöyle oturalım. Öğretmen arkadaş demiş ki hayırdır, demiş böyle böyle, bir vaazda dinledim, kadın erkek bir arada oturması harammış günahmış. Yenge buraya geçsin biz buraya oturalım demiş, tamam otursun demiş. İkisi geçmişler bir odaya, yengegil geçmişler bir odaya. On dakika geçmiş yengene haber ver biz gidelim demiş, hayırdır sen bizim hanımla oturmaya mı geldin demiş.” (Erkek, 59 yaşında, İlkokul)

Burada, kadın ve erkek bireylerin gündelik yaşam içerisinde kendilerine nasıl yer bulduklarını, kişisel ilişkilerinde dini anlam barındıran herhangi bir davranışta bulunup bulunmadığı öğrenilmek istenmiştir. Şöyle ki, burada katılımcıların yoğun olarak herhangi bir haremlik selamlık yapmadıklarına dair ifadeler ile kişilerin “örtük sekülerleşme” durumuna işaret ettiğini, çalışmamızın Dindarlık başlığında ifade ettiğimiz dindarlık sınıflamalarından Katılımcı 11’i katı dindarlık sınıflamasına dahil edilebileceğimizi ve Katılımcı 7’yi ve Katılımcı 8’i (Katılımcı 11’e göre daha yumuşak bir dindar olduğunu anladığımızdan) yumuşak dindarlık sınıflamasına dahil

edebileceğimizi söyleyebiliriz.

Din olgusunun hayatı düzenleyen kurallar içermesi sebebiyle gündelik hayat içerisinde nasıl tezahür ettiğini, gündelik hayatı ne kadar etkilediğini, bireyin gündelik hayat içerisinde dini ritüellerini yerine getirip getirmediğini anlayabilmek amacıyla kişilere yöneltilen sorular ve bazı katılımcıların verdiği yanıtlar doğrultusunda dindarlık algısı, dindarlık tipleri ve sekülerleşme hakkında bazı yorumlara ulaştığımız söylenebilir.

“Evinizde dini içerikli fotoğraf tablo resim vs. asılı mıdır?” sorusuna altı katılımcı herhangi bir şeyin asılı vs. olmadığını belirtirken diğer tüm katılımcılar olduğunu belirtmiştir.

Katılımcı 9: “Kapının arkasında peygamber efendimizin mührü var girişte. Başka da yok. Ona baktığımızda Peygamber Efendimizi rüyanızda görürsünüz demişti, o yüzden bakarım ona.” (Kadın, 41 yaşında, İlkokul)

Katılımcı 20: “Var, bunu asma amacım ben Müslüman olarak mesela Allah'ın isminin veya Peygamber Efendimizin isminin evde bulunması gerektiğine inanıyorum. Bununla ilgili illa Müslüman olduğum anlaşılсын diye veya bu anlamdaki dindar kişiliğim ortaya çıksın diye değil ben o evde o havanın olmasını istediğim için.” (Erkek, 33 yaşında, Lisans)

Katılımcılara yöneltilen bu soruda, dini sembollere ait herhangi bir şeyin yaşadıkları ortamda bulunup bulunmadığı ve bulunuyor ise bulunma durumunun herhangi bir amaca hizmet edip etmediği hakkında bilgi alınmak istenmiştir. Katılımcıların çoğunluğu dini içerikli bir nesnenin yaşadıkları ortamda bulunduğunu ifade etmesi dini sembollerin kişilerin hayatlarında yer bulduğunu göstermektedir. Bu bağlamda katılımcıların yaşadıkları mekan – dini perspektif ilişkisine ait göstergeler şu şekildedir:

Tablo 21

Yaşanılan Mekan - Dini Perspektif İlişkisi

Yaşanılan Mekan (Ev)	Göstergeler/Söylemler
Mekan Paylaşımı	Kadın/erkek haremlik selamlık yapmıyoruz
Estetik	Dini içerikli herhangi bir aksesuar vb. asılı değil

3.6.2. Evlilik Süreci

“Sizce günümüzde evlilik sürecinde dini nikah olmadan sadece resmi nikah olması yeterli midir?” sorusuna iki katılımcı resmi nikahın yeterli olacağını belirtirken diğer tüm katılımcılar dini nikahın olmaması durumunda eksiklik olacağı, manevi hissin alınamayacağı gibi yorumlarda bulunmuşlardır.

Katılımcı 6: “Yeterli değil. Bir Müslüman’ın İslami kurallara göre yaşaması lazım. Dini nikah da bunun bir parçası. Hepsi bir bütün gibi yani bu da bir bütünün parçası olmadan resmi nikah olmadan dini nikah olmasına da karşıyım. Çünkü kadınları çok mağdur ediyorlar zaten. Şu anda kural da genelde resmi nikah olmadan dini nikah kıyılmasın diye ama yine de birçok insan buna dikkat etmiyor. Yani burada İslam kadını korumak istiyor, resmiden sonra dini nikah olması da bence İslamiyet'e katkı sağlıyor. Çünkü amacı kadını korumak. Kadınlar istismar ediliyor.” (Kadın, 28 yaşında, Lisans)

Katılımcı 8: “Nikahta karşılıklı rıza vardır zaten. Şahitlerin ilan edilmesi, bir de mehir olayı vardır. Bu şartlar yerine gelmezse dini nikah resmi nikahın bir farkı yoktur. Dini nikahın farkı dua olayıdır. Bu şartların aynen gerçekleşmesi gerekir. Ama resmi nikah mutlaka gereklidir. Çünkü kadın ve çocuklar ihmal oluyor. Eğer çocuklar olursa ileride mutlaka zarar görüyor. Çoğunluk zarar görüyor, hepsi demeyelim. Resmi nikah olacak dini nikah olmazsa da. Dini nikah geçerlidir sıkıntı yok. Ama evlilik dini özelliği nedir dinin emridir. Onun için evliliğin hayırlısı olması için dua gereklidir, güzel şeydir, sünnettir.” (Erkek, 52 yaşında, Yüksek Lisans)

Katılımcı 9: “Dini nikahın olması gerekiyor. Önemli olan hikayemiz dini nikahtır. Rabbimin huzurunda kıyılan nikahtır. Çünkü hadis bile var, Sizler nikah kıyılırken gökte de kıyılıyor bizim nikahımız, diye şu anda attığın bir imza yani ama Rabb'im diyor ki senin ağzından çıkan söze göre ben sizi boşuyorum diyor. Ben eşime boş ol boş ol boş ol dediğim zaman boşanıyorsun, kağıt nerede? Yok. Zina işlemiş oluyorsun. Hadi açıkla bana bunu?” (Kadın, 41 yaşında, İlkokul)

Katılımcı 10: “Yeterli değil, zina etmiş olur benim gözümde. Resmi nikah da olsa o sadece hükümetin nikahıdır Dini nikah olacak.” (Kadın, 39 yaşında, İlkokul)

Katılımcı 13: “Nikah dediğiniz şey aslında ilandır, bunun dini veya resmi olmasının benim için çok büyük bir önemi yok. Dini olması belki de sünnet olduğu için yapıyoruz, temelini bilmiyorum ben sünnet zannediyorum. Bakın biz evlendik diye birilerinin ortasında çıkıp demekte nikah aslında. Bunun dini olmasında veya resmi olmasının benim için çok büyük bir önemi yok. Resmi olması şöyle bir şey, yaşadığımız ülke gereği resmi nikahın getirdiği bazı haklar, hukuklar var. Ama bunları karşılamak adına resmi nikah lazım. Dini nikah mecburi değil ama sünnet. Böyle bir şey gelmiş zamandan gelmiş. Dini bir şey yaşamak belki de bu temellerle başlayarak evliliğimizde bu yolda gitsin demenin bir yolu Aslında dini nikah. O yüzden olursa iyi, olmazsa sorun yok bence.” (Erkek, 30 yaşında, Lisans)

Katılımcı 15: “Yeterli bence yani mesela dini nikah o zamanlar, resmi nikah. Böyle bir şey yok (resmi nikah) belli oturmuş bir sistem yok o yüzden yapıyordur, o da zaten kadını koruma amaçlı. E şimdi zaten burada resmi nikah, devlet, bunu yapıyor, kadını da koruyor. O açıdan ekstradan dini nikaha bence gerek yok.” (Erkek, 26 yaşında, Lisans)

Katılımcı 20: “Ben bir eksiklik olarak görüyorum eğer ki dini nikah yoksa. Hatta dini nikahın resmi nikahtan önce kız isteme olayı olduktan hemen sonra nişanlılık döneminde birbirlerine karşı helal olmaları için o dönemde resmi nikah yapılmadan önce yapılması gerektiğini düşünüyorum.” (Erkek, 33 yaşında, Lisans)

Nikah olgusunun toplumsal bir kurum olan aile kurumunun oluşması açısından bir temel teşkil ettiğini, nikah olgusunun dini bir anlamının da olduğunu ve toplumumuzda dini ve resmi olmak üzere iki tür nikah uygulaması olduğunu bilmekteyiz. Katılımcılara nikah hakkında sorduğumuz bu soruda aldığımız yanıtlar çoğunluğun dini nikahın olması gerektiği konusunda hemfikir olduklarını göstermektedir. Katılımcıların verdikleri yanıtlara bakıldığında Katılımcı 13’ün ve Katılımcı 15’in verdiği yanıtlar dikkat çekici bulunmuştur. Bu kapsamda yorum yapacak olursak nikah konusunda da bir dünyevileşme, self sekülerleşme yaşandığı sonucuna ulaşabiliriz.

“Flört hakkında ne düşünüyorsunuz? (Bekarsa) Flörtünüz var mı?” sorusunda tüm katılımcılar flörtün bir ölçüsü olduğunu ve bu ölçünün aşılmaması gerektiğini belirtmiştir. Görüşme esnasında bazı katılımcılardan bu durumun detaylandırılması istenmiştir.

Katılımcı 2: “Flört; hiç bana göre değil.” (Kadın, 45 yaşında, Lise)

Katılımcı 6: “Flörtüm yok. Evlenmeden önce tanışma görüşme aşaması, dinimiz buna izin veriyor zaten. Onun için verdiği ölçüde yeterli bence. Hatta şey var, görüştüğün kişiyle buluştuğunda zaten ölçüleri var. Mesela baş başa kalamazsın, topluluk ortamda olacaksın, yanında bir kişi olacak. Topluluk ortamı çok güzel. Çünkü insan yanlış bir şey yapmadığını hissediyor. Bu sadece flört içinde değil sen insanların uzak olduğu bilmediği bir şey yapsan kendini suçlu hissedersin, değil mi? Aynen konu bunun için de geçerli. Sen birisiyle baş başa görüştüğünde o suçluluğu hissedeceksin, topluluk içinde görüştüğün zaman daha rahat hissediyorsun kendini. Zaten ona da belli bir mühlet var, fazlası yine dediğim gibi kadını korumak için bitmesi gerekiyorsa bitiyor zaten.” (Kadın, 28 yaşında, Lisans)

Katılımcı 8: “İslami kurallar aşıldığı zaman kesinlikle ölçü kalkıyor, (bu durum) birtakım felaketlere sebep olabilir. Kişiler birbirini tanıma hakkına sahiptir ama baş başa kalmamak şartıyla. Baş başa kalmayacak kesinlikle. Kapalı mekamlarda kesinlikle kalmayacak. Başkalarıyla beraber grup olarak topluca kalabilirler. Açık mekanda, herkesin görebileceği mekanda göz önünde olabilirler. Konuşabilir ama kapalı mekanda bir çatı altında kesinlikle olmaması gerekir” (Erkek, 52 yaşında, Yüksek Lisans)

Katılımcı 15: “Olabilir. Şu anda benim yok ama oldu. Mesela tutup da flörtünü eve götürsen o tabii ki sıkıntılı ama kafede orada burada, arkadaşınla beraber olmakta gezmekte problem yok” (Erkek, 26 yaşında, Lisans)

Katılımcı 16: “Flört dinlen yasaklı bir şey değil biliyorsun, yanında bir kişi olması gerekiyor görüşmelerde. Tabii bu dini açıdan flört olarak kimse buluşmuyor, flört dinimize uygun olmayan bir şey değil çünkü şartları var, yalnız olmayacaksın, el ele tutuşma. Bunlar nikah haricinde olmayacak şeyler, birbirine şehvet verici hareketler olmadıktan sonra flört sıkıntı değil.” (Kadın, 37 yaşında, Ön Lisans)

Çalışmamızda, Dindarlık başlığı altında küreselleşme ile birlikte dini ritüeller içerisinde belirtilen sevap, günah gibi olgulara yeni pencereler açılarak daha yumuşak bir bakış açısı getirildiğini ifade etmiştik. Bu açıdan değerlendirildiğinde Katılımcı 16'nın ifadesi dikkat çekmektedir. Bu bağlamda katılımcıların evlilik süreci-din ilişkilerine ait göstergeler şu şekildedir:

Tablo 22

Evlilik Süreci - Din İlişkisi

Evlilik Süreci	Göstergeler/Söylemler
Nikah akdi, evlilik öncesi dönem	Sadece resmi nikahın olması yeterlidir, flört dinen sıkıntı/yasak değil

3.6.3. Tüketim Alışkanlıkları

“Alkollü bir restoranda yemek yer misiniz? Ya da alkol satan bir marketten alışveriş yapar mısınız?” sorusuna katılımcılar sorunun ilk basamağı için yemek yerim, yemek yemeyi tercih etmem, mecbur kalırsam yerim, bilerek yemem, yememeye çalışırım gibi yanıtlar verirken sorunun ikinci basamağı için alışveriş yaparım, zorunda kalmadıkça tercih etmem, almamaya çalışırım, bilerek bir şey almam, yapmam gibi yanıtlar vermiştir.

Katılımcı 8: “Sofrada kesinlikle yemem, inşallah yemem, tehlikeli.” (Erkek, 52 yaşında, Yüksek Lisans)

Katılımcı 9: “Alkollü market, öyle bir takıntım yok, yaparım. Niye yapmayayım?” (Kadın, 41 yaşında, İlkokul)

Katılımcı 10: “Yemem, sofradan kalkarım. Kalbimle buğz ederim. Söyleyemediysem bile ama kötü bir şey olduğunda söyleyebilirsiniz söyleyin, ama söyleyemediyseviz kalkın oradan, yaptırmayın; yaptırmıyorsanız, engel olamıyorsanız, kalkın oradan ve kalbinizle buğz edin.” (Kadın, 39 yaşında, İlkokul)

Katılımcı 20: “Ben alkol satan bir yerden, birinin çok etkisinde kalmazsam oradan bir şey almıyorum, yemiyorum çünkü haram olduğunu düşünüyorum.” (Erkek, 33 yaşında, Lisans)

Alkol kullanmak İslam dini tarafından yasaklanmıştır (Şentürk ve Yazıcı, 2009: 358-359). Bu doğrultuda katılımcılara daha önce alkol kullanma ile ilgili bir soru yöneltmiştik. Burada alkol kullanma davranışından farklı olarak katılımcılardan alkol bulunan bir restoranda yemek yemek veya market vb. yerlerden alışveriş yapmak davranışı hakkında bilgi almak istenmiştir. Katılımcıların verdiği yanıtlara bakacak olursak katılımcıların genel olarak alkol bulunan restoranda yemek yeme ve alkol bulunan market vb. yerlerden alışveriş yapma davranışından kaçındıklarını görmekteyiz. Ayrıca Katılımcı 9'un verdiği

yanıtın ise Amman'ın ifade ettiği örtük sekülerleşme kavramı açısından dikkat çekici olduğunu söyleyebiliriz. Bu yanıtı bir de “self sekülerleşme” bağlamında değerlendirecek olursak; örneğin Katılımcı 20, bu soruya haram olduğunu düşündüğünü belirterek yanıt vermiştir. Katılımcı 9 ise böyle bir takıntısının olmadığını söylemiştir. Bakıldığında “haram” olarak nitelendirilen bir “şey” in Müslüman bir kadın tarafından görmezden gelinerek “Alkollü market, öyle bir takıntım yok, yaparım. Niye yapmayayım” şeklinde değerlendirmesi, sekülerleşmenin farklı bir görünümü olarak “self sekülerleşme” kavramına örnektir şeklinde yorumlanabilir.

“Alkol bulunan bir sofrada yemek yer misiniz?” sorusunda ise bazı katılımcılar kesinlikle yemem derken, bazı katılımcılar yememeye dikkat edeceğini belirtmiştir. Beş katılımcı da yiyebileceğini ve yediğini belirtmiştir.

Katılımcı 4: “Kesinlikle yemem.” (Erkek, 38 yaşında, Lise)

Katılımcı 7: “Mecbursam ayıp olmasın diye yerim.” (Kadın, 40 yaşında, Ön Lisans)

Katılımcı 17: “Yerim.” (Erkek, 24 yaşında, Lisans)

Katılımcı 18: “Yerim, yedim.” (Kadın, 24 yaşında, Lisans)

İslam dininde günah (haram) olarak kabul edilen alkol içeceğinin kişilerin dahil olduğu ortamda bulunması durumunda katılımcıların nasıl bir davranış göstereceği öğrenilmek istenmiştir. Katılımcıların verdiği yanıtlar çalışmamızın Dindarlık başlığında da belirttiğimiz üzere Katılımcı 4'ün ifadesine göre tutucu dindarlık ve Katılımcı 18'in ifadesine göre serbest dindarlık şeklinde açıklanabilir. Bu bağlamda katılımcıların tüketim alışkanlıkları-din ilişkisine ait göstergeler şu şekildedir:

Tablo 23

Tüketim Alışkanlıkları - Din İlişkisi

Tüketim Alışkanlıkları	Göstergeler/Söylemler
Haram olan “alkol” e karşı tutum	Alkol bulunan bir restoranda ve sofrada yemek yedim/yerim
	Alkol satan bir marketten alışveriş yapma durumuna ilişkin bir takıntım yok

3.6.4. Çocuk Yetiştirme

“Çocuklarınıza isim koyarken dini olmasına dikkat eder misiniz?” sorusunda ise iki katılımcı dikkat etmediğini belirtirken bir katılımcı kendisini zorunlu hissettiği için değil dini isimleri sevdiğinden dolayı dikkat ettiğini belirtmiştir. Katılımcıların çoğu dikkat ettiğini belirtmiştir.

Katılımcı 3: “Evet. Kuran-ı Kerim’de geçmesi değil manasının ne olduğuna bakıp ona göre yaşayıp ve yaşatmaktan sorumlu olduğumuz için ad koyarken o yüzden dikkat ederim.” (Kadın, 29 yaşında, Ön Lisans)

Katılımcı 12: “İsim cisme teşekkül edecekse eyvallah dikkat edelim tabi. Şahsen Elif Hayat koydum kızımın adını. Elif tasavvufta Cenabı Hakk’ın zatına Remz eder ve inşallah onun hayatına zuhur ettirir ancak zaten kişi hürriyetini aslını bulduğunda ismini efalini sıfatını zatını bulur. (Erkek, 34 yaşında, Lisans)

Hem özel hem sosyal hayatı ilgilendiren isim koyma hususunu din ile bağdaştırdığımızda ortaya nasıl bir tablo çıkacağını görmek istedik. Bu kapsamda katılımcılara yönelttiğimiz bu soruda aldığımız yanıtlar dini isme önem verildiğini ancak bu durumun olmazsa olmaz şeklinde tezahür etmediğini göstermektedir.

Çalışmanın Evlilik Süreci başlığında ele aldığımız üzere katılımcılara daha önce flört hakkında ne düşündükleri sorulduğunda tüm katılımcılar flört kavramını izah ederken kendi tanımlarına göre belli bir ölçüden bahsetmiştir. Bazı katılımcılar sadece bir katılımcı hariç kendilerinin de flörtleri olduklarını veya daha önce flört yaşadıklarını belirtmiştir. Bu soru ile dünyevileşme olgusuna bu kapsamda hayatımızda ne kadar yer verebileceğimiz tespit edilmek istenmiştir. Bu soruya ek olarak katılımcılara “Çocuklarınızın evlilik sürecinde sizin öngördüğünüz /görücü usulü ile mi yoksa flört/önceden beraber bir ilişki kurarak, tanıyarak evlenmesini istersiniz? Neden?” sorusu sorulmuştur. Bu soruya bazı katılımcılar net yanıtlar vermezken altı katılımcı kendilerinin öngördüğü kişiler olmasını tercih ettiğini, iki katılımcı flört ilişkisini onaylamadıklarını, yedi katılımcı flört ilişkisi hakkında herhangi bir olumsuz fikre sahip olmayıp bu seçimi çocuklarının kendilerine bıraktıklarını belirtmiştir. Buna ek olarak bir katılımcı yaşanacak olan flört ilişkisinin ölçülü olması gerektiğini vurgulamıştır.

Katılımcı 8: “Kendileri istesinler ama doğru insanlarla evlenmelerini beklerim, isterim. İnşallah böyle olur. Görücü usulünde mahzurları var. Uzun süre flört edip de ondan sonra ayrılmalarda var. Geçimsizlikler var. Yani insanlar flört ederken karşı tarafa güzel şirin görünmek için bazı kötü yanlarını gizler, gizleme ihtiyacı hisseder bence. İslami kurallar çiğnenirse evlilikten önce bir takım evliliğinin getirdiği şeyleri kullanırlarsa yakınlık olursa da ileride soğukluklar geçimsizliğe

sebepe olabilir. Tanışacak ama kuralları aşmadan.” (Erkek, 52 yaşında, Yüksek Lisans)

Katılımcı 10: “Görücü usulü ile evlense olur, günaha girmesini istemem şahsen. Bir de aile ile karar verip de evlenmesini isterim şahsen ama şart değil bu sadece benim fikrim” (Kadın, 39 yaşında, İlkokul)

Katılımcı 14: “Tanışın ama flört etmesin, kız annesi olarak flörtlere karşıyız. Görücü iyidir, aralara mutlaka bir büyüğün girmesi mantıklı olur, ondan sonra tanıma. Zaten nişan aşaması bir flört aşamasıdır aynı zamanda, o süreçte tanışınlar birbirlerini.” (Kadın, 38 yaşında, Ön Lisans)

Katılımcılar daha önce flört hakkında yorumlar yapmışlardır. Burada ise katılımcılardan çocukları ile ilgili yorum yapmaları istenmiştir. Katılımcı 8’in verdiği yanıtta “doğru insan” ve “kuralları aşmamak” gibi beklentilerin olduğunu görmekteyiz. Katılımcı 14’ün yanıtında “tanışın ama flört etmesin” ve Katılımcı 10’un yanıtında “... Şart değil bu sadece benim fikrim” ifadeleri dikkat çekici bulunmuştur. Alınan yanıtların “kesinlikle olmaz, asla olmaz vb.” şeklinde olmayışı aklımıza “Dindarların sekülerleşmesi hatta self sekülerleşmesi şeklinde yorumlanabilir mi?” sorusunu getirmiştir. Burada karşılaştığımız durumu self sekülerleşme olarak yorumlamanın yanlış olmayacağı söylenebilir.

“Çocuklarınızın sadece dini eğitim almasını ister misiniz?” sorusu ile katılımcıların yetiştirdikleri veya yetiştirecekleri yeni nesiller hakkında, dünyevileşme fikirlerinin ne derecede çocuklarının eğitimlerini kapsadığını tespit edilmek istenmiştir. “Çocuklarınızın sadece dini eğitim almasını ister misiniz?” sorusuna on dokuz katılımcı olumsuz yanıt vermiş, sadece bir katılımcı isterim yanıtını vermiştir.

Katılımcı 4: “Tabi isterim. Gönlümden geçen o, bu benim isteğim ama ne yönde ilerlerler bilemem.” (Erkek, 38 yaşında, Lise)

Katılımcı 13: “Ben çocuğumu doğduğundan itibaren, inşallah Allah yolunda, din yolunda, İslamiyet yolunda yoğurmaya çalışırım. İslamiyet yolu içerisinde daimi olmasını çok isterim. Bilim eğitimini yüksek alabileceği bir yer olmasını tercih ederim. Ama buna kendi bilimini alırken kendi dinini de yaşayabilir. Ama dinini alırken bilimini yaşayabilir mi? Bu ikisinin ayrımı olmamalı, ikisinin de olduğu bir yer olmalı” (Erkek, 30 yaşında, Lisans)

Katılımcı 14: “Hepsini almasını isterim yani tek başına din yeterli gelmez.” (Kadın, 38 yaşında)

Katılımcı 20: “Hayır çünkü zaten din bilim ile birlikte olduğu zaman bunu anlamlandırabilir kişi, buna inanıyorum. İşte hem mesela dini eğitim alsın hem fiziği alsın hem kimyasını alsın hem matematiğini alsın vesair, bunların hepsi bir arada olduğu zaman o insan zengindir yoksa sadece dini eğitim tek başına yeterli değildir bence.” (Erkek, 33 yaşında, Lisans)

Katılımcıların verdiği yanıtlara bakacak olursak Katılımcı 4, çocuklarının sadece dini eğitim almalarını istediğini belirtirken diğer katılımcıların sadece dini eğitimin yetersiz

olduğunu söylediklerini görmekteyiz. Aldığımız yanıtlar, günümüz koşulları göz önünde bulundurulduğunda beklenen yanıtlar olmuştur. Katılımcılar çoğunlukla sadece dini eğitim almanın yetersiz olduğunu söylediklerinde bu durumun (eğitim konusunun) dünyevileştiğini görmekteyiz. Eğitim konusunu çağa ayak uydurmak olarak değerlendirdiğimizde ise katılımcıların self sekülerleşme bağlamında yanıtlar verdiğini söyleyebiliriz.

“Çocuğunuz çok başarılı ve girdiği sınav sonucunda modern, batılı değerlerin aktarıldığı, yabancı hocalardan oluşan özel bir koleji/üniversiteyi aynı zamanda dini eğitimin ağırlıklı olduğu medrese eğitimin esas alındığı özel bir koleji/üniversiteyi kazandı. Hangisine gönderirsiniz?” sorusu, bir önceki soru ile bağlantılı olarak, katılımcıların nasıl bir eğitim kurumu tercih etmek istediklerini tespit etmek amacıyla katılımcılara yöneltilmiştir. Burada, yedi katılımcı dini eğitimin ağırlıklı olduğu medrese eğitimin esas alındığı okula göndermek istediğini, üç katılımcı seçimi çocuğunun kendisine bıraktığını, bir katılımcı çocuğunun modern batılı değerlerin aktarıldığı yabancı hocalardan oluşan özel okula gitmesi durumunda çocuğu hakkında endişeleneceğini belirtirken diğer katılımcılar dini eğitimin ağırlıklı olduğu medrese eğitiminin yanı sıra diğer bilimlerin de okutulması gerektiğini ısrarla vurgulamıştır.

Katılımcı 3: “Öncelikle benim kalbimden geçen dini medrese eğitimini aldığı bir kuruma göndermek ama günümüz koşul ve şartları ilim konusunda da bir bütün olmasını istediği için batılı okulu tercih ederdim, günümüzden dolayı.” (Kadın, 29 yaşında, Ön Lisans)

Katılımcı 5: “Ben medreseye yollarım. Çünkü aynı şeyi oğlum için de düşündüm. Bu sene TEOG sınavına girecek diye. TEOG sınavı kalktı orta sonda. İsteddiği şu anda çok karışık ne olduğu belli değil. Aklıma yatmayan bir şey olursa oğlum medreseye vermeyi düşünüyorum. Benim oğlum orta sonda, küçük diyorlar ama küçük değil. Tabi ki bana göre küçük. Evde bize konuşurken eşimle kalbim eriyor ama hem ahiretini hem dünyasını kazanmak için fedakarlık etmek gerekiyor. Kızımda bunu yapamadım. Kızımda geç kaldım. Şu anda liseyi bitirecek neredeyse. Ama oğluma sordum gitmek istedi. Onu külliye ve medreselere vermeyi düşünüyoruz.” (Kadın, 38 yaşında, Lise)

Katılımcı 8: “Bir defa çocuğumun İslam’dan kopmamasını, İslami sevmesini, İslami öğrenmesini isterim. Medrese tarzı bir okula gitmesini isterim ama bütün bilim dallarını veya önemli bilim dallarını verilmesinde, matematik gibi fizik kimya gibi bilim dallarının da öğretilmesini isterim. Sadece dini eğitim almaları yetersiz. Çünkü fen bilimlerini öğrenmedikleri diğer bilimleri öğrenmedikleri zaman İslam’ı tabii ki öğrenemez. Öğrenmesi için onları da bilmesi lazım. Mesela bir yıldızları, bir hücrenin yapısını bilmesi lazım. Onları bilmediği zaman öğrenmesi eksik kalır.” (Erkek, 52 yaşında, Yüksek Lisans)

Katılımcı 14: “Her ikisini aldığına gönderirim çünkü sadece batılı eğitimde. Benim için asla her iki eğitimi veren okulu tercih ederim, dini vecibelerini kaçırmaz şu anki

çocuklar verdiğin şeyi işleyecek kapasitede değil yani. Bu toplumun genelinde de var benim kendi çocuklarımda da var. Sadece Batı eğitime yönelirlerse kişiliklerine de yansiyacak, toparlayamayacaklar, kendilerini salacaklar. Bu sefer de senin öğrettiğin şeylerle çakışacak okulda öğrendikleri ve ondan sonra umursamaz nesiller yetişir.” (Kadın, 38 yaşında, Ön Lisans)

Bu soruyu, bir önceki soruyla bağlantılı olarak değerlendirebiliriz. Katılımcıların verdiği yanıtlar bir önceki soruda aldığımız yanıtları desteklemektedir. Yine burada eğitim konusunu çağa ayak uydurmak olarak değerlendirirsek katılımcıların self sekülerleşme bağlamında yanıtlar verdiğini söyleyebiliriz. Bu bağlamda katılımcıların çocuk yetiştirme-din ilişkisine ait göstergeler şu şekildedir:

Tablo 24

Çocuk Yetiştirme - Din İlişkisi

Çocuk Yetiştirme	Göstergeler/Söylemler
İsim koyma	Dini isim vermeye dikkat etmedim
Evlilik süreci	Evlilik sürecinde nasıl davranacaklarını kendileri bilir
Eğitim	Sadece dini eğitim tek başına yeterli değildir
Okul tercihi	Tüm bilimleri alabilecekleri/öğrenebilecekleri okul tercihi olmalıdır

SONUÇ

Dini anlam ve ifadeler, kişilerin zihinlerine, yaşamlarına ve davranışlarına yansımaktadır. Ancak bir düşünce biçimi ya da fikirler seti olarak kağıt üzerindeki dini anlam ifadelerin sosyolojik olarak incelenmesindeki zorlukların başında toplumsal uzamın çeşitli konumlarındaki yansımaları gelmektedir. Bu yaklaşımdaki sorun sadece ideolojik olarak ele alınan ya da kağıt üzerindeki muhafazakarlıkla/dindarlıkla gündelik hayatta karşılığını bulan somut muhafazakarlık/dindarlık arasında eş mantık kurma girişimidir. Somut bir muhafazakarlığın/dindarlığın sosyolojisi, muhafazakarların/dindarların yaşamakta olduğu toplumsal koşulların bütüncül bir şekilde analiz edilmesiyle mümkün olacaktır. Dolayısıyla sekülerleşme olarak ifade edilen sosyolojik sürecin hem toplumsal koşullarının hem de öznel olarak biçimlendirmesine etki eden belirleyicileri açığa çıkartılmış olacaktır. Bu doğrultuda çalışmada kişilerin kendilerini dindar olarak tanımlarken neleri ölçüt aldıkları; dindarların sekülerleşmenin neresinde oldukları, değişimin etkisi ile dini algılayış, ritüel ve pratiklerde yaşanan dönüşümün kişiler üzerindeki etkileri araştırılmak istenmiştir. Bu kapsamda kendisini dindar ya da muhafazakar olarak tanımlayan ve dini bir cemaat yada tarikatla doğrudan yada dolaylı olarak bağlantısı olmuş olan 20 gönüllü katılımcı ile görüşmeler yapılarak var olan durum tespit edilmeye çalışılmıştır. Belirlenen amaçlar doğrultusunda hazırlanan sorulara yanıtlar aranmıştır. Katılımcıların verdikleri cevaplar betimsel yaklaşım yöntemi ile analiz edilmiştir.

Çalışmada elde edilen bulgular amaçlar doğrultusunda temalar ayrılarak analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular Türkiye’de dindarların/muhafazakarların sekülerleşme eğilimi içerisinde olduğunu ancak bu sekülerleşme eğiliminin dinden ve dini anlam sembollerden vazgeçmeden ekonomi-teknoloji ve gündelik ihtiyaçlar ve zorunluluklar doğrultusunda makbul olana doğru *yeniden tanımlamanın* yollarını arayarak geliştiğini göstermektedir. Bu sürecin yansımaları olarak katılımcıların yetiştikleri toplumsal çevreden, aile yapılarına, dini bilgi edinme kaynaklarından dini yorumlama biçimlerine, toplumsallaşma mekanlarını kullanışlarından kültürel çevrelerine siyasi tavırlarından başörtüsüne bakışlarına, tüketim toplumuna, alışkanlıklarına ve çevrelerine dair değerlendirmelerine dair bir değerlendirme yapılmıştır. Elde edilen bulgular modernlik ve gelenek, dindarlık ve laiklik, gündelik getiriler, zorunluluklar ve kazançlar arasında yaşanan gerilimleri sekülerleşmenin “örtük” ve “self” sekülerleşme olarak farklı görünümünün yansımalarını sunmaktadır.

Örneğin katılımcıların dindarlık ve muhafazakarlığa yönelik değerlendirmelerine bakıldığında muhafazakarlığın ve dindarlığın aynı anlamda kullanıldığını, muhafazakarlığın tutucu olarak algılandığını, muhafazakar düşüncenin din olgusu ve din bağına önem verdiği gibi hususların katılımcılar açısından nasıl yorumlandığını; genel olarak katılımcıların çok iyi dindarlık iddialarında olmadıklarını, kendilerini dindar ve biraz dindar olarak hissettiklerini; dini inanç ve ritüellerin öneminin yitirdiği fikrinin yansımalarını; kişilerin herhangi bir dayatmaya maruz kalmaksızın kendilerini dünyevileştirme arzusunun yani “self sekülerleşme” yaşadıklarını ve değişim ile yaşanan dünyevileşmenin var olduğunu, kişilerin “self sekülerleşme” yaşadıklarını görmekteyiz.

Türkiye’de İslami kurallara bağlı olarak İslam Hukuku ve kuralları doğrultusunda bir yaşam sürdürülmesini isteyip istememe (şeriatın gelmesi) ve Batılı ülkelere göre ülkemizin konumu hakkında sorulan soruda alınan yanıtların hem şeriatın gelmesi ve şeriat geldiğinde Batı ülkelerinden geri kalınmayacağı hem de şeriatın gelmemesi ve şeriat geldiğinde Batı ülkelerinden geri kalınacağı şeklinde oluşu, “sekülerleşme” ve “desekülerleşme” kavramlarını birlikte görmemizi sağlamıştır.

Toplumun genel din algısı ile günümüzün kıyaslanması sorusunda katılımcıların çoğu olumsuz bir değişim olduğunu ifade etmiştir. Bu olumsuz değişimin sebebi olarak iletişim-medya araçlarının yaşattığı kolaylıklar gösterilmiş ve bu kolaylıklardan dolayı dini anlamda bir dönüşüm yaşandığı belirtilmiştir. Burada “sekülerleşme” olgusundan bahsetmek mümkündür.

Gündelik Hayatta Örtük Sekülerleşme ve Self Sekülerleşmenin Yeri ve Göstergeleri başlığı altında tartışıldığı üzere gündelik yaşamda çalışma koşulları, mekânsal yetersizlikler, beğeni ve haz duygusuna bağlı olarak dini anlam, ritüellere ve simgelere atıf edilen değerler yorumlarla birlikte esnekleştirme ve dönüştürmeyi meşrulaştırma süreci kendisini açık bir şekilde göstermektedir. Örneğin katılımcıların özellikle dini emirleri gündelik çalışma ve iş ortamı nedeniyle aksatmayı makbul olarak ifade etme eğilimleri, dinen yasak/haram olduklarını bildiği halde bazı ritüelleri meşrulaştırma eğilimi, modern toplumun gerekliliği olarak tüketim alışkanlıklarının değişimi ve bu doğrultuda kıyafet ile dindarlığın bir tutulmaması, tesettür kamufle aracı ve kötüye kullanım olabileceği, tek başına tesettür yeterli olmayacağı, kadınların makyaj yapmasının veya süslenmesinin dinen bir sakıncası olmadığı gibi değerlendirmelerin yer aldığını görebilmekteyiz. Eğitim durumu yaş ve cinsiyet fark etmeksizin katılımcıların

sorulara verdiği cevaplardan anlaşıldığı üzere dindarlık algısının gündelik yaşam pratikte yansması “sekülerleşme” eğilimin olduğunu göstermektedir. Ancak bu ibadetlerin yerine getirilmesinde aksaklıklar yaşanıyor olması ve bunun günümüz yaşam koşullarına bağlı olarak makbul bir davranış olarak tanımlama eğilimi içinde sergilenmesi sekülerleşmenin “self sekülerleşme” olarak gerçekteştiğini göstermektedir. Buna karşılık katılımcıların ifadelerinde Kuranı Kerim ve mealini okuyup okumama hakkında eğitim durumu yaş ve cinsiyet fark etmeksizin katılımcıların çoğunluğu olumlu yanıt vermesi “desekülerleşme” sürecine örnek teşkil etmektedir. Katılımcıların dini inançları gereği kutsal kitaplarına yönelik özen ve önem dini ibadetlerini yerine getirme sürecinde karşılığını bulmamaktadır. Örneğin namaz sureleri haricinde herhangi bir dua vb. ezbere bilinip bilinmediği hakkında eğitim durumu yaş ve cinsiyet fark etmeksizin katılımcıların çoğunun olumsuz yanıt vermesi ve çoğunluğu erkek olan katılımcının kıyafetin dindarlık bağlamında önemli olmadığı hakkında yanıt vermesini “sekülerleşme” sürecinin özellikle somut olarak uygulama sürecinde gerçekteştiğini göstermektedir.

Sigara kullanma davranışının dini bağlamda değerlendirilmesi için yöneltilen soruda haram, mekruh gibi kavramlarla yorumlar yaptığı halde bu davranışı sürdüren katılımcıların olması “örtük sekülerleşme” ve “self sekülerleşme” kavramlarını karşılamaktadır.

Alkol kullanma sorusunda ise genel olarak hayır kullanmıyorum yanıtları verilmiştir. Uzun zamandır kullanmıyorum, evet kullanıyorum gibi cevap veren katılımcılar olduğu gibi alkol kullanmamın tartışmasız haram olduğunu ifade edip dini emirlerin ötesinde tadından hoşlanmadığı için kullanmadığını ancak çoğu alkol çeşidinin tadını bildiğini ifade eden katılımcı bulunmaktadır. Burada hem “örtük sekülerleşme” hem de “self sekülerleşme” kavramlarını görmekteyiz.

Makyaj yapma, görüşmelerin akış durumuna göre her katılımcıya sorulmamıştır. Verilen yanıtların dini bağlamda olmaması sebebiyle burada “sekülerleşme” hakkında herhangi bir yorum yapılamamıştır.

Dini içerikli kitap okuma/okumama sorusu ile dini içerikli müzik dinleme/dinlememe sorusunda katılımcıların çoğu eğitim durumu yaş ve cinsiyet fark etmeksizin dini içerikli kitap okuduklarını ve dini içerikli müzik dinlediklerini belirtmeleri “desekülerleşme” olarak yorumlanabilir.

Nazar boncuğu vb. kullanma davranışı hakkında nazar boncuğu taşımayı sevmedikleri, nazara inanmadıkları, nazar boncuğu kullanmanın şirk olduğu vb. yanıtlar verilmiştir. Bir nesneye koruyuculuk gibi anlam atfedilmemesini “sekülerleşme” bağlamında, bir nesneye atfedilen anlamın Allah’a ortak koşma yani şirk olarak değerlendirilmesini “desekülerleşme” bağlamında ele alabiliriz.

Katılımcılara günah olduğunu bildikleri halde yapılan şeylerin olup olmadığı sorulduğunda tüm katılımcılar muhakkak işlediği günahlar olduğunu ancak bu durumlarını paylaşmak istemediklerini, işlenen günahların paylaşılması gerektiğini belirtmiştir. Günah olduğu bilindiği halde yapılmaya devam eden davranışların olması “self sekülerleşme” durumuna işaret etmektedir.

Tüm bunların yanı sıra katılımcıların önemli dini günlerin kutlanması hakkındaki soruya dini günleri önemsediklerini ve bu günleri kutladıklarını ifade etmiştir. Bu günlerde yaptıkları ibadetlerin yanı sıra büyüklerin ziyaret edilmesi, mezarlık ziyaretleri gibi geleneksel alışkanlıkların yapılması dikkat çekicidir. Zira *kültürel örüntüleri* besleyen dini ritüellerin devamlılığına yönelik özen, dini boyutların ötesinde *gelenekselliğin* ön plana çıkması Mardin (1991)’in ifade etmiş olduğu gibi dinle uzmanlık düzeyinde ilişkisi olmayan sıradan bireyin muhafazakarlığını ifade eden “kolektif bilinç (vicdan)” olarak muhafazakarlığın yansıması dolayısıyla “örtük sekülerleşme” sürecini besleyen temel örüntü olarak ifade edebiliriz.

Özel hayatta Örtük Sekülerleşme ve Self Sekülerleşmenin Yeri ve Göstergeleri başlığı altında tartışıldığı üzere kişilerin yaşadıkları mekanlara dini değerlerini yansıtmada herhangi bir kasıtlı davranışta bulunmadığı, bulunulan ortamda mekan paylaşımı hususunda sahip oldukları dini değerlerinden dolayı herhangi bir sınırlamaya gitmedikleri gibi değerlendirmeler yer almıştır. Katılımcıların çoğunluğu dini içerikli bir nesnenin yaşadıkları ortamda bulunduğunu ifade etmiştir. Bu durum dinin özel hayat içerisinde kendisine yer bulduğunu yani “desekülerleşme”yi göstermektedir. Eve misafir geldiğinde aynı/ayrı ortamın paylaşılması hakkında katılımcılar gelen kişilerin taleplerinin olması, akrabalık vb. duruma göre aynı/ayrı ortamı paylaştıklarını belirtmeleri ve burada, dini kurallardan ziyade kişilerden talep olması gibi duruma göre hareket edildiğini belirtmeleri “örtük sekülerleşme” ve “self sekülerleşme” olarak yorumlanabilir.

Nikah hakkında sorulan soruda katılımcıların çoğunluğunun dini nikahın olması gerektiği

konusunda hemfikir olması “desekülerleşme” olarak yorumlanabilir. Kişilerin, evlilik süreci öncesinde yaşanan flört ilişkisinin dini açıdan herhangi bir sakınca oluşturmadığı düşüncelerine sahip olmaları ve nikah akdinin gerçekleşmesinde dini değerlerin görmezden gelinebileceği gibi değerlendirmelerde bulunması, eğitim durumu yaş ve cinsiyet fark etmeksizin diğer katılımcıların bir ölçünün olması gerektiğini belirttikleri görülmesi ve dini herhangi bir yasak vb. olgudan ziyade bir ölçü kavramından bahsetmeleri “self sekülerleşme” olarak okunabilir.

Alkol, İslam dini tarafından kesin hükümlerle yasaklanmıştır. Bundan dolayı kendisini dindar olarak tanımlayan kişilerden alkole ilişkin içecek ve yiyeceklerin yanı sıra alkol bulunan ortamdan uzak durması beklenmektedir. Katılımcıların genel olarak alkol bulunan restoranda yemek yeme ve alkol bulunan market vb. yerlerden alış verişi yapma durumlarından kaçınmaları “desekülerleşme” olarak yorumlanabilir. Ancak katılımcıların alkol satışı yapan herhangi bir yerden alış verişi yapma ya da yapmama durumuna ilişkin herhangi bir takıntıya sahip olmadıklarını ifade etmeleri ve alkol bulunan bir restoranda ve sofrada yemek yediklerini/yiyebileceklerini ifade etmeleri “self sekülerleşme”nin uygulama sürecinde de gerçekleştiğini göstermektedir.

Çocuklara konmuş/konacak isim tercihlerinin dini anlam ifade edip etmediği hakkında yöneltilen soruda dini anlam aramayan ve kendisini dini isim verme konusunda zorunlu hissettiği için değil dini isimleri sevdiğinden dolayı tercih ettiğini belirten katılımcılar mevcuttur. Burada, kişilerin “Dini isim vermeye dikkat etmedim” ifadeleri isim tercihlerinde dini herhangi bir zorunluluk hissetmemeleri, özel hayat içerisinde “sekülerleşme” kavramını göstermektedir.

Çocuklarının evlilik sürecinde yaşamasını istedikleri ilişki hakkında eğitim durumu yaş ve cinsiyet fark etmeksizin tüm katılımcıların “Evlilik sürecinde nasıl davranacaklarını kendileri bilir” ifadeleri “self sekülerleşme” durumuna işaret etmektedir.

Çocuklarının sadece dini eğitim almasını isteyip istememe ve çocuklarının eğitim almalarını istedikleri kurumun durumu hakkında; bir katılımcı hariç (lise mezunu 38 yaşında erkek) tüm katılımcılar çocuklarının sadece dini eğitim almalarını istemediğini ve diğer bilimlerin de okutulması gerektiğini belirtmiştir. Burada, sadece dini eğitimin yetersiz olacağı hakkında “Sadece dini eğitim tek başına yeterli değildir, Tüm bilimleri alabilecekleri/öğrenebilecekleri okul tercihi olmalıdır” şekline yanıtların olması “sekülerleşme” kavramını göstermektedir.

Bu başlıklar altında incelediğimiz bulgulardan şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Türk toplumunda sekülerleşme, Batı toplumunda olduğu gibi gerçekleşmemektedir. Türkiye, Batı toplumlarının geçirdiği süreçleri geçirmemiştir Her toplum kendi deneyimlerini yaşamaktadır. Türkiye sahip olduğu dinamikler, toplum yapısı, tarihi, siyasi ve kültürel değerleri açısından kendine özgü bir sekülerleşme ile karşı karşıyadır.

Türkiye’de dindar ve muhafazakar kesimlerde yaşanan sekülerleşme eğiliminin göstergelerini zihinsel, davranışsal ve yaşam pratikleri üzerinden değerlendirdiğimizde davranış ve söylemlerdeki tutarsızlıklar, modernleşmeye ve teknolojiye vurgu yapan tanımlamalar, kuralları kesin olarak belirtilen ve yapılması/yapılmaması emredilen davranışlara karşı sergilenen esnek tutumlar ile karşılaşmaktayız. Örneğin günah olduğu bilinen ve buna rağmen yapılan davranışlar, herhangi bir engel ve kısıtlama olmaksızın dini ritüellerin yerine getirilmemesi, kişilerin kıyafet tercihleri ve giyinme hakkında yaptıkları yorumlar bu durumun göstergeleridir.

Sekülerleşme eğilimi bireylerin din ve muhafazakarlık tanımlamasına göre farklılık göstermektedir. Dindarlık kavramına yüklenen anlamlar: Dini kurallara bağlı olma, dini emirlere ve yasaklara uyma, yaratıcının emrettiği şeylere uyma; muhafazakarlık kavramına yüklenen anlamlar ise tutucu olmak, bir şeye bağlı olmak, muhafaza etmek şeklinde sıralanabilir. Bu tanımlar üzerinden de dini inanç ve ritüellerin öneminin yitirdiği fikrinin yansımaları ve yapılan açıklamalarda dini değil bilimsel perspektiften yapılan değerlendirmelerin ağır basması bireylerin sekülerleşme eğilimlerindeki farklılığı göstermektedir.

Dini düşünce ve uygulamaların öneminin azaldığı ve modern toplumda kişisel sekülerleşme yaşandığı görülmektedir. Ayrıca çeşitli sebeplerden dolayı dini ritüellerin aksaması, İslam dininin ön gördüğü davranış ve uygulamaların fiiliyata geçmemesi ve pratikte farklı davranışlar sergilenmesi Türkiye’de dindar ve muhafazakar kesimlerde sekülerleşme eğiliminin özel ve kamusal alanda farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, yapılan bu çalışmada kişilerin kendileri, içinde buldukları toplum ve yaşadıkları dünyaya bakış açıları tespit edilmiştir. Yaptığımız görüşmelerde de ortaya çıkıyor ki, self sekülerleşme olarak ifade etmeye çalıştığımız kendi kendini dünyevileştirme kavramı, günümüzde dindarların ve muhafazakarların karşılaştığı modern dünya ve değişimin getirdiği “arada kalma” durumunu ifade etmeye çalışan bir olgudur.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- AKDOĞAN, A. (2002). *Geleneksel Toplumdan Modern Topluma Geçişte Dini Hayat*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- AKGÜL, M. (2013). Modernlik- Modernleşme, Postmodernlik, Sekülerleşme ve Din. İ. Ç. Niyazi AKYÜZ içinde, *Din Sosyolojisi El Kitabı* (2.Baskı, s. 181-210). Ankara: Grafiker Yayınları.
- AKGÜL, M. (1999). *Türk Modernleşmesi ve Din*. Konya: Çizgi Yayınları.
- AKTAY, Y. (1999). *Türkiye'de Dinin Sosyolojik İmkani*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- AKYÜZ Niyazi, İhsan ÇAPCIOĞLU. (2012). *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi* (4. Baskı). Ankara: Grafiker Yayıncılık.
- AKYÜZ Niyazi, İhsan ÇAPCIOĞLU. (2013). *Din Sosyolojisi El Kitabı* (2. Baskı). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ali YILDIRIM, H. Ş. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (9.Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- ALTAN, M. (2010). *Kent Dindarlığı* (3. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.
- ALTIKARDEŞ, İ. (2003). *Din, Sosyalleşme ve Hoşgörü*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- ALTINTAŞ, R. (2005). *Din ve Sekülerleşme*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- ARON, R. (2007). *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*. İstanbul: Kırmızı.
- ARSLAN, M. (2013). Gündelik Hayatta Din. N. A. Çapcıoğlu içinde, *Din Sosyolojisi El Kitabı* (2.Baskı, s. 307-323). Ankara: Grafiker Yayınları.
- ARSLANTÜRK, Z. (2014). *Din Sosyolojisinin Nedirliği; Konu-Metodoloji-Tarihçe-Teoriler*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- AYTEN, A. (2010). *Empati ve Din Türkiye'de Yardımlaşma ve Dindarlık Üzerine Psikososyal Bir Araştırma*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- BARBAROSOĞLU, F. (2017). *Moda ve Zihniyet*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- BARBAROSOĞLU, F. (2006). *Şov ve Mahrem* (2.Baskı b.). İstanbul: Timaş Yayınları.
- BAŞGİL, A. F. (2007). *Din ve Laiklik* (8.Baskı). İstanbul: Yağmur Yayıncılık.
- BAUBEROT, J. (2008). *Dünyada Laiklik*. (E. C. GÜRÇAN, Çev.) İstanbul: Dergah Yayıncılık.
- BAUBEROT, J. (2009). *Laiklik Tutku İle Akıl Arasında 1905-2005*. (A. ER, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- BORA, T. (2007). *Türk Sağının Üç Hali; Milliyetçilik, Muhafazakarlık, İslamcılık*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- BOZKURT, V. (2010). *Değişen Dünyada Sosyoloji* (5.Baskı). Bursa: Ekin Basım Yayın.
- Bruge L. BERG, H. L. (2015). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. (H. AYDIN, Çev.) Konya: Eğitim Yayınevi.
- CANATAN, K. (2008). *Sosyoloji Söyleşileri*. Ankara: Eski Yeni Yayınları.
- CİRHİNLİOĞLU, F. G. (2014). *Din Psikolojisi* (2.Baskı). Ankara: Nobel Yayınları.
- COŞKUN, A. (2012). *Küreselleşme, Çokkültürlülük ve İslam; Din Sosyolojisi ve Antropolojisi Yazıları*. İstanbul: Rağbet Yayıncılık.
- ÇARKOĞLU, A., & TOPRAK, B. (2006). *Değişen Türkiye'de Din, Toplum ve Siyaset*. İstanbul: Tesev Yayınları.
- ÇİFTÇİ, A. (2002). Toplumbilimi, Teoloji ve Bilgi Sosyolojisi. R. J. Adil ÇİFTÇİ içinde, *Din ve Modernlik Toplumbilim Yazıları I* (s. 15-58). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- ÇINAR, A. (2009). *Sosyolojik ve Antropolojik Açından Dine Bakış*. Bursa: Emin Yayınları.
- DEMİR, F. (2004). Türk Modernleşmesinde Ordunun Rolü. G. ERDÜMLÜ içinde, *Modernlik ve Modernleşme Sürecinde Türkiye* (s. 221-245). Ankara: Babil Yayınları.
- DIYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI. (2014). *Türkiye'de Dini Hayat Araştırması*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- DÜZGÜN, Ş. A. (2012). *Çağdaş Dünyada Din ve Dindarlar*. Ankara: Lotus Yayıncılık.
- ENGİN, V. (2013). Türk Modernleşmesinin İlk Safhaları. A. KOLAY içinde, *Türk Modernleşmesi* (s. 11-22). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- ER, İ. (2008). *Din Sosyolojisi* (2. Baskı). Ankara: Akçağ Yayıncılık.
- ERTİT, V. (2016). *Endişeli Muhafazakarlar Çağı Dinden Uzaklaşan Türkiye* (4.Baskı b.). Ankara: Orient Yayınları.
- ERTİT, V. (2019). *Sekülerleşme Teorisi*. Ankara: Liberte Yayınları.
- GİDDENS, A. (2008). *Sosyoloji*. (C. GÜZEL, Dü.) İstanbul: Kırmızı.
- GÖLE, N. (2009). *İslamın Yeni Kamusal Yüzleri Bir Atölye Çalışması*. İstanbul: Metis Yayınları.
- GÖLE, N. (2000). *Melez Desenler İslam ve Modernlik Üzerine*. İstanbul: Metis Yayınları.

- GÖLE, N. (2010). *Modern Mahrem Medeniyet ve Örtünme* (10. Baskı). İstanbul: Metis Yayınları.
- GÖLE, N. (2012). *Seküler ve Dinsel: Aşınan Sınırlar*. İstanbul: Metis Yayıncılık.
- GÜNAY, Ü. (2012). *Din Sosyolojisi* (11.Baskı). İstanbul: İnsan Yayınları.
- GÜRLER, K. (2010). *Türk Modernleşmesi Sürecinde İktidar ve Din*. Ankara: Sarkaç Yayınları.
- GÜRSES, İ. (2015). Dindarlık İle İlgili Tutumlar ve Otoriteryen Kişilik İlişkisi. H. HÖKELEKLİ içinde, *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi* (3.Baskı, s. 83-136). İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- HADDEN, J. K. (2002). *Sekülerizmden Dönüş*. A. KÖSE içinde, *Sekülerizm Sorgulanıyor* (s. 123-160). İstanbul: Ufuk Kitapları.
- HATİBOĞLU, İ. (2012). *İslam Dünyasının Çağdaşlaşma Serüveni*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- HÖKELEKLİ, H. (2001). *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- HÖKELEKLİ, H. (2010). *Din Psikolojisi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- İNALCIK, H. (2007). İslam, Modernleşme ve Atatürk'ün Görüşleri. G. PULTAR içinde, *İslam ve Modernite* (s. 99-110). İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Inger FURSETH, P. R. (2011). *Din Sosyolojisine Giriş Klasik ve Çağdaş Kuramlar*. (H. A. İhsan ÇAPCIOĞLU, Çev.) Ankara: Birleşik Yayınevi.
- KALAYCIOĞLU, E. (2007). 1960 Sonrası Türk Politik Hayatına Bir Bakış: Demokrasi Neo-patrimonyalizm ve İstikrar. E. KALAYCIOĞLU içinde, *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme* (3.Baskı, s. 471-500). İstanbul: Alfa Aktüel Yayınları.
- KARASAR, N. (2009). *Bilimsel Araştırma Yöntemi* (20. Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- KAYPAK, Ş. (2014). Cumhuriyet Dönemi Modernleşme Sürecinde Değişen Kadın Kimliği. *Uluslararası Medeniyet ve Kadın Kongresi (13-16 Ekim 2014) Halide Edip Adivar'ın Ölümünün 50. Yıldönümü Anısına , Cilt I*, 33-66.
- KILIÇ, A. F. (2014). *Toplumun Direği Din (Bütüncül Din Sosyolojisi)*. İstanbul: Kutupyıldızı Yayınları.
- KIRMAN, M. A. (2010). *Yeni Dîni Hareketler Sosyolojisi*. Ankara: Birleşik Yayınları.
- KÖSE, A. (1997). *Neden İslam'ı Seçiyorlar*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- KÖSE, A. (2002). Sekülerden Kutsala Yolculuk. A. KÖSE içinde, *Sekülerizm Sorgulanıyor* (s. 203-222). İstanbul: Ufuk Kitapları.

- KURAN, E. (2007). *Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler* (3. Baskı). (M. TÜRKÖNE, Dü.) Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- KURŞUN, Z. (2013). Meşrutiyetin İlanı ve Kanuni Esasi. A. AKYILDIZ içinde, *Osmanlı Devleti Yenileşme Hareketleri* (s. 2-25). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- KUŞ, E. (2007). *Nicel Nitel Araştırma Teknikleri* (2. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- KÜÇÜKCAN, T. (2010). Din ve Devlet İlişkileri. T. KÜÇÜKCAN içinde, *Din Sosyolojisi* (3.Baskı, s. 105-124). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- LEWİS, B. (1993). *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (5.Baskı). (M. KIRATLI, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- LEWİS, B. (2004). *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (9. Baskı). (M. KIRATLI, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- LUCKMANN, T. (2003). *Görünmeyen Din Modern Toplumda Din Problemi*. (A. COŞKUN, & F. AYDIN, Çev.) İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Lütfi ŞENTÜRK, S. Y. (2009). *İslam İlmihali*(15.Baskı). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
- MARDİN, Ş.(2000). *Türk Modernleşmesi* (8.Baskı). (T.Ö. Mümtaz'er TÜRKÖNE, Dü.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- MARDİN, Ş. (1991). *Türkiye'de Din ve Siyaset*, (T. Ö. Mümtaz'er TÜRKÖNE, Der.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- MARSHALL, G. (2009). *Sosyoloji Sözlüğü*. (O. AKINHAY, & D. KÖMÜRCÜ, Çev.) Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Mehmet AMMAN, Z. A. (2009). *Sosyoloji* (6.Baskı). İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- MERİÇ, N. (2007). *Adab-ı Muaşeret: Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi (1894-1927)* (2. Baskı). İstanbul: Kapı Yayınları.
- MERİÇ, N. (2005). *Modernleşme, Sekülerleşme ve Protestanlaşma Sürecinde Değişen Kentte Dini Hayat ve Fetva Soruları*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- MERT, N. (1994). *Laiklik Tartışmasına Kavramsal Bir Bakış Cumhuriyet Kurulurken Laik Düşünce*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- MERT, N. (2006). *Muhafazakarlık ve Laiklik*. M. G. Tanıl BORA içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık* (Cilt 5, s. 314-345). İstanbul: İletişim Yayınları.
- METİN, C. (2011). *Emperyalist Çağda Modernleşme Türk Modernleşmesi ve İran (1800-1941)*. Ankara: Phonix Yayınevi.
- MOLLAER, F. (2009). *Muhafazakarlığın İki Yüzü*. İstanbul: Dergah Yayınları.

- NEUMAN, W. L. (2014). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nitel ve Nicel Yaklaşımlar* (7. Baskı). (S. ÖZGE, Çev.) Ankara: Yayınodası Yayıncılık.
- Niyazi AKYÜZ, İ. Ç. (2013). Din ve Toplum İlişkileri. İ. Ç. Niyazi AKYÜZ içinde, *Din Sosyolojisi El Kitabı* (2.Baskı, s. 43-48). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Niyazi AKYÜZ, İ. Ç. (2013). Dini Tecrübenin İfade Şekilleri. İ. Ç. Niyazi AKYÜZ içinde, *Din Sosyolojisi El Kitabı* (2.Baskı, s. 49-56). Ankara: Grafiker Yayınları.
- OCAK, A. Y. (2007). İslami Bilimler ve Modernleşme Sorunu. G. PULTAR içinde, *İslam ve Modernite* (s. 37-60). İstanbul: Remzi Yayınevi.
- OKUMUŞ, E. (2005). *Gösterişçi Dindarlık*. 2002: Ark Kitapları (Özgü Yayıncılık).
- OLGUN, H. (2006). *Sekülerliğin Teolojik Kurgusu Protestanlık*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- ÖZAY, M. (2007). *Sekülerleşme ve Din*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- ÖZİPEK, B. B. (2004). *Muhafazakarlık Akıl Toplum Siyaset*. Ankara: Liberte Yayıncılık.
- ÖZKALP, E. (2000). *Sosyolojiye Giriş* (10.Baskı). Eskişehir: Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları.
- ÖZTURANLI, M. İ. (2007). *Türkiye'de Laikliğin Serüveni* (3. Baskı). İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- ÖZTÜRK, M. (2015). *Baba Tarih*. Afyonkarahisar: Kocatepe Akademi Yayınları.
- SAFİ, İ. (2007). *Türkiye'de Muhafazakar Siyaset ve Yeni Arayışlar* (2. Baskı). Ankara: Lotus Yayıncılık.
- SARIBAY, A. Y. (2015). Türkiye'de Siyasal Değişmenin Tarihsel ve Güncel Dinamikleri. L. SUNAR içinde, *Türkiye'de Toplumsal Değişim* (2.Baskı, s. 261-278). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- SEVİL, M. (1999). *Türkiye'de Modernleşme ve Modernleştiriciler*. Ankara: Vadi Yayınları.
- SEZER, B. (2011). *Sosyolojinin Ana Başlıkları*. İstanbul: Kitapevi Yayınları.
- SUBAŞI, N. (2007a). Müslüman Modernleşmesi ve Türkiye Örneği. G. PULTAR içinde, *İslam ve Modernite* (s. 61-95). İstanbul: Remzi Kitapevi.
- SUBAŞI, N. (2007b). *Sınırları Yoklamak*. İstanbul: Ötüken Yayıncılık.
- SÜNDAL, F. K. (2018). Türkiye'nin Toplumsal Yapısı. Z. S. TAŞDEMİR içinde, *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı* (s. 167-194). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- ŞENER, S. (2009). *Sosyoloji Sosyal Bilimlere Alternatif Yaklaşım* (4. Baskı). İstanbul: İnkılab Yayıncılık.

- ŞENTÜRK, R. (2006). *İslam Dünyasında Modernleşme ve Toplum Bilim Türkiye ve Mısır Örneği* (2. Baskı). İstanbul: İz Yayıncılık.
- ŞİMŞEK, A. (2016). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* (6. Baskı). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- TAŞKIN, Y. (2013). Din, Devlet, Laiklik. S. S. Ahmet DEMİREL içinde, *Türk Siyasal Hayatı* (s. 140-168). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- TEKİN, M. (2015). Türkiye'de Sekülerizmin Eski ve Yeni Tezahürleri. L. SUNAR içinde, *Türkiye'de Toplumsal Değişim* (2.Baskı, s. 303-326). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- TEKİN, Ü. (2004). *AK Parti'nin Muhafazakar Demokrat Kimliği* . Ankara: Orient Yayınları.
- THOMPSON, I. (2004). *Odadaki Sosyoloji*. (B. Z. ÇOBAN, Çev.) İstanbul: Birey Yayınları.
- Tony BİLTON ve Diğerleri. (2008). *Sosyoloji*. Ankara: Siyasal Kitapevi.
- ULUDAĞ, S. (2008). *İslam Siyaset İlişkileri* (2.Baskı b.). İstanbul: Dergah Yayınları.
- UYSAL, V. (2006). *Türkiye'de Dindarlık ve Kadın*. İstanbul: Dem Yayınları.
- YAVUZ, H. (1999). *Modernleşme, Oryantalizm ve İslam* (2. Baskı). İstanbul: Boyut Kitapları.
- YILDIRIM, E. (2016). *Neoliberal İslamcılık*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- YILMAZ, M. (2006). *Mehmet Akif Ersoy*. M. G. Tanıl BORA içinde, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Muhafazakarlık* (Cilt 5, s. 318-331) İstanbul: İletişim Yayınları
- Zeki ARSLANTÜRK, M. T. (2009). *Sosyoloji* (6.Baskı). İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- ZUCKERMAN, P. (2006). *Din Sosyolojisine Giriş*. (İ. ÇAPÇIOĞLU, & H. AYDINALP, Çev.) Ankara: Birleşik Kitapevi.

Sürekli Yayınlar

- AKINCI, A. (2013). Türk Siyasal Hayatında 1980 Sonrası Darbeler ve Emuhtıra. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (2), 39-58.
- AMMAN, M. T. (2010). Türkiye'de Ailenin Açık ve Örtük Sekülerleşmesinin Sosyolojik Analizi. *Aile ve Eğitim* (s. 41- 70). İstanbul: <http://ktp.isam.org.tr/?url=makaleilh/findrecords.php>.
- Bünyamin BEZCİ, Y. Ç. (2012). Self Oryantalizm: İçimizdeki Modernite Ve/Veya İçselleştirdiğimiz Modernite. *Akademik İncelemeler Dergisi* , 139-166.
- ERTİT, V. (2014). Evrenselleştirilmiş Klasik Sekülerleşme Teorisi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 11, 103-120.
- GIŞİ, E. (2015, Haziran). Laiklik Kavramının Kronolojik Evrimi. *The Journal of Europe - Middle East Social Science Studies* , s. 1-3.
- GÜNGÖR, E. (2017). 1950'ler Türkiye'sinde Modernleşme ve Gündelik Hayat Değişimlerine Sinema Üzerinden Bakmak: İstanbul Geceleri Filmi. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi (AKAR)* , 2 (3), 94-112.
- KAYA, M. (2015). Batıdışı Modernleşme Örneği Olarak Türkiye Modernleşmesi: Süreklilikler, Kopuşlar ve Çatallanmalar. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10 (2), 545 - 564.
- ŞAN, M. K. (2012). Baskıcı Bir Laiklik Modeli Olarak Türk Laikliğinin Anatomisi. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 1-25.

Diğer Yayınlar

Ak Parti, <http://www.akparti.org.tr/parti/parti-programi/> Erişim: 03.09.2019

Cebeci, M. (2018, 01 04). *Milliyet Blog*. Sosyoloji Kategorisi: <http://blog.milliyet.com.tr/turk-modernlesmesinde-ak-parti-ve-laiklik/Blog/?BlogNo=578705> Erişim: 03.09.2019

TDK,

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.58b96e1967ea81.60579381 Erişim: 03.03.2017

TDK,

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&kelime=muhafazak%C3%A2r&uid=36632&guid=TDK.GTS.58b6c47e7c70e5.17804216Erişim: 03.01.2017

YAVAŞÇA, K. (2018). *Demokratik Rejimlerin Çöküşünde Siyasi Aktörlerin Rolü: 28 Şubat Sürecinde Refahiyol Koalisyonu*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Siyaset Bilimi Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi.

EK

EK1: Görüşme Soruları

Yaş

Meslek

Medeni hal

(Evliliğe) Çocuk sayısı

Eğitim durumu

Çalışma durumu (süresi)

Sizce dindarlık nedir?

Sizce muhafazakarlık nedir?

Dindarlık ve muhafazakarlık aynı şeyler midir?

Sizce dindarlığın ölçütleri nelerdir?

Kişilerin benim kalbim temiz tanımlaması dindarlık için kriter midir?

Kişilerin kıyafetleri dindarlık anlamında önemli midir?

Sizce tesettürlü olmak dindarlık göstergesi midir?

Sizce beş vakit olmasa da namaz kılmak dindarlık göstergesi midir?

Zihninizde canlanan dindar bir profili tarif edebilir misiniz? Siz bu profile dahil misiniz?

(Hayırsa) hangi kısımlar size uymuyor? Bu profile uygun kaç kişi tanıyorsunuz?

Kendinizi dini açıdan nasıl tanımlıyorsunuz?

Dini eğitim aldınız mı nasıl aldınız?

Sizi yetiştiren aile dindar mıydı?

Şimdi bulunduğunuz aileyi dindar olarak tanımlayabilir misiniz?

Etrafınızdaki kişilerin dindar olduğunu düşünüyor musunuz?

Toplumumuzun genelini dindar olarak düşünüyor musunuz?

İbadetlerinizi yerine getiriyor musunuz? Namaz, vs. aksattığınız oluyor mu?

İş yerinizde namaz vb. gibi ibadetlerinizi yerine getiriyor musunuz? Bu konu ile ilgili sıkıntı yaşıyor musunuz? (Engellenme gibi herhangi bir problem yaşıyorsa) karşılaştığınız problemleri aşabilmek için herhangi bir çaba sarf ediyor musunuz?

Ramazan orucu tutar mısınız, nafil oruç tutar mısınız?

Herhangi bir sebeple dinin emirlerinden herhangi birini aksattığınız oldu mu? Bu nasıl karşılandı?

İnancınız doğrultusunda günah olduğunu bildiğiniz halde yinede yaptığınız şeyler oluyor mu?

Sigara kullanıyor musunuz?

Alkol kullanıyor musunuz?

Alkollü bir restoranda yemek yer misiniz? Ya da alkol satan bir marketten alışveriş yapar mısınız?

Alkol bulunan bir sofrada yemek yer misiniz?

Dini içerikli kitap okur musunuz?

Dini içerikli müzik dinler misiniz?

Makyaj yapar mısınız?

Kuranı Kerim okur musunuz? Ne sıklıkla Kuranı Kerim okursunuz?

Namaz sureleri haricinde ayet dua ezbere bilir misiniz?

Evinizde dini içerikli fotoğraf tablo resim vs. asılı mıdır?

Nazar boncuğu vs. taşır mısınız neden?

Önemli dini günleri kutlar mısınız?

Kutsal topraklara gittiniz mi gitmeyi düşünür müsünüz?

Çocuklarınıza isim koyarken dini olmasına dikkat eder misiniz?

Sizce günümüzde evlilik sürecinde Dini nikah olmadan sadece resmi nikah olması yeterli mi?

Flört hakkında ne düşünüyorsunuz? (Bekarsa) Flörtünüz var mı?

Çocuklarınızın evlilik sürecinde sizin öngördüğünüz /görücü usulü ile mi yoksa flört/önceden beraber bir ilişki kurarak, tanıyarak evlenmesini istersiniz? Neden?

Eve misafir geldiğinde kadın erkek birlikte/ayrı nasıl oturur?

Çocuklarınızın sadece dini eğitim almasını ister misiniz? Okullarda kadın erkek aynı ortamın olması sizi rahatsız ediyor mu?

Çocuğunuz çok başarılı ve girdiği sınav sonucunda modern, batılı değerlerin aktarıldığı, yabancı hocalardan oluşan özel bir koleji/üniversiteyi Aynı zamanda dini eğitimin ağırlıklı olduğu medrese eğitimin esas alındığı özel bir koleji/üniversiteyi kazandı. Hangisine Gönderirsiniz?

Hatırladığımız kadarıyla siz daha genç yaşlardayken toplumun genel din algısı ile günümüzü kıyasladığınızda sizce neler değişmiş? Bu değişimin sebepleri sizce neler?

Sizce bu değişim engellenmesi gereken bir şey midir? Bu değişime müdahale edilmeli midir? Sizce bu müdahale nasıl olmalıdır?

Türkiye’de İslami kurallara bağlı olarak İslam Hukuku ve kuralları doğrultusunda bir yaşam sürdürülmesini ister misiniz? Şeriat getirilmeli mi? Eğer bu şekilde bir yaşam ve yönetim olursa Batılı ülkelerden geri kalmamıza neden olacağını düşünüyor musunuz?

ÖZGEÇMİŞ

29 Ağustos 1990' da Bursa'da dünyaya gelmiştir. İlk ve orta öğrenimini Bursa'da lisans eğitimini 2012 yılında Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde tamamlamıştır. 2010- 2012 yılları arasında Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nden Pedagojik Formasyon eğitimi almıştır. 2013 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalında yüksek lisans eğitimine başlamış olup halen devam etmektedir. 2015 yılında Anadolu Üniversitesi'nde Sosyal Hizmet ön lisans bölümüne başlamış, 2017 yılında mezun olmuştur. 2017 yılında girdiği Dikey Geçiş Sınavında başarı sağlayarak aynı üniversitenin Sosyal Hizmet lisans bölümüne başlamış olup halen son sınıf öğrencisidir. 2016 yılından itibaren Bilecik Sosyal Hizmet Merkezi Müdürlüğünde sosyolog olarak görev yapmaktadır.